

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI

M MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	9
'AHO	T site, 28 Sune 2016

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakafofonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

Samuela 'Akilisi P hiva
Siaosi Sovaleni.

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula
& Kau Tau 'a 'Ene 'Afi

Lord Ma'afu Tukui'aulahi
Dr. 'Aisake Valu Eke
Fe'ao Vakati

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisita Ngaahi Ng ue Fakalotofonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai
& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

Dr. P hiva Tu'i'onetoa
T vita Lavemaau

'Eiki Minisit Lao

Sione Vuna Fa'otusia
S misi Taelangi Fakahau

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisit Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

S misi Lafu Sika

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'i' fitu

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.

Lord Vaea

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai

Lord Tu'iha'ateiho

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga N pele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Fika 4 Tongatapu

M teni Tapueluelu

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Vili Manuopangai Hingano

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Light of Life Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

S miu Kuita Vaipulu

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	8
Lotu	8
Ui ‘a e Fale	8
Poaki.....	8
Me’a ‘a e Sea.....	8
Tokanga ki ha vaka ke fetuku kau folau ki Ha’apai he ‘osi konifelenisi	10
Me’a e Sea K miti Kakato	11
Kole ke talangofua ki he Sea K miti Kakato	12
Alea’i Vouti Potung ue <i>MIA</i>	12
Tu’unga lelei ‘i ai t tongitongi ‘a Tonga	13
Konga e teuteu <i>MIA</i> ki he Sipoti	14
Tafa’aki e <i>MIA</i> ki he toli & Va’a ki Muli	15
Tokanga ke fakatupulaki ngaahi sekitoa makehe ange mei he toli	15
Tafa’aki <i>MIA</i> ki he tafa’aki e Pule’anga fakakolo	15
Ngaahi mon kuo ‘inasi ai kau ófisakolo & pule fakavahe	16
Va’a e <i>MIA</i> ki he Kakai Fefine & Totonu e tangata.....	16
Faka’amu ke ‘i ai ha sea kakai fefine ‘i Fale Alea	17
Tokanga ki he ‘alu ki ‘olunga l unga fakamamahi’i f nau & kakai fefine.....	18
Fakam l ‘ia ‘i ai vahe kau faingata’a’ia.....	18
Ke fai ha ng ue fakavavevave ki he vaka l pooti mai ‘oku mole	27
L pooti ki he ng ue fekau’aki mo e vaka mole mei Fonoifua.....	30
Fakalotolahi ki he k inga Fono i	32
Tokanga ki he 28 miliona vahe’i ki he sipoti	34
Tokanga ki he t kunga e ng ue langa ‘i Ha’apai	35
Tokanga ki he pa’anga tokoni ki he v henga Ha’apai	36
Tokanga ki he ‘isiu fekau’aki mo e <i>CEDAW</i>	36
Faka’ikai’i ha kaunga Pule’anga ki he faiako he ‘Ikale Tahi.....	37
Tali Pule’anga ki he ng ue fai ki he <i>CEDAW</i>	37
Ngaahi hoha’a ki he ng ue toli.....	38
Tali Pule’anga ki he tukuhau totongi kau ng ue toli.....	39
Tokanga ki he <i>superannuation</i> kau toli.....	40

Tali Pule'anga ki he \$ <i>superannuation</i> kau toli	40
Tokanga ki he pa'anga tokoni ki he ngaahi tukuikolo & 'otu motu	42
Kole ke vahevahe lelei Vouti he Patiseti.....	44
Tokanga ke fakamali'i Pule'anga & 'ene ngaahi polokalama langa fakalakalaka	46
Kole fakalahi vouti ki he langa fakalakalaka fakakolo	48
Fatongia ngaahi K miti Fakalakalaka ke fa'u palani fakafonua ke fetaulaki & palani fakalukufua.....	49
Fokotu'u fakalahi vouti 2 kilu he tukuha Vouti Potung ue T naki Pa'anga	50
Kole 2 mano ma'a e K vana Vava'u ke fakapa'anga'aki fiema'u vivili he 'otu motu	51
Tokanga ki he faingamalie sipoti 'i muli e f nau Tonga.....	51
Tokanga ke 'oua tali Pule'anga e Konivesio <i>CEDAW</i>	52
Ke ako'i e kakai ke 'ilo lelei ki he Konivesio <i>CEDAW</i>	53
Hoha'a fekau'aki mo e palopalema kau toli.....	53
Kole Pule'anga tukuange 'isiu he toli ke nau ng ue ki ai	53
Tokanga ki he \$ lahi ki he ako ng ue mo e konifelenisi	56
Tali Pule'anga ko e 1.1 miliona ki he ngaahi polokalama ako ki he totonu e tangata	56
Tokanga ki he 'ikai ha tautea ki he me'a ko e tono mali	56
Taukave Pule'anga tapu e tono mali he fonua ni	57
Tokanga ki he \$26 miliona ki he sipoti.....	60
Tokanga ki he te'eki ke kamata ng ue langa ki he sipoti.....	61
Fakaangaanga kamata langa ki he sipoti kamata'anga ta'u fo'ou.....	62
Fifili h 'ikai kamata e langa sipoti 'i he ta'u ni	64
Kole ke fai mo fakahoko langa mala'e Teufaiva ki he sipoti.....	64
Tautea ki he tono mali he Lao ki he Hia e fonua	64
P loti'i 'o tali Vouti e Potung ue <i>MIA</i>	65
Alea'i Vouti Potung ue Ngoue	65
Tokanga ke fakalahi pa'anga ki he <i>show</i>	66
Fehu'ia 'uhinga hiki M keti Tu'imatamoana ki Sopu 'oku 'ikai ha uafu ai	68
Taumu'a Pule'anga ke fakatupulaki sekitoa mahu'inga ko e toutai	68
Tokanga ki he fakamole lau kilu he t niti ki he faka'ali'ali ngoue	69
Faka'amu potung ue ki ha'anau t niti ke ngaue'aki.....	70
P loti'i 'o tali Vouti Potung ue Toutai & Ngoue	71
Alea'i Vouti Potung ue Takimamata	71

Tokanga ‘oua toe hoko ha palopalema hang ko e kuohili he Potung ue	72
P loti’i ‘o tali Vouti Potung ue Takimamata.....	73
Alea’i Vouti Potung ue Fonua, Savea & Koloa Fakaenatula	73
Savea ki he lahi konga ‘api kolo & ‘api tukupau	74
Fakaangaanga kamata ng ue vili kilisitahi he faka’osinga ta’u p ta’u fo’ou	75
P loti’i ‘o tali Vouti Potung ue Savea, Fonua & Koloa Fakaenatula	75
Alea’i Vouti Komisoni Kau Ng ue Fakapule’anga	75
Tokanga ki he fokotu’utu’u ng ue he v henga mo faka’ai’ai ng ue	76
Fakalukufua e vouti Komisoni <i>PSC</i>	77
Tokanga ki he fetu’aki he v henga	78
Tokanga ki he fetu’aki <i>PSC</i> mo e Minisita	78
Taukave tonu kaunga Minisita hono fili e <i>CEO</i>	80
P loti’i ‘o tali Vouti Komisoni Kau Ng ue Fakapule’anga	83
Alea’i pea tali vouti Potung ue Sitesitiká	84
Alea’i Vouti Potung ue <i>MEIDECC</i>	84
Tokanga ki he kei mamafa totongi ‘initaneti	84
Fakamatala fakama’ala’ala ki he Vouti e <i>MEIDECC</i>	85
Ngaahi fakaivia ó e Va’a ki he Vakai Matangi	85
Tokoni ki he <i>NEMO</i>	86
Tokoni 1 miliona tokoni ki he Leti Tonga	86
Tokoni Pangike Ésia meimei \$6 miliona ki he sola he tukuimotu	86
\$2 kilu 2 mano poloseki áisi mei sola tokoni á Siapani	87
Polokalama tokoni ki he malu e nofo ngaahi feitu’u ofi ki tahi	88
Tokoni Pangike Ésia \$16 miliona ki he me’a fakakomipiuta & fakamatala	88
Tokoni \$2.8 miliona ki he Leti Tonga.....	88
Kau Tonga ni ma’ama’a totongi ‘initaneti & telefoni.....	88
Polokalama ke tokoni’i ngaahi me’a fakakomipiuta.....	90
Tokanga ki ha oma e ngaue’aki tekinolosia ke fai ha tokoni fakavavevave	90
Tali ki he fengaue’aki Pule’anga & ngaahi siasi he taimi fakatamaki fakaenatula.....	91
Tokanga ki he totongi maama sola he ngaahi ‘otu motu.....	93
Tokanga ki he langa fakalalakaka ki he ngaahi kolo	94
Fehu’ia p ‘oku kau Popua he hala hola ka hoka ha sunami.....	95

Tokanga ki he kehekehe fika he 'Esitimeti mo e \$ tokoni mei muli..... 96

Fakamahino Pule'anga 'ikai ha \$ lau miliona fakahoko'aki ng ue ki he tafea..... 97

Kelesi..... 98

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga 99

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: T site 28 Sune 2016.

Taimi: 1000-1010 Pongipongi

S tini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea e Fale Alea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit Ngoué & Toutai.

Lotu

(Na'e tataki e lotu 'e he 'Eiki Minisit Ngoue & Toutai)

<003>

Taimi: 1010-1020. ...(hoko atu lotu)

<004>

Taimi 1020-1030

'Eiki Sea: Fakam l atu ki he 'Eiki Minisit Ngoue he lotu lelei 'i he pongipongi ni, kole ki he Kalake fai mai 'etau taliui.

Ui 'a e Fale

Kalake Pule: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, tapu mo e 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki Minisit , tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga N pele kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai kae 'at ke fakahoko atu 'a e ui 'o e Fale ki he pongipongi ni, 'aho T site, 28 'o Sune ta'u 2016.

'Eiki Sea k taki kau to e fakaongo atu.

'Eiki Sea: M l .

Kalake Pule: 'Eiki N pele Tu'i' fitu, 'Eiki Sea ko e kakato ia 'o e ui 'o e Fale ki he pongipongi ni...

Poaki

'Oku poaki me'a t mui mai 'a e 'Eiki Minisit Fefakatau'aki, 'oku poaki folau mai 'a e 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi, pea 'oku poaki tengetange 'a 'Eiki N pele Fusitu'a. M l .

Me'a 'a e Sea

'Eiki Sea: M l . Tapu mo e 'afio 'a e Tolu Taha'i 'Otua 'i hotau lotolotonga. Fakatapu foki ki he 'Ena 'Afifio, Tupou VI, ko e Tu'i 'o e 'Otu Tonga, kae 'uma' 'a e Ta'ahine Kuini, Kuini Nanasaipau'u mo e Fale 'o Ha'a Mohefo. Fakatapu foki ki he Pal mia kae 'uma' 'a e Tokoni mo e Hou'eiki Minisit 'o e Kapineti, fakatapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga N pele 'o e Fonua kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

M l mu'a Hou'eiki ho'omou laum lie lelei ki he pongipongi ni, pea 'oku tau fakam l ai p kuo lava 'a e katoanga 'o e ta'u teau nimang fulu 'o e Kolisi ko Tupou kae 'uma' 'a e konifelenisi 'a e Siasi Uesiliana, he 'oku hang p ko ia ko 'etau tu'utu'uni na'a tau ki'i mohetolo mai ki he 'aho ni koe'uhi leva kuo lava 'a e fatongia ko ia pea 'oku ou tui na'a mou ma'u ha ngaahi 'aho lelei he ngaahi katoanga ko eni, pea 'oku tau fakatauange p toki hoko mai 'a nautolu 'amui ke nau toki hoko atu 'a e to' e teau nimang fulu ka hoko mai. Pea 'ofa p 'oku tau a'u ki he ngaahi feitu'u ko 'oku tau 'amanaki ke tau a'u ki ai, k ko e ...

<005>

Taimi: 1030-1040

'Eiki Sea : Hou'eiki, ko 'etau 'as nita 'i he pongipongi ni, 'oku toe p foki 'etau 'aho 'e 3. Ko e 'aho ni p 'o a'u ki he Tu'apulelulu. Pea 'oku tau faka'amu ke 'osi lelei ki ai 'etau Patiseti, pea 'oku ou kole p kiate kimoutolu, koe'uhí ko e ngaahi fakatonutonu ko eni 'oku faí, mahalo 'oku sai ke tuku ke lele, ke fai 'osi 'etau ng ue 'oku faí, he koe'uhí ko 'oku tatali mai e Pule'angá. He 'oku ou tui na'e mei lava p ke 'osi, ka 'oku 'uhingá ko e ngaahi k toanga ko eni, pea 'oku kei toe p e ngaahi k toangá. Ka 'oku tau faka'amu p ke lava lelei 'etau ng ue ko eni 'i he Falé, he 'oku tatali mai e Pule'angá ki he ngaahi ng ue ko iá. Pea, Hou'eiki, 'e 'ikai ke u toe l loa ka tau hoko atu 'etau ng ue, pea te u toki fakahoko atu p 'a ho'at pe te tau toe ki'i fakal loa atu e 'aho ni. Kae tuku p ke tau... Fakafofonga Ha'apai.

Veivosa Taka : Tapu mo e Seá. Tapu pea mo e Fale 'eiki ni. Sea, 'oku fakam l atu koe'uhí ko e fua fatongia 'oku lava 'o fakahokó. Sea, ko e ki'i fakahoha'a atu p fekau'aki pea mo 'eku ki'i Tohi Tangi, ne 'oatu, pea ko e 'uhingá, fekau'aki pea mo e Patiseti he ko u lave'i 'e 'osi p e Patiseti ia he 'aho ni, ka 'e toe t mui 'eku ki'i Tohi Tangi, ka ko e anga p e fakahoha'a atu, Sea, fekau'aki pea mo e ki'i me'a ko iá. M l 'aupito.

'Eiki Sea : Ko ia, ka 'i ai ha me'a ia 'e 'omai, pea 'e tuku atu ia ki he K mití ke nau ki'i vakai'i ange pe 'oku... 'Eiki N pele, Vava'u.

Lord Tu'ilakepa : M l Sea, ma'u faingam lié. Tapu ki he Feitu'u na. 'Oku ou kole p mu'a, Sea, ke u h fanga atu p he fakatapu na'e fai 'e he Feitu'u na 'i he pongipongi ni, koe'uhí ko e kamata'anga ia 'o 'etau ng ué. Sea, 'oku tau fakafeta'i kotoap , Sea, 'i he toe foki mai 'a e Falé, koe'uhí na'e 'i ai e ngaahi fatongia, ko e kole mei he tafa'aki 'a e Pule'angá. Pea 'oku 'ikai ke toe fehu'ia ia, 'Eiki Sea, pea 'oku tau ongo'i p 'e he fonua ni, 'oku totonu p ke kau e taha kotoa ki ai, he a'usia 'e Toloa honau ta'u 150. Pea mo e polokalama ko eni 'a e Konifelenisi lahi ko eni 'a e Siasi Uesiliana Tau'at ina 'o Tongá. Pea 'oku ou fakam l p , 'Eiki Sea, koe'uhí ko e laum lie lelei 'a e Feitu'u na mo e toloi 'etau ng ué.

Tokanga ki ha vaka ke fetuku kau folau ki Ha'apai he 'osi konifelenisi

'Eiki Sea, ko 'eku tu'u p 'aku koe'uhí 'oku 'i ai e ki'i me'a fakavavevave, 'Eiki Sea, pea 'oku ou faka'amu p 'e tokoni. 'Oku ou tui p mahalo kuo 'osi mea'i p ia 'e he Fakafofonga Fika 13. Ka ko 'eku 'ohake p , Sea, mahalo kuo ta'omia p he Fakafofonga Fika 13. Koe'uhí foki, 'Eiki Sea, ko e taimi ni ia 'oku ki'i faingat maki foki 'a e folau pe ko e fetukutuku 'a e k ingá ki Tokelaú, kae tautautefito ki Ha'apai, 'Eiki Sea, 'oku ou ma'u p 'a e toutou fakahoha'asi e motu'a ni, 'e he Pule Fakavahe ko 'o Ha'afevá, fakataha mo e 'Ofisa Kolo 'o Felemeá, 'oku nau teu foki 'i he vaka ko ení, 'Eiki Sea. Ka ko e kole p ki he Minisit ko eni ko 'oku ne tokanga'i e pisinisi ko 'a e Pule'angá, koe'uhí he 'oku taha p e vaká. Pea 'oku ou fakam l ki he si'i kautaha ko ení, m l 'enau kei ng ue'aki, 'a 'enau kei malava 'o tu'uaki mai e hoko 'a e palopalema ko ení, 'o kei lava p hono fetuku 'a e k ingá, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea, ko e kole ko mei he kakaí, he v henga ko ení, ke fakamolemole ki he Feitu'u na, ke a'u atu mu'a ki he 'Eiki Minisit , koe'uhí ko e vaka lafalafa ko eni 'oku fa'a ng ue'aki 'e he 'Otu Anga'ofá. Pea ko e kolé, 'Eiki Sea, koe'uhí, 'Eiki Minisit , ke fakafaingam lie'i mu'a koe'uhí ke ng ue'aki mu'a 'e he vaka ko ení. He 'oku 'enau fetu'utaki atu e kautaha vaka ko ení ia, mahalo 'oku 'i ai 'enau ki'i t kehekehe, 'Eiki Sea. Ka ko e kole p tu'unga 'i he mo'ui 'a e kakaí, ke 'oua na'a 'i ai ha fakatamaki, 'Eiki Sea.

Pea ko e 'uhinga ia, Sea, 'oku ou tu'u ai he pongipongi ni, ko e ki'i me'a fakavavevave eni, pea 'oku ou faka'amu p , 'e malava, pea 'e tokanga 'aupito 'aupito ki ai e Hou'eiki Minisit , koe'uhí ko e me'a atu 'a e k ingá, kau Faifekau, nau foki atu. Koe'uhí ko 'eku fanongo ko ki he vaka 'e tahá, 'e toki lele ia ki Sepitema pe ofiofi atu ki T sema, 'Eiki Sea. Ka ko e kole p ki he 'Eiki Minisit , fakamolemole ke ke nouti atu p mu'a e kole 'oku fakafou mai he motu'a ni, ke a'u atu ki he Kapinetí, pea ke mou vakai'i ange mu'a ia, telia na'a faifai 'oku 'i ai ha fakatamaki 'e hoko. 'Oku ou lave'i p ko e kautaha *private* eni, 'Eiki Sea. Ka 'oku mou mea'i p , 'Eiki Sea, he 'ikai ke lava 'a e kautaha *private* ia ko ení, ke nau fe'auhi mo e Pule'angá he tafa'aki fakapisinisi ko ení, koe'uhí 'oku nau kei langalanga hake 'a e kautaha ko ení, pea 'oku fai p 'enau feinga ki honau ngaahi vaka. Ko e anga maheni p , ko e ha'u 'a e fanga ki'i vaka mei he ngaahi 'otu motú. Ka 'oku tu'u he tu'unga fakatu'ut maki, 'Eiki Sea. Ka 'oku 'i ai 'a e vaka lelei 'aupito 'aupito, 'oku fa'a ng ue'aki 'e he 'Otu Anga'ofá, ko e lafalafa ko ení. Pea ko e 'uhinga ia e me'a 'oku fai atu ai e kolé, 'Eiki Sea, 'i he pongipongi ni, ke fakatokanga'i ange mu'a, pea ke fai ha ng ue ki ai, telia 'a e foki atu, pe ko e me'a atu 'a e k ingá, ki Tokelaú, 'Eiki Sea.

'Oku ou tui, 'Eiki Sea, ko e me'a p ia 'oku ou tu'u hake he pongipongi ni, ke fakahoha'asi e Fale ni. Ka 'oku 'i he Feitu'u na, 'Eiki Sea. M l e ma'u taimi.

'Eiki Sea : M l 'aupito. 'Eiki Pal mia, 'oku 'i ai ha me'a ki he me'a ko eni?

'Eiki Pal mia : Fakatapu atu ki he Feitu'u na, 'Eiki Sea, kae'uma'á e toenga 'o e Hou'eiki M mipa 'o e Fale ni. 'Oku ou tu'u hake p , 'Eiki Sea, ke fakafofonga atu e Palesiteni 'o e Siasí, pea peh ki he Sekelitali Lahí, mo e kakai k toa 'o e Siasi Uesiliana Tau'at ina 'o Tongá, 'a e fakam l atu ki he Feitu'una, peh ki he Fale ni, 'i he tali e kole mei he Hou'eiki 'o e Fale Aleá, ha faingam lie ke kau atu 'a e, tautautefito kia kinautolu 'oku nau kau ki he Kolisi Tutukú, pea

peh ki he Siasí, 'i he ngaahi polokalama 'o e Konifelenisí, hang ko ia kuo ke me'a ki aí. 'Oku ou tui lahi p na'e 'aonga p 'a e ki'i taimi ko na'a tau m l l ai, 'o kau atu ki he ngaahi polokalamá. Na'e 'i ai foki e T Folofola 'a 'Ene 'Afió, 'i hono malanga huufi 'o e Konifelenisí. 'E tokoni lahi kiate kitautolu, tautautefito ki he motu'a ni, na'e 'i ai 'a e kongá 'o e t folofola ko ení fekau'aki pea mo e tu'unga ko e Akó. Pea 'oku mahu'inga ia ki he motu'a ni, pea 'oku ou tui kiate kitautolu k toa e Fale ko ení. He 'oku 'i ai p 'etau kaunga ki hono fatu 'o e *policy*, pea peh ki he ngaahi polokalama kehekehe 'o e Potungaue Akó. Ko ia 'oku ou 'oatu 'a e fakam l ki he Feitu'u na, kae'uma' 'a e Fale ni. Fiefia lahi pea hounga ki he kakai e Siasí, 'a e faingam lie na'e faka'at mai kimaoutolu. Fakam l atu kia kimoutolu na'a mou kau ki he ngaahi polokalama, tautautefito ki he ngaahi houa 'ilo 'a e Konifelenisí. 'Atu mo 'eku fakam l makehe heni ki he Fakafofonga N pelé, 'i he'ene hanga 'o fakafofonga'i mai e Konifelenisi 'o fai ha me'a kiate kinautolu na'a nau kau ki he polokalama ko eni 'a e siasí. Ko ia 'oku peh 'a e ki'i fakam l atu. 'Ofa ke t puaki'i kitautolu kotoa 'e he 'Eiki, ke hoko atu 'etau fatongia mahu'inga ki he 'Ene 'Afió, pea ki he Hou'eiki mo e kakai e fonuá. M l .

'Eiki Sea : 'Eiki Pal mia, na'e 'i ai e me'a 'a e 'Eiki Fakafofonga N pele mei Vava'ú. Ka 'oku ou kole atu p mu'a ki taumu'a ke mou toki fai mu'a ha fakataha ki ai, he 'oku ou tui 'oku mahu'inga 'a e me'a na'e kole ki ai a Ha'apai. 'Oku ou tui 'oku tatau kotoa p kia kinautolu mei Tokelaú, koe'uhí 'oku fiema'u ha tokoni, koe'uhí, ko kinautolu 'oku foki he 'osi ko eni 'a e k toanga ko ení. Pea 'i he taimi tatau, 'oku 'amanaki foki ke toe fakahoko mo e k toanga 'a e Siasi M monga, Siasi 'o Sisu Kalaisi mo e Kau M 'oni'oni ko ki mui ni, 'i 'Akosi. Pea 'oku ou tui 'e me'a tatau p 'e fiema'ú. Tuku atu p mu'a ki taumu'a ke mou toki fai mu'a ha talatalanoa ki ai, mo mou feme'a'aki ki ai 'i he Kapinetí, koe'uhí, he 'oku mahu'inga 'aupito 'a e kole 'oku fai ko ení. Pea 'oku ou tui mahalo 'oku 'uluaki kamata'aki 'a e fetukutuku ko eni 'a e Siasi ko eni Uesiliana he taimi ni, pe ko e h ha tokoni 'a e Pule'angá ki ai? Kae tuku atu p mu'a ke mou toki ... Minisit *Enterprise*, 'oku 'i ai ha'o me'a ki he me'a ko eni?

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga : M l 'aupito, Sea. Sai 'aupito 'a e kolé, na'e 'osi ki'i fakap mai p kimu'a, pea 'oku tuku ke mau ng ue ki ai. M l 'aupito.

'Eiki Sea : M l 'aupito, 'Eiki Minisit . Pea 'i he'ene peh , Hou'eiki, ka tau k taki mu'a 'o fai 'etau ng ué, ka tau liliu 'o **K miti Kakato**.

<006>

Taimi: 1040-1050

Me'a e Sea K miti Kakato

Sea K miti Kakato: Tapu mo e 'Eiki Pal miá, tapu mo e Hou'eiki Minisit 'o e Kapinetí, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau N pele 'o e Fonuá. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí, tapu ki he Kalake Pulé kae 'uma' 'a e kau ng ue 'o e Fale Alea. Tuku p ke ma foefoe taha atu p mo e 'Eiki Minisit 'o e Toutaí 'i he fakafeta'i mo e fakam l . Saame 150: 6 'o e veesi 'Ilonga ha me'a 'oku m nava, ke ne fai 'a e fakam l 'ia, Halelu'ia, 'ilonga ha me'a 'oku m nava ke ne fai 'a e fakam l 'o Ia Halelu'ia. Ko e fakam l ia a e motu'a Sea ni, fakafeta'i kia Sihova he fakalaum lie lelei 'a e Hou'eiki 'o e K miti Kakató, pea tau fakataha lelei mai he pongipongi ni, ke hoko atu 'etau fai fatongia. Hang p ko e me'a kuo tau fanongoá, kuo tau

I kai 'a e ongo katoanga m hanga fakalotu. Fakafeta'i 'a e ta'u 'e 150 'a e Kolisi ko Tupou, pea mo hono Konifelenisi hono 93 'o e Siasi U siliana Tau'at ina 'o Tonga. Ko e ongo k toanga fakal umalie, faka'ei'eiki, laul taha pea ta'emahakulea. 'Oku ou tui na'a mou me'a atu Hou'eiki ki he ngaahi polokalama 'o e ongo k toanga, na'e fai ai 'a e fakakoloa 'o e sinó mo e 'atamaí kae hulu atu 'a e ngaahi koloa mo e tapuaki 'o e laum lie. 'Oku ou tui 'oku mou me'a mai he pongipongi ni, mo e ngaahi koloa lelei ko íá, 'o lilingi he Fale 'eiki, ke tau 'inasi ai. Pea tafe atu ai ki hotau k ingá, pea ki tu'apule'anga foki.

Kole ke talangofua ki he Sea K miti Kakato

Fakatulou atu hou'eiki, kau fakamanatu atu p mu'a 'a e fanga ki'i me'a p ko eni. Ko e me'a mahino p ia. Ko 'ene mahu'inga m lie p ki he Seá 'a e feme'a'akí, pea tau p loti. Ko e tu'o 4 eni 'a 'eku fakahoha'a kimoutolu ke tau p loti. Kalake lau 'etau p loti. 'Oku toe 'i ai 'a e hou'eiki ia 'oku nau toe me'a hake tu'akaut 'o toe fai 'a e fakahoha'a. 'Oku 'ikai ke u fie pule fakaleveleva, ka 'oku ou toka'i atu mo faka'apa'apa. 'Oku ou 'amanakí, te ke toka'i mai 'a e motu'a Seá, mo u faka'apa'apa mai ki he'ene tu'utu'uni. 'Oku ou kole p ke mou talangofua mu'a, ki he me'a kuo fakahoko atu mei he Seá.

Ko e me'a hono ua 'oku ou tokanga ki aí, ko e me'a lelei a e fakaangá, ka 'oku peheni hou'eiki 'a e fakaangá. Ko 'ete fakaanga'i ha me'a ke to'o, pea te 'omi ha me'a ke fetongi'aki. 'Oku 'ikai ko 'ete fakaanga'i ke to'o, pea hala'at ia ai, *vacant*. 'Omai ha me'a ke fetongi'aki, pea ko hono 4 'o e me'a 'oku ou fie fakatokanga ki ai ki he'etau fakataha'anga ni, 'omai ho'o fakamatala pau, 'omai ho'o ma'u'anga fakamatala 'oku falala'anga ki he Fale Alea 'o Tongá. Pea 'oku 'ikai ko ia p , ka 'oku ou fakamanatu atu p foki, 'oku 'i ai 'a e ni'ihi ia 'oku nau 'omai 'a e ngaahi me'a ke fakah he voutí, kae 'ikai ke ma'u hono faingam lie, 'oku toe fata mai p ia ke toe 'ai he fo'i vouti hoko. 'Oku ou kole atu ke mou laum lie lelei, ne u 'osi fakahoha'a atu p . 'Oku 'i ai 'a e Tohi Fehu'i, pea ka 'ikai, pea mo feme'a'aki p mo e Minisit . Lahi p 'a e ngaahi taimi ke tau 'i heni ai ke fai a e feme'a'aki ko ia. Kaikehe, talamon atu Hou'eiki, tau ma'u 'a e feme'a'aki fakam fana, fakalaum lie, fakafiefia, pea toka lingolingo a e melino 'a e 'Otuá i he Fale 'eiki ni.

Tau hoko atu ki he Vouti 'a e 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua. Vouti ia hono 17, pea 'oku 'i ai hono potu folofola ko Filipai 4:12 – 13. Filipai Vahe 4: veesi 12 mo e 13. “ *Io, 'oku lava 'a e nofo mo'ulaloá, pea 'oku ou lava foki 'a e mohu me'á, ne ako'i au 'i he'eku me'a taautahá, mo hono kotoa, kau p topoto'i 'i he nofo m koná mo e nofo fiekaia, mo e nofo mohume'á mo e nofo masiva. 'Oku ou mafeia 'a e me'a kotoa p 'i 'iate Ia 'oku ne fakakaukaua au. Vouti 17 tukuatu ki he Pule'angá ke fai mai ha fakamatala fakama'ala'ala,*

Alea'i Vouti Potung ue MIA

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Tapu p pea mo e Feitu'u na Sea, fakatapu atu ki he 'Eiki Pal miá kae 'uma' 'a e Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato. Sea ke fai p ha ki'i fakahoha'a nounou p fekau'aki pea mo e Vouti Fika 17 – Potung ue Ngaahi Ng ue Fakalotofonua. Sea 'oku 'i ai 'a e polokalama 'e 9 'i he Vouti ko eni. Sea, ka te u ki'i lave nounou atu ki he ngaahi tafa'aki. 'Oku 'i ai 'a e tafa'aki ia 'e 10 ka ko e polokalama 'e 9. Ko e tafa'aki 'uluaki te u lave ki aí Sea ko e *Culture*. 'E 'ikai ke u fakaikiki atu Sea 'a e ngaahj

tefito'i fatongia 'o e tafa'akí, ka te u sio p ki he ngaahi me'a lelei lalahi 'oku ou faka'amu ke mou fakakaukau Sea, 'e lava 'o fai ha sio ki ai, makatu'unga 'i he teuteu ko eni pea mo e vouti ko eni kuo tukumai ke fai hono ng ue'i. Tafa'aki p ko 'o e *Culture* Sea, 'oku 'i ai 'a e fakakaukau pea mo e faka'amu 'e toe lava ke toe fakamo'ui mai 'etau ngaahi faiva fakafonua. Fai ai 'a e talanoa na'a lava ke fakahoko atu ha'atau ki'i faiva p ko ha faiva 'i he kaha'u vave mai, pea 'oku ou tui 'e kamata p he'etau Faka'ali'ali Ngoué 'a e fokotu'utu'u he taimi ni. 'Ikai ke ngata ai Sea, ka ko e Senit Fakafonua foki Sea kuo fakafoki mai ki he Pule'anga pea ko e 'uluaki p 'oku 'i ai 'a e ki'i konga 'i he vouti ki hono fakalelei'i 'o e Senit , mo e fai 'a e sio mo e fakahemata holo p Sea na'a lava ke fakalelei'i fakak toa. 'O a'u ki he fakalele pea mo ako'i pea mo o'i ki ai 'etau ngaahi me'a fakalotofonua. 'Oku kau mo e faka'amu ke toe fakamo'ui 'etau misiumé, kae 'uma' pea mo malu pea mo tauhi ai 'a 'etau ' me'a fakafonua 'i he ngaahi fale ko ia 'oku 'osi teuteu ki ai Sea.

Tu'unga lelei 'i ai t tongitongi 'a Tonga

Peh Sea ki he tafa'aki ko ia 'etau ta tongitongi, mahalo ko e tafa'aki eni Sea 'oku 'ikai ke fu'u loko fakatokanga'i lahi, ka 'oku kau eni he tafa'aki mahu'inga 'aupito 'aupito Sea, he'etau ngaahi me'a fakafonua 'etau t tongitongi. Ko e ki'i fika p na'e 'omi Sea na'e 'i ai 'a e ki'i savea na'e fai 'i mala'e vakapuna, ki he lahi 'o e ngaahi t tongitongi mo e ngaahi ng ue fakamea'a 'oku 'ave ki muli. Na'a nau savea p 'i he uike 'e 7, na'e fakafuofua na'e 'osi 'ova 'i he milioná 'a e s niti ko na'a nau fakamahu'inga'i ko 'a e ' ngaahi me'ang ue ko iá, 'a e ngaahi naunau na'e 'ave ko iá Sea. 'Oku peh p ki he folau ko ia na'e fai ki *Guam*, 'a eni ko eni 'i he ta'u ni, ko e t tongitongi ko ia 'a Tonga ní na'e faka'ofu'ofa tahá Sea. 'Oku 'ikai ko ha'aku talaihangamai p eni ki he kau t tongitongi 'a Tonga ní Sea, ka na'e 'ilonga p ia na'e manakoa taha p ia , pea na'e lahi p . Lahi 'aupito pea 'oku ou tui p na'e faingam lie ai 'a e kau t tongitongi Sea. Ka ko e anga ia 'o e faka'amu Sea oku lahi 'a e ngaahi ng ue ia, tautefito ki he ngaahi m tanga pea mo e ngaahi ' me'a tu'ufonua 'a e fonua 'oku fai 'a e sio ki ai pea mei he tafa'aki ko eni 'Eiki Sea.

Kau hoko atu mu'a ki he 'etau tafa'aki ko ia ki he'etau *youth*. 'E Sea, 'oku fakataha'i p 'a e *Culture* pea mo e *Youth* he taimi ni, ka 'oku 'i ai 'a e fokotu'utu'u ia pea mo e faka'amu na'a lava he ta'u fakapa'anga hokó, ke hoko 'a e *Youth* ko ha *division* makehe ia. Neongo Sea ko e ta'u 'aki eni 'e 3 'oku kei tatau p 'a e ki'i s niti ko ia 'oku 'omai ki he *youth* pa'anga 'e 2 mano 5 afe p 6 afe 'ap , ka ko e fakakaukau foki Sea, 'oku peseti 'e 34 hotau *population* p ko hotau tokolahí, ko 'etau *youth* ia. 'Oku 'i ai p 'a e faka'amu 'e lava ke hulu;i mai 'a 'etau tokanga pea mei he fonua ki he'etau *youth* he 'oku lahi p 'a e ngaahi kupu feng u'aki ki he'etau *youth* 'e lava p ai 'a e ngaahi tokoni Ka ko e fakakaukau ko eni ki he *Youth* Sea, tautefito p ki ha ngaahi *Training* p ko ha ngaahi ako, ke fakalelei'i ai ke nau toe fakalelei'i.

<008>

Taimi: 1050-1100

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: 'i ai 'enau *skills* mo 'enau 'ilo mo nau lava 'o, malava 'o fai e ngaahi ng ue kae 'uma' 'a e ngaahi me'a kehekehe ke ma'u ai ha ng ue. Te nau lava 'o fokotu'u 'enau ngaahi ng ue ma'a kinautolu p Sea. Konga 'e taha 'o e me'a 'oku hoko Sea 'oku mea'i p ia 'e he Feitu'u na pea mo e Hou'eiki pea mo e fonua, lahi ko eni 'a e

v v kovi ko eni 'i he *youth*, tautautefito ki he ngaahi k mo e ngaahi ' me'a peh Sea. Konga ia 'o e ngaahi 'u me'a 'oku fai e tokanga lahi ki ai. Ko e, ko e mon 'ia'anga ko 'o e tafa'aki ko eni Sea pea 'oku ou fakam l lahi ki he Minisit Pa'anga kae 'uma' 'a e 'Eiki Pal mia mo e Pule'anga 'oku ai hono fakatokanga'i 'o'ona Sea, mahalo te u lave atu p ki ai 'i he tafa'aki ko eni ki he *culture* pea mo e *youth* 'oku 'i ai 'a e, 'oku 'i ai 'a e 5 miliona 'ap , pea mei he *World Bank* 'oku 'omai ia ko e 'uhinga ko e ngaahi ... ka ko e ngaahi, 'o tuku mai ia ki he, ki hono fakalelei'i ko eni ko 'o e ngaahi tafa'aki ko ki he *upskill* 'a e, ki hono fakalelei'i 'a e *skills* fakang ue pea mo e ngaahi tafa'aki kehekehe fekau'aki pea mo e *youth*.

Konga e teuteu MIA ki he Sipoti

Ko e tafa'aki ia 'e taha Sea ko 'etau sipoti, kongala hi p ia 'i heni ko hono 'uluaki ko hono feinga'i ke fokotu'u ko eni 'a e *high performance* pea 'oku 'osi fokotu'u Sea, na'e fakahuafa p he Tama Pilinisi Kalaunu 'i he ta'u kuo 'osi, ko e ta'u ni kuo 'osi kamata hono fokotu'u 'a e *high performance*, ko hono filifili 'a e lelei taha he ngaahi sipoti pea 'oku kamata p mei he ngaahi sipoti 'e nima p ono he taimi ni. Ka 'oku 'i ai 'a e faka'amu 'e Sea he hokohoko atu ko eni ke fakakakato kae lava ke, 'oku fai e ng ue 'oku faka'at mai 'e Nu'usila, 'Aositel lia, *Papua New Guinea* mo Siaina 'a 'enau ngaahi *institution* pea mo e ngaahi feitu'u ke 'ave 'etau f nau ke ako'i ai he sipoti mo *attends* ai ha ngaahi m hina mo ha ngaahi 'aho. Pea 'ikai ke ngata ai Sea pea faka'amu na'a lava ke lahilahi mo 'enau fanga ki'i fe'auhi ke teuteu'i tautolu ki he 2019. Konga ia e teuteu ko ki he 2019 Sea. 'Ikai ke ngata ai 'oku 'i ai 'a e faka'amu, na'e 'i ai p e faka'amu Sea mo e feng ue'aki he taimi ni pea mo e ngaahi kautaha sipoti ko e faka'amu ke toe fakalahilahi e sipoti, fakalahilahi e sipoti Sea 'i he 'uhinga p ia Sea 'oku ou tui 'oku mea'i p 'e he Feitu'u na mo e Hou'eiki, tukukehe ange ha ngaahi faingam lie fakapa'anga ka 'oku ou lave'i p 'e Sea he me'a ko eni 'a e *Helen Clarke* ko he 'i he *summit* ko eni ko ki he, ki he *NCD* p ko e ngaahi mahaki ko 'oku 'ikai ke pipihi. Na'a ne me'a ai 'oku 'ova ia he p seti 'e 70, 'oku 'ikai ke u loko lave'i ki ai p ko e p seti 'e 78, 'o e pekia ko 'i he Pasifiki fakatupunga ia 'e he *NCD*. 'A ia ko 'etau 'i he me'atokoni pea mo e 'alunga ko 'o e anga 'etau mo'ui mo 'etau ngaahi me'a peh , ka 'oku ou 'amanaki p kapau te tau lava 'o fakasipoti'i 'a Tonga ni, kongala hi peh ki he'etau to'utupu pea mo 'etau f nau, he te tau lava 'i he kaha'u vave mai ke holoki e fo'i fika lahi pea mo fakamanavah ko eni Sea.

Sea, tulou atu Sea, 'oku 'i heni p pea mo e ki'i motu'a 'atautolu p mei Vava'u, na'e toki lele atu ki 'Amelika, ki'i motu'a ko Sit veni Paea. Fai 'a e fe'iloaki mo e motu'a ko eni 'aneefiafi. 'Oku 'i heni Sea, na'e toki 'alu p ia pea mei Vava'u. Milionea e ki'i tama he taimi ni. Ko 'ene konituleki 'oku 21 miliona, 'akapulu faka'amelika 'i *Washington* he taimi ni . Ka ko e to'o atu p pea mei Vava'u na'e 'alu pea mei heni 'oku ta'u 15. 'Alu pea mei Tonga ni 'oku ta'u 15 pea 'oku 'i heni pea mo e tokotaha ko Siuaki L vai na'e, na'e lava mai 'a Siuaki he ta'u kuo 'osi 'o 'ave 'ene sikolasipi ... f nau 'e toko 11 p p 14. Pea ko e ta'u ni 'oku toe ha'u ke toe 'alu pea mo e f nau, 'e malava p ia ke tokolahi ange he toko 10 ki 'olunga pea 'oku 'i ai 'a e feng ue'aki ia pea mo e Minisit Pa'anga na'a lava ke fai ha tokoni ke fakalelei'i mo fakalahi e ngaahi faingam lie ko eni ma'a 'etau f nau 'i he sipoti. Taimi tatau Sea 'i he'etau f nau ko 'oku fa'a lava atu ko pea mo e ngaahi timi ki Nu'usila 'oku 'ova ia he toko 100, ma'u mo 'enau ngaahi sikolasipi ki Nu'usila tukukehe ange 'a Siapani, 'Aositel lia pea mo Pilit nia foki.

Tafa'aki e MIA ki he toli & Va'a ki Muli

Sea te u lave atu ai p ki he'etau *employment*. Tafa'aki ko eni ko kae tautautefito p ki he toli fua'i'akau pea mo e tafa'aki ng ue ki he va'a ng ue ko ki muli. Ki he tafa'aki ko ki Nu'usila 'oku 'osi a'u 'o toko 1,750, pea ko Tonga ni 'oku fika ua hake ki Vanuatu. 'I he tokolahi taha ko 'i Nu'usila 'oku 'osi a'u 'a Vanuatu 'o toko 3000, konga lahi p ia 'Eiki Sea neongo p 'a e faka'ofu'ofa 'a e ng ue 'a e k inga ko eni pea na'e 'i ai 'a e af lahi pea na'e 'i ai 'a e tokoni lahi ia pea mei Nu'usila kiate kinautolu. Pea ko e tafa'aki ko ki 'Aositel lia, ngaahi ta'u lahi Sea na'a tau 'i he toko 1400 tupu. 'Alu 'alu hake ai, sio ko e ta'u ni 'oku a'u mai 'o toko 2,179. 'A ia ko e faka ... ko e hiki lahi ia neongo Sea 'oku lahi e palopalema 'oku hoko 'i 'Aositel lia, tau ... mou me'a p ki ai e Feitu'u na kae 'uma' 'a e Hou'eiki pea mo e fonua ka 'oku ou faka'amu p Sea ke mea'i 'e he Feitu'u na, 'oku fai p e lelei taha pea mei he tafa'aki ko eni 'a e motu'a ni pea mo e Potung ue. Fakalelei ko 'oku mau fai ki he ngaahi ' me'a ko eni Sea 'oku tali lelei p 'e he 'Eiki Minisit Pa'anga ke 'ai e *liaison* 'ofisa 'e ua he taimi ni ka ko e faka'amu kapau 'e lava 'o ono, takitaha e ngaahi *state*, ke nau lava 'o a'u tonu ki he ngaahi feitu'u ko 'oku fai mei ai 'a e ngaahi l unga p 'oku hoko ai e ngaahi palopalema. 'I he taimi tatau Sea a'u mai ki he 'aho ni kei fai p hola ia 'etau f nau mo e ngaahi palopalema kehekehe fakas siale p 'oku hoko 'i 'Aositel lia, pea 'i he 'uhinga ma'olunga, 'i he taimi tatau fie ma'u ai e *liaison officer* 'i 'Aositel lia pea mo e ngaahi feitu'u ko ia.

Tokanga ke fakatupulaki ngaahi sekitoa makehe ange mei he toli

Sea 'oku 'i ai 'a e faka'amu ke tau lava 'o hiki hake pea mei he toli fua'i'akau ki he ngaahi sekitoa ki 'olunga hake, 'osi kamata ia ki Nu'usila Sea, langa ko eni 'i *Canterbury*, 'oku 'i ai 'etau toko 4 'oku 'at ke 'alu he taimi ni. Vakai ko ki Fisi pea mo Ha'amoia 'oku toko 4 p mo Ha'amoia, Fisi 'oku a'u 'o toko 5. Toe 'i ai mo e ngaahi sivi ia Sea 'oku ki'i mafamafa leka he 'oku kau pea mo e sivi lea. Ngaahi ' me'a peh he . Pea 'i he taimi tatau ko e, ko e faka'amu ia pea mo e fakakaukau he taimi ni ke 'oua te tau ngata p 'i he toli fua'i'akau, ka tau hoko atu mu'a ki he ngaahi sekitoa kehe. 'Oku fai 'a e ng ue pea mo e sio ki ai Sea he lolotonga ni, faka'amu p he 'ikai ke fu'u fuoloa pea mei he ta'u ni ki he ta'u fo'ou. Me'a mahu'inga ia heni 'oku fiema'u ke *train* 'etau tamaiki mo 'etau f nau ke nau lava tautautefito ki he *age care* ki 'Aositel lia tauhi ko eni ko 'o e kau vaivai kae 'uma' 'a e *hospitality*, ng ue ki he ngaahi falekai kae 'uma' 'a e ngaahi h tele mo e ngaahi ' me'a peh Sea. 'Oku ou lave'i p 'e au 'oku 'i ai 'a e ngaahi ako 'oku fai 'i Tonga ni ka ko e faka'amu ke tau malava 'i he l volo ko eni ko 'o 'Aositel lia 'e Sea. Ka ko eni kuo kamata 'i Nu'usila 'a e hiki hake ko eni ki he sekitoa kehe ka kuo 'osi faka'at 'e 'Aositel lia ia 'a e ngaahi sekitoa, sekitoa lahi ke tau lava 'o ng ue ki ai ko e toe eni ia ke tau lava ki he *training* ko ke tau ma'u 'a e l volo ko 'oku fie ma'u 'e 'Aositel lia ke tau hoko atu ki ai.

Tafa'aki MIA ki he tafa'aki e Pule'anga fakakolo

Sea 'oku 'i ai 'a e va'a 'e taha 'i he tafa'aki ko eni ko *Local Government* ke 'i heni e kau 'ofisakolo, pule fakavahe, k vana, Fakafofonga Pule'anga. Ko e faka'amu 'i he 'uluaki Sea he taimi ni na'a mau lele mai he ta'u kuo 'osi ko hono fa'u 'o e ngaahi palani 'a e ngaahi kolo kotoa 'o Tonga ni k toa. Toe si'i p Sea kuo 'osi a'u 'o a'u 'o p seti 'e 80 fe'unga mo e p seti 'e 80 'a e ngaahi kolo 'o Tonga ni kotoa kuo 'osi fa'u honau ngaahi palani ka 'oku toe p ke fakakakato

mahalo ko e toe p ki Ha'apai, ko e faka'amu ko eni 'e lava 'a e, na'e 'i ai p 'a e ngaahi tokoni na'e lava ke ma'u ke fakakakato he ko u tui 'e Sea ko e me'a mahu'inga eni 'ikai ke ngata p kiate kitautolu 'a e kau Fakafofonga Fale Alea pea peh ki he kau pule fakavahe mo e kau 'ofisakolo, ngaahi ' me'a ke huluhulu 'aki 'a e ngaahi ng ue fiema'u vivili 'a e ngaahi kolo. Pea ko e faka'amu 'e taha Sea ke lava ke 'ohake 'a e palani ke lave'i pea mo mea'i 'a e ngaahi fiema'u vivili 'a e ngaahi kolo pea mei he taupotu taha ki lalo Sea.

Ngaahi mon kuo 'inasi ai kau ofisakolo & pule fakavahe

Faka'amu Sea na'a lava ke kamata 'a e 'ofisi 'e 7 'o e kau pule fakavahe ko 'i Tonga ni, Tongatapu ni pea tau toki hoko atu p pea mei ai. 'I kai ke ngata ai 'oku 'i ai 'a e faka'amu ke lava 'o fakalelei'i e ngaahi 'ofisi e kau Fakafofonga Pule'anga kae 'uma' 'a e ongo K vana pea peh ki he'enua ngaahi me'a'anga Sea he taimi ni mahalo kuo 'osi 'ova ia he ngaahi ta'u 'e f ngofulu tupu. Pea 'oku 'i ai p 'a e faka'amu pea mo e sio ki ai pea mei he tafa'aki ko 'i he Potung ue. Me'a fakafiefia taha Sea he taimi ni 'i he ng ue kuo fakahoko kuo lavemon 'a e kau pule fakavahe mo e kau 'ofisakolo 'i he *retirement*. Pea mo e ngaahi mon 'ia ko ia Sea. Ka 'oku tau fakafeta'i lahi p he ng ue lahi pea mo e laum lie lelei e 'Eiki Pal mia pea peh ki he Minisit Pa'anga pea mo e Hou'eiki ki hono fakakakato e ng ue ko eni ke 'inasi e si'i m tu'a ko eni. Sea ko 'enua fakamatala ng ue 'a kinautolu ia 'oku fakangatangata, ka ko e fatongia 'oku nau fakahoko Sea 'oku hulu 'aupito ia, 'e he kau 'ofisakolo kae 'uma' 'a e kau pule fakavahe. 'Oku 'ikai ke ngata p he'enua ng ue ki he'enua vahe pea mo honau ngaahi kolo, meimei 'inasi kotoa e ngaahi Potung ue 'i he pu'i 'i he tu'unga m tu'a ko eni Sea. 'Oku 'i ai p e ngaahi fakatangi ia 'e toki fakahoko atu 'amui fekau'aki pea mo e ngaahi fie ma'u 'a e si'i tu'unga m tu'a ko eni ka 'oku mau fakafeta'i kimautolu Sea kuo tali 'a e kole ko eni ke 'i ai ha'anau ki'i mon 'ia 'i ha hili ange p ha'anau faifatongia pea ma'a honau ngaahi kolo kae 'uma' honau ngaahi vahe.

'Oku 'i ai 'a e va'a 'e taha Sea ko e ... e kau taki lotu, fie ma'u p e feng ue'aki ke lava 'o solova 'a e ngaahi palopalema fakas siale. 'E Sea 'oku lahi e ngaahi palopalema ia, konga lahi eni Sea, 'oku 'i ai 'a e ngaahi setisitika mo e ngaahi fika Sea 'oku ou tui p mahalo 'e toki 'omai 'amui ke mou me'a ki ai, ta ko 'oku 'i ai p e *homeless* ia he fonua ni kae 'uma' e ngaahi me'a ko eni fekau'aki pea mo e ngaahi palopalema e 'init neti pea mo e me'a fakakomipiuta Sea 'oku nau ng ue lahi ki ai 'i he tesi ko eni 'a e kau taki lotu kae 'uma' e feng ue'aki ko eni pea mo e kau taki lotu p Sea.

Va'a e MIA ki he Kakai Fefine & Totonu e tangata

Ko e tafa'aki ko eni ko ki he va'a ki he kakai fefine pea mo e totonu 'a e tangata, ke fai e sio Sea ki he'etau koniv sio ko eni ko ko e *CEDAW*, koniv sio faka'ofa'ofa ko eni ko e *CEDAW* Sea. Pea 'oku 'i ai p 'a e faka'amu Sea ke toe tuku atu p ha ki'i *consultation* p ke mea'i p 'e he kakai, ko e koloa p ia Sea ke mea'i 'e he fonua, toki hoko atu p ko e h e me'a 'e hoko ki ai Sea, 'oku ou lave'i p 'e au ia 'a e ngaahi fakafepaki he tafa'aki ko eni ka 'oku 'i ai e tui p mei he motu'a ni 'oku mahu'inga.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki, tau ki'i koma h miniti 'e 15 ka tau toki hoko atu.

(Pea na'e ki'i m l l heni 'a e Fale)

<009>

Taimi: 1115 – 1130

S tini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea e K miti Kakato.

Sea K miti Kakato: Tapu mo e Pal mia pea ko u kole ke u h fanga he ngaahi tala fakatapu kuo aofaki he Fale ni ka tau hoko atu. Hoko atu e 'Eiki Minisit , ka lava ia pea hoko atu 'a e 'Eiki N pele Fika 1 'o Ha'apai, Minisit .

Faka'amu ke 'i ai ha sea kakai fefine 'i Fale Alea

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: M l Sea. Ki'i fakalavalava atu p Sea e ki'i fakahoha'a ia. Faka'osi p ki he va'a ko eni 'o e kakai fefine'. 'Oku 'i ai p 'a e faka'amu Sea pea mo e fokotu'utu'u na'a lava he kaha'u ke 'i ai ha ki'i sea e kakai fefine 'i Fale Alea. Lave'i p Sea ko e ngaahi fakakaukau ko eni Sea 'oku lahi p 'a e sio ki ai Sea ka ko e faka'amu p ia ki ha le'o 'o e kakai fefine 'i Fale Alea pea mo ha ki'i sea 'o e kakai fefine 'i Fale Alea.

Sea 'i he taimi tatau 'oku 'i ai e faka'amu lahi Sea ke fakalahi pea mo hokohoko atu 'a e ngaahi ako fekau'aki pea mo e tu'unga fakataki p ko e *leadership* ko eni 'o e kakai fefine, 'i he ngaahi tapa kehekehe tautefito ki he ngaahi *community* kae 'uma' ha ngaahi polokalama ke lava ai ke nau tokonia kinautolu ke ma'u ha ngaahi ng ue kae 'uma' ha ngaahi pisinisi mo e ngaahi me'a fakas niti ke tokoni p kiate kinautolu kae 'uma' honau ngaahi f mili. Taimi tatau Sea na'e 'osi fai 'a e ngaahi fono ia pea mo e kau pulefakavahe mo e kau 'ofisakolo tokolahi 'o Tonga ni ke tokoni mu'a ki he ngaahi, fanga ki'i k miti 'a e ngaahi koló kae 'uma' e ngaahi vahe, na'a 'at ke fili ha fefine ke Sea. Pea konga eni Sea 'a e faka'amu ko eni ko ki he *leadership* p ko e tafa'aki fakataki ko 'o e kakai fefine kae 'uma' 'a 'enau *involvement* pea mo 'enau kau ki he ngaahi ng ue ko ia 'a e *community* ki mu'a pea nau hoko ko e kau fakafofonga 'i he Fale Alea, kae peh ki he fili 'Ofisakolo kae 'uma' e Pule Fakavahe. Sea ko u lave'i p 'oku fai e fili Pule Fakavahe mo e 'Ofisakolo 'apongipongi. 'Oku 'i ai e fefine, 'a e si'i tu'unga finem tu'a 'e toko 18 'oku nau kau ki he kau kanititeiti ko eni. Pea 'oku fai p 'a e talamon kiate kinautolu kae 'uma' e kau kanititeiti kotoa p , fili 'Ofisakolo kae 'uma' e Pule Fakavahe ki he 'aho ko ia 'apongipongi. Sea ko e faka'osi p 'i he tafa'aki kakai fefine Sea 'oku fai 'a e faka'amu ki ai, ko e *violence* p ko e ngaahi houtamaki ko eni ko ki he kakai fefine kae 'uma' 'etau f nau. Sea ko e a'u mai ko ia ki ha, 'oku 'i ai 'a e l pooti 'e 3 pea mei, ma'u 'e he motu'a ni.

Lord Tu'iha'ateiho: Sea, 'e lava ke u ki'i fehu'i 'i he tafa'aki ko eni ko fekau'aki mo e kakai fefine?

Sea K miti Kakato: Talitali p , talitali p 'e N pele, 'osi e fakamatalá pea ke toki me'a hake 'o, fika ua koe 'ia ..

Lord Tu'ihahateiho: Me'a 'oku fekau'aki 'oku fehu'í mo e me'a ko eni ko fekau'aki mo e h mai ko 'a e kakai fehiné...

Sea K miti Kakato: Ko 'oku faka'amú ke 'osi, 'osi kakato e fakamatala fakama'ala'ala pea toki fai leva e ' fehu'i mo e ' me'a ko ia. Ke laum lie lelei p ki ai?

Lord Tu'ihahateiho: 'Ikai ko 'oku 'ai p ki he Tohi Tu'utu'uni. M l .

Sea K miti Kakato: M l 'Eiki N pele.

Tokanga ki he 'alu ki 'olunga l unga fakamamahi'i f nau & kakai fefine

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea, ko e tafa'aki ko eni ko pea mei he kau polisí Sea na'e 'i ai e l unga 'i he 2014 e l unga ia ai 'e, ko u ma'u p 'o a'u ki he 2015 Sea, 'e 321. 'I he 2015 kuo hiki hake ia 'o l unga 'e 366, lahi taha heni ko e t Sea pea mo e fakamamahi'i e f nau kae 'uma' 'etau fanau, mo 'etau f nau foki Sea. Tafa'aki ko eni ko ki he senit fakafonua ma'ae kakai fefine pea mo 'etau f nau, na'e 334 'i he 2014, ki'i holo hifo 'o 266 he 2015, l unga. 'I he *Women's and Children's Crisis Centre*, na'e 'i ai e l unga ai 'e 264. Hiki hake ia pea mei he 212 'i he 214, 'a ia 'oku 'i ai p 'a e hiki 'i he ngaahi tafa'aki ko ení tautefito ki he *violence* he kakai fefine kae 'uma' 'etau f nau. 'Ikai ke ngata ai Sea na'e 'i ai 'a e l pooti ia 'a e 'Eiki Pal mia 'o e 'aho ko ko Tu'ivakan , ko 'enau savea na'e fai fakam m ni lahi, na'e peh ko e lahi taha ko 'i he fakamamahi ki he kakai fehiné 'oku 'i he Pasifikí. Pea ko e lahi taha ko 'i he fakamamahi 'i he kakai fefine 'i he Pasifikí, fakataha'i 'a Tonga ni 'oku lahi k toa ia 'i he toenga e Pasifikí k toa. L pooti eni ia 'o e 'aho ko , tui p 'oku mea'i p 'e he Hou'eikí 'a e 'Eiki Pal mia ko ia ko Tu'ivakan 'o e 'aho ko ia Sea. 'Oku a'u mai ki he 'aho ni, kongana eni e ngaahi ng ue 'oku faka'amaui lahi ki ai 'a e tafa'aki ko ení pea mo e potung ue Sea, 'e 'i he kaha'u vave maí, 'oku ai ha sio ki ha fakalalakaka 'e lava 'o holoki hifo 'a e tu'unga ko eni 'o e fakamamahi fai ki he kakai fefine 'Eiki Sea.

Fakam l 'ia 'i ai vahe kau faingata'a'ia

Sea ko e faka'osi p 'o e *division* ko eni ko p ko e ngaahi va'a ko eni 'i he potung ue 'oku tokanga'i 'e he motu'a ni, ko e *social protection*, tafa'aki ko eni ko ki he malu'i pea mo hono tokoni'i e kau faingata'a'ia. Sea 'oku 'i ai 'a e fakam l lahi, kuo lava 'o tali ke 'i ai ha ki'i s niti ke vahe nai p ko e tokanga'i'aki e si'i kau faingata'a'ia Sea. Pea ko u lave'i p 'oku te'eki ai ke a'u, 'oku te'eki ai ke kakato kotoa ka 'oku fai 'a e ng ue ka 'i he taimi tataui kuo 'osi kamata ke 'oange 'enau ki'i s niti ke tokoni'i'aki nautolu Sea. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi keisi ia heni Sea 'oku fakaloloma 'aupito, faka'ofa 'aupito 'aupito Sea. 'I ai 'a e, tautefito ki si'oni li'ekina e kau faingata'a'ia 'i he ngaahi feitu'u lahi. Pea mo hono tokangaekina kinautolu Sea. L pooti 'oku 'omai 'oku 'i ai e ngaahi feitu'u 'oku li'ekina p kinautolu ai, lahi p mo e ngaahi 'api, ko e la'i kelekele p 'oku fokoutua ai e si'i k inga ko ení. Fai p ng ue ia Sea ki hono ako'i nautolu 'oku nau tokangaekina e kau faingata'a'ia, sio holo ki he ngaahi kupu fekau'akí, lava ke tokoni'i

kinautolu Sea ke nau si'i kau p . Mahalo ko e kongā lahi ia e faka'amu ko eni ki he tafa'aki ko eni mo 'etau kau faingata'a'ia, si'ono li'ekina kinautolu, ka 'oku faka'amu ke nau kau p Sea.

Sea 'i he tafa'aki mo e va'a 'e 9 'o e potung ue, 'oku 'i ai e ki'i hiki ia Sea 'i he vouti ko ia e ta'u ni, 'a e 6 miliona tupu 'i he ta'u fakapa'anga kuo tau s tu'a ki ai. 'I he ta'u ni 'oku hiki hake 'o 7 miliona tupu 'a e pa'anga ko ia 'oku fakapa'anga mei he Pule'anga. Kongā lahi ia ai Sea, ko e COLA ko eni 'a e kau ng ue, 'i ai p mo e ngaahi ki'i hiki kehekehe, fiema'u p 'e he Hou'eiki 'e lava lave ki ai 'oku 'ikai ko ha hiki lahi ka ko e lahi taha ia heni ko e hiki ko eni e COLA pea mo e v henga e kau ng ue 'e 'Eiki Sea. Lave'i p 'e au 'oku 'i ai e hiki 'o a'u 'o 44 miliona 'a e vouti ko ia 'a e motu'a ni. Lahi taha ia ai Sea ko e ngaahi *project*, lahi taha ko e ngaahi *project* tautefito ki he langa 'o Tonga *High*, ko Teufaiva pea mo e ngaahi ' me'a peh Sea, mahalo teu toki lave atu p ki ai kapau 'e fiema'u Sea. K ko e ki'i fakahoha'a nounou p Sea mo e fokotu'u atu p vouti 'a e motu'a ni. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l 'Eiki Minisit , ko e 'Eiki N pele Fika 1 'o Ha'apai pea hoko atu e 'Eiki N pele Fika 2 'o Ha'apai ai p .

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki 'o e K miti Kakato. Sea ko u ki'i lave p au ia nounou ki he me'a p nau lave ki mu'a he kamata 'a e lao ko eni, 'uhinga kae hoko atu he ko u lave'i mahalo ko e fu'u lisi eni ia 'a e Fakafongā N pele 'Eua 'e toki hoko atu ia ai. Tapu mo e Feitu'u na Sea, ko e me'a ko ia nau lave ki ai, nau lave ki ai 'i he alea'i e vouti 2 ko eni e Fale Alea fekau'aki eni ia mo e pa'anga tokoni ko eni ki he fakavahefonua, pea na'e kole foki pea loto lelei e 'Eiki Minisit ke 'omi ia ki he, mei Fale Pa'anga ki he Fale Alea. Pea ko e me'a tatau p ia Sea 'oku kole 'e he motu'a ni. Neongo na'e 'osi p loti e me'a 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga ka nu 'osi kole p kimu'a Sea, te u fakah toki kole pa'anga ko eni pea ko u tui p au 'e loto lelei e 'Eiki Minisit ki he peesi 136 'i he vouti 'a e Minisit Pa'anga, 'a e polokalama *sub-program* 4 'a e fika 14, 'a e pa'anga 'e 6 kilu ko ia ki he ngaahi k miti fakalalakala. Pea kapau 'e loto lelei p mu'a ke kole ki he 'Eiki Minisit Pa'anga ke tatau he 'oku 'osi t foki e 15 ia, 'a ia ko e v henga fili ia mei Fale Pa'anga ki he Fale Alea 'o Tonga. Pea ko e kole p ia e 14 ke to'o mu'a e 6 kilu ko ia ki he, 'o *minus* mei Fale Pa'anga kae plus ki he Potung ue ko eni fakalotofonua, founa tatau p na'e fai'aki e pa'anga ko eni ki he fakav henga. Pea kapau p 'e loto ki ai e 'Eiki Minisit , 'aki p 'uhinga Sea ko e, nau 'osi kamata lau p ki ai 'i he alea'i ko eni e vouti e Fale Alea. Ko e 'uhinga fakang ue p Sea, 'uhinga he 'e meimei, ko u tui ko e va'a pa'anga 'a e potung ue ko eni te nau lava lelei p 'o fai, 'uhinga ko mautolu ko eni e ngaahi k miti fakalalakala 'oku mau fengaue'aki v ofi, ko 'emau kau sekelitali mei he potung ue ko eni. Pea ko u tui ka vahe'i mai e silini ko eni ki ai'e faingofua, neongo kuo pau ke fou p 'i he ngaahi founa mo e lao ng ue ki he pa'anga 'a e Pule'anga k ko u tui 'e ki'i faingofua ange ai he' emau feng ue'aki mo Fale Pa'anga he taimi ni he 'oku 'i ai p va'a pa'anga ko eni 'a e potung ue ko eni 'oku 'i ai p tafa'aki *procurement* ke fai k toa 'emau feng ue'aki ko ia pea toki paasi mai p ki Falepa'anga 'o..

Pea ko hono ua p Sea ko u fie fakam l p ki he Pule'anga he ko e 'uhinga ko e ta'u fakapa'anga lolotonga ko e 'uluaki ta'u fakapa'anga eni na'e vahe'i mai e silini ko eni ki he

ngaahi k miti fakalalakaka. Pea 'oku fu'u tokoni lahi 'aupito 'a e seniti ko ení 'aki p 'a e taumu'a ko eni ko na'e 'omi 'akí, ke siofaki'aki e ngaahi fiema'u vivili ko 'a e ngaahi vahefonua. Pea 'i he k miti fakalalakaka 'a Ha'apai, 'a ia ne mau loto taha p ke tuku ki he ongo fakafofonga 12 mo e 13 ke na fai hono leva'i e s niti ko ení kae meimei fakatatau, fakatefito Sea ke hang 'oku fa'a me'a'aki 'e he 'Eiki Pal mia mo e kau fakafofonga 'i Fale ni he ngaahi ta'u kuo maluu atu.....

<001>

Taimi: 1130-1140

Lord Tu'iha'angana: ki he ngaahi l pooti ko eni 'a e 'a'ahi fakalotofonuá, 'oku 'omai 'o fokotu'una p h 'o ... he ngaahi 'ofisí mo ... Pea na'a mau feinga leva ke mau taumu'a ke kamata ke faka... ke *prioritize* 'a e ngaahi fiema'u vivili ko iá, neongo 'oku hulu e ngaahi fiema'ú ia ka 'oku fai e fakam l he 'omai e ki'i s niti ko ení, pea 'oku ou tui na'e ... mau kau fakataha mo e ongo Fakafofongá ke ng ue'aki eni 'aki 'a e taumu'a ke founa ke a'u hangatonu ki he kakaí Sea. Fakat t eni, 'uhingá ko e s niti ko ení, 'a ia eni ko 'eku ma'ú he 'emau feng ue'aki ko eni mo e kau Fakafofongá ke fakamoleki atu ko ení, 'e meimei ke fakamole ia ki he ngaahi me'a tautautefito hang ko 'eku fakat t Sea ki he ... a'u ki he kulo ko 'a e kakaí. Ke nau ma'u me'atokoní. 'A ia ko e silini ko ení na'e meimei lava ia ki he palau, fakalelei'i e ngaahi ' fonua mo e ngaahi me'a kehekehe p , 'a ia ko e ngaahi me'a ko ení ko e lelei ia ki he ngoué, 'uluaki feinga'i ke m kona e kakaí he ma'u me'atokoní 'aki 'a e ngaahi taumu'a peh . 'A ia te mau hokohoko atu leva he ngaahi pa'anga ko ení ke siofi 'aki e ngaahi fiema'u vivili ko iá, 'a ia 'e a'u hangatonu ki he kakaí, tautautefito ki he ngaahi me'a 'oku fiema'u ko e ma'u me'atokoní. 'A ia te mau taumu'a atu ko iá mo hoko atu ko ení. Pea ko e kolé p ia 'Eiki Minisit Pa'anga, h p ha'o me'a, ka ke peh p 'e koe 'ikai pea tuku, 'uhingá 'oku 'ikai ke to e fiema'u ia ke l l a, pea peh mai ke 'io pea 'io. M l .

Sea K miti: Pule'angá k taki 'o tali mai e fehu'i ko ení.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea tapu mo e Feitu'u na, peh ki he K miti Kakató, peh ki he ... Sea kuo u pou pou atu ki ai, ko e 6 kilu foki ko ení, 'a ia 'oku h ko he peesi ko na'e 'ai foki ki he ngaahi ng ue ko ko ngaahi K mití ka na'e toe 'a Tongatapu. 'A ia foki na'e vahe p vahe 4 'o taki 1 kilu 5 manó, ka ko e fokotu'u atu Sea koe'uhí ko 'etau lau ki heni, taki 1 kilu 'a e ngaahi 'otu motu 'e 4 lalahi ko , Tongatapu ni 'oku ... na'e 'ikai ke 'i ai ha'anau me'a ka 'oku ou tui, ko e kaveinga tatau p ke a'u ki he kuló, h fanga he fakatapú, me'a ki ai e Hou'eikí. Pea 'i he'ene peh 'oku ou kole atu, mai e 2 kilu ki Tongatapu ni, v henga 'e 10 taki 2 mano p ki'i 10 ko eni 'o Tongatapu, ko e ki'i pou pou atu p koe'uhí ka tau ... kae 'alu ki h ...

Lord Tu'iha'angana: Sai p ia ka ko e 'uhingá Sea ke 'alu fakataha ia ko ení he 'ikai ke na k inga naua. Kapau ko e vahe 'a Tongatapu ke 'alu ki he *constituency* Fakav hengá, 'oku 'ikai ha K miti Fakalalakaka ia 'a Tongatapu. 'Oku 'ikai ke k inga ia mo e fo'i silini ko ení ki he ngaahi vahefonuá, 'a ia ko 'eku kolé 'aku, 'alu eni ia pea ka 'oku ai ha pa'anga ia ki Tongatapu,

‘ai ha me‘a ia ‘e k inga mo Tongatapu, he ‘e vahe ai ... kapau ‘e fakalahi ‘enau *constituency* p ko e h . He ko e pa‘anga p eni ia ki he ‘u K miti Fakalalakaká ‘oku ‘ikai ha K miti Fakalalakaka ia ‘a Tongatapu.

Sea K miti: Sai. ‘Eiki N pele Fika 2 Vava‘u.

Lord Tu‘ilakepa: Sea, fakamolemole, kuo u lave‘i p ho‘o polokalama mo ho‘o fokotu‘utu‘u e ng ue e Feitu‘u na, ko e hokohoko koe‘uhí ko e kau feme‘a‘akí, ka koe‘uhí ko e ‘isi mahu‘inga eni. Na‘e nofo p ‘a Tongatapu ia ‘o lamalama ke ai ha ni‘ihi mei Tokelau, te nau ‘ohake e fakakaukau ko ení ‘Eiki Sea, ka nau h mai ai. Sea, kuo u kole atu ‘e Minisit Pa‘anga, fai‘aki ho‘o fakapotopoto tahá. He ‘oku ‘ikai ke ia ha taha ia he ni‘ihi e ngaahi v hengá te ne ta‘efiema‘u ‘o a‘u ki he Feitu‘u na ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia

Lord Tu‘ilakepa: ‘Ikai ke ai ha taha ia te ne ta‘efiema‘u. Na‘e fai e kole ke hiki hake mei he 1 kilu 5 manó ki he 2 kilu. K ‘i he ‘aho ni ‘i he ‘ohake ko he Fakafofongá, ‘Eiki Sea, ‘oku ke mea‘i ‘a Tokelaú, ko e kongá si‘i p eni ia ‘oku ‘ave ma‘a Tokelaú. Ko e fo‘i vahe ‘e fiha? 10? ‘A ia ko e miliona ia, tuku p ‘i Tonga ‘Eiki ni Sea. Pea ‘oku ou kole p Minisit ke ke fakamolemole, ‘oua te ke fokotu‘u maí he ko e Feitu‘u na ‘oku ke nofo he pa‘anga e fonuá. Ko ho‘o fokotu‘u mai p pea te mau ‘io atu p kuo ke muhu, kuo ke fai leva e ‘unú he Feitu‘u na. ‘Oua te ke fai e me‘a ko iá fakamolemole. Tuku p ‘a si‘i Vava‘u, Ha‘apai, ‘Eua pea mo Niua, nautolu ko e ki‘i me‘a si‘i p ‘oku nau lave aí. Pea ko ‘eku poupou p ‘aku ki he ‘Eiki N pelé, ‘oua ‘e ng ue‘aki e founa ko iá ‘Eiki Minisit . ‘Ikai ko e poupou ‘a Ha‘apai ia ki he fokotu‘u ko ‘a e ‘Eiki N pele ‘a Ha‘apai, ke ‘omi ki Fale Alea ni. ‘Eiki Sea, ko ‘eku ki‘i fakamanatu atu p ki he Hou‘eikí, ko e polokalama ko ení, ko e fokotu‘u he Tu‘i kuo unga fonuá fakamolemole ‘Eiki Sea, ‘e Siasosi V. Pea ‘ai ki he ... koe‘uhí na‘a ne ‘afio‘i ‘a e tu‘unga masivesiva ‘a e ngaahi vahe motú, ke ‘ange ha‘anau me‘a hang ko ia ‘oku ‘ohake ko eni ‘Eiki Sea. Pea ko e taha p eni e s niti ‘oku lave ki ai e t pile ko eni ‘oku ou fokoutua atu aí ‘Eiki Sea, fekau‘aki pea mo e pa‘angá. Ko e pa‘anga ko ki he ngaahi *constituency* Sea, ko e Feitu‘u na p ia pea mo e kau M mipa kau Fakafofonga e Kakaí ‘Eiki Sea. Ka ‘oku ou kole p ki he ‘Eiki N pele na‘a ‘oku sai ange p hono tukutuku h , he ko , ko hono ue‘í p kuo kole ‘a Tongatapu k toa ke ‘ai ha‘anau taki 2 mano, uisa he me‘a fakamamahi ko ‘etau lolotonga fononga he leleí kuo fai e fokotu‘u ko ení ‘Eiki Sea. Sea tui mai kiate au ‘Eiki Sea, kuo u tui au ko e me‘a eni ‘e saí. ‘Oku ou vakai ki ho fongá te ke tui ki he Minisit pea te tau ‘unu ki ha tu‘unga ‘oku faka‘ofa ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea k ‘oku ou fokotu‘u atu ‘Eiki Sea ke tau ...

Sea K miti: Sai ‘e

Lord Tu‘iha‘angana: Sea kae faka‘osi atu p ‘eku lavé ‘aku ia. ‘Oku sai p ke ... toki ‘ai p mu‘a e fokotu‘u ia ‘a e Minisit Pa‘angá, he ko e ‘uhingá ko e fokotu‘u ia ‘a‘akú ia ‘a ia na‘e ‘osi tali ia he vouti 2 ‘a e Fale Alea na‘e ... fo‘i founa tatau. Pea ko ‘eku kole ‘aku e founa tatau, ko e to e fakalahi mai e taki 2 mano ke 2 kilu ko eni e vahe 10 ‘a Tongatapu, p ko e pa‘anga, tuku mu‘a ke toki fokotu‘u mai mo hano pa‘anga ke fakah ‘aki. Kae fai ‘eku kolé ‘aku

ke *move* mei h ki h , Potung ue ko kae toki 'ai mai ia ki Tongatapu. He 'oku ai hono pa'anga. He 'oku fokotu'u mai hono pa'anga mei f ?

Sea K miti: 'Eiki Minisit Pa'anga 'oku ai ha me'a 'oku ke to e tokanga ki ai?

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu mo e Seá pea peh ki he K miti Kakató. Na'e 'uhinga foki e silini ko ení ke 'oatu ke 'ai 'aki e ngaahi ng ue lalahi 'a e ngaahi ... ko e 'uhingá ke fakava'e'aki. Fakava'e'aki e ngaahi ng ué. Kai kehe na'e tuku mai p silini ko ení 'o lele mai he ta'u ko eni kuo 'osí pea ko e 'osi ange me'á, 'oku te ongo'i p . Hang ko e potu folofola na'e me'a 'aki he mu'aki lotú. Kuo u tui ko 'etau vahevahe taaú mo e ngaahi me'a, me'a ia na'e 'ai ai p ke 1 kilu moutolu, taki 2 mano p kau me'a ia ko . Kai kehe ka ko e ...(kovi e ongo)..

M teni Tapueluelu: Kau ki'i pou pou p ki he 'Eiki Minisit Pa'angá Sea. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, mo e Hou'eiki e K miti Kakató. Kapau te mou me'a hifo 'Eiki Sea ki he peesi 251, polokalama, *sub-program 2*, Pule Lelei Fakalotofonua. *Local Governance*. 'Oku takitaki 'Eiki Sea 'a e tokangá ki he ngaahi kosili pea mo e ngaahi v henga ko eni 'o Tongatapu 'Eiki Sea. 'Oku 'alu i ki ai 'a e ngaahi pule'i faka-*local government*. 'A eni ia na'e 'uhinga mai ki ai 'a e 'Eiki Minisit ha'ana e patiseti ko ení 'oku 'i ai 'a e palani ki he ngaahi v hengá mo e ngaahi feitu'u, mo e ngaahi koló 'e 'Eiki Sea. Ko e ngaahi palani ko iá 'Eiki Sea, 'e fokotu'utu'u k 'oku 'ikai ke ai hano pa'anga, pea 'oku ou peh 'Eiki Sea, ko e faingam lie eni ke tau tali mu'a ko e 'uhingá ko e 'Eiki Minisit Pa'angá 'oku me'a maí, pea 'oku 'ikai ko ha fu'u kole eni ia 'oku lahi 'Eiki Sea. Ko e ki'i taki 2 mano p he fo'i v henga 'e 10 ko 'o Tongatapu ni pea mo'oni p ia ko e patisetí ko e ngaahi 'ulu e potung ué 'oku tu'u 'i Tongatapu ni, k 'oku ai hono ngaahi va'a 'i motu 'Eiki Sea 'oku vahe ki ai e pa'angá. Tau peh ko e ngaahi Potung ué k toa 'oku vahe 'a e ngaahi pa'angá ia ki motu. Pa ko e kole ko eni ko he feinga fakalalakala ki he ngaahi tuliki 'o Tongatapu ni, ko e 'uhinga ia e tautapá ko e ki'i pa'anga p 'e 2 mano ki he ki'i fo'i v henga pea tuku atu e 6 kilu ia ko ko e 'uhinga ko hotau k inga 'i Tokelaú. Ko e 'uhingá p 'Eiki Sea, 'oku ke mea'i 'Eiki Sea 'oku nau ma'u e pa'anga lahi faka'ulia. 'Oku nau pa'anga v henga 'oku nau pa'anga fakalalakala, 'oku tuku ko ení, 'oku 'ikai ke ai ha pa'anga peh ni ia 'a Tongatapu ni. Ko e kole atu p ki'i silini si'isi'i p ko ení ko e 2 mano. Pea 'oku ou fokotu'u atu eni ke tau tali Sea, he fo'i faingam lie ko ení. Ko e 'uhingá ka ke to e paasi eni 'Eiki Sea 'ikai ke to e ai ha vouti kehe ke to e h mai ai 'i mui. Ko e ki'i fo'i faingam lie eni ke tau tali he ko e 'uhingá ko e t keti kotoa p ki he kakaí 'Eiki Sea. Faingam lie 'aupito 'a motu 'Eiki Sea. Kuo u fanongo ko Ha'apai, mei takitaha p motu ia he palau. Tongatapu ni 'ikai ke ai ha me'a peh ia 'e lava. Ko e 'Eiki Tokoni Pal miá , hala. Sio ki he palau ko na'e 'omai mei Siainá, faingam lie ia ai, hala k toa 'a Tongatapu ni. Ko e 'uhingá ia ko ki'i kolé 'Eiki Sea, he 'oku taumu'a k toa ki he fakalalakaká. Ko e fakalalakaká 'Eiki Sea, ma'u ng ue 'i he *private sector*, ma'u ng ue 'i he *public sector*. Ko e kakai ko toenga 'o Tonga ni ko 'oku nau ki 'uta mo tahí, 'oku fiema'u ia ke *unleash* honau *potential* ki he langa fakalalakaká. Pea ko e 'uhinga ko taumu'a 'Eiki Sea ki ha me'a ng ue ke ki 'uta mo ki tahi. Ko e taumu'á p ia. Hang ko e langa fakalalakala ko 'oku taumu'a ki ai 'a Ha'apaí. Ko e kakai ko 'oku nau ki 'uta mo ki tahí ke fakanaunau'i 'Eiki Sea, kae lava ke tukuange kakato mai honau ivi ke langa fakalalakala. Mou mea'i 'Eiki Sea, ko e patisetí 'oku 'asi ai holo p seti 'e 30 e t hiná. Kaka 'a e t manioké

‘a ia ko e p seti ‘e 74. ‘A ia ko e tu‘unga ko ‘a e kakaí ke nau ng ué, ‘oku ‘i ai. Ko e vaivaí ko e me‘a fakang ué, ‘oku mou mea‘i ‘Eiki Sea, ko e kole n ke ‘ai palau, ko e kole n ke ‘ai e vaka na‘a ko e faingam lie ke fakanaunau‘i kinautolu, ka nau fai e ng ué ‘Eiki Sea. Ko e ki‘i fokotu‘u atu ia na‘a lava ke tau tali ai leva.

Sea K miti: M 1 . Ko e pa‘angá, ‘oku ‘ikai ko ha palopalema ia ki he Pule‘angá. Kuo a‘u eni ‘o pa‘anga ‘e 348 miliona ‘etau pa‘anga mohé pea ‘oku lau miliona e pa‘anga kuo t naki mai he Minisit ko eni ki he Ngaahi Ng ué. Ka ko e ... Minisit ? Minisit T naki Pa‘angá.

‘Eiki Minisit T naki Pa‘anga H mai: Tapu pea mo e Sea K miti Kakató, tapu pea mo e Hou‘eiki M mipá. Sea kuo u fanongo ki he hoha‘a ko he pongipongi ni, ‘oku hoha‘a ‘a Tonga ‘Eiki, pea ‘oku mou mea‘i p ‘e moutolu ‘Eiki Sea ko e vahevahe ko ‘etau fo‘i keké ko e fu‘u kongalahi ia ko e p seti ‘e 90 ia ‘oku nofo p ia ‘i Tonga ‘Eiki ni. Pea hang ko ‘oku nau si‘i tokanga mai ki he ki‘i...

<003>

Taimi: 1140-1150

‘Eiki Minisit T naki Pa‘anga H mai: ... momo ko ‘oku ‘ave ke tokoni‘i ‘aki ‘a e ngaahi ‘otumotú, ka ‘oku nau tokolahi foki ‘Eiki Sea. Pea hang ko ‘oku toe ‘ai ke toe vavae atú. ‘Oku ou kole atu, ‘oua ‘e toe vavae atu ‘a e ki‘i me‘a ko eni kuo ‘omaí. Tau loto lelei ke ‘ave ‘a e taki 2 mano ‘a Tongatapu, kae peheni Sea hono fongá. T naki ‘a e 2 kilu ki he ‘Esitimetí, ‘o fakalahi ‘aki ia pea *transfer* mai ia ki he vouti ‘a e *MIA*, pea t naki mo e 2 kilu ki he voutí ‘a e motu‘a ni ‘i he t naki pa‘angá, ke kei palanisi p ‘i he ‘etau tohi Sea. Neongo kuo ‘osi tali pea ko e fokotu‘u ia ‘oku ‘oatu ‘i he pongipongi ni. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 ! Sai! Ko e fokotu‘u lelei ‘oku fai mai mei he ‘Eiki Minisit mo toki feng ue‘aki koe mo e ‘Eiki Minisit , pea peh ki he kau Fakafofonga ko eni mei tahí . Tau hoko atu ki he ‘Eiki N pele Fika 2 mei Ha‘apai, pea ‘osi ko ia pea ‘Eiki N pele Fika 1 Tongatapu. ‘Eiki N pele Ha‘apai, ‘oku ou fakam 1 atu kiate koe ‘i ho‘o laumalie lelei ‘a e kole na‘a ku fai atú.

Lord Tu‘iha‘angana: Sea, k taki ko ‘eku fakamahino atu p . Te ke toki p loti ‘e koe fakataha mo e me‘a ko eni ‘i he ‘osi ‘a e voutí ?

Sea K miti Kakato: Ko ia!

Lord Tu‘iha‘angana: Teu toe fakahiki ki h pea mo e fakalahi ko ena. Poupou ki he fokotu‘u ko ena ‘a e ‘Eiki Minisit Tauhi Pa‘anga, ka ke toki p loti fakataha p . M 1 ‘aupito ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Kou fakam 1 atu ki he ‘Eiki N pele Fika 2 ‘o Ha‘apai ‘i he...,he na‘e kei kau ‘i he *cue* ki he feme‘a‘aki ‘o e uike kuo ‘osi, pea na‘a ku tu‘utu‘uni ke fai ‘a e p loti pea na‘a

ke laum lie lelei ke ke me'ahifo p , pea na'a ku fakatokanga'i atu p ho fofongá na'a ke fem lie p . Fie lau ko e tamaiki ia mei he Tainamu 'a Paeá.

Lord Tu'iha'ateiho: M l 'aupito ki he Sea 'o e K miti Kakato, pea ko u kole ke u h fanga 'i he fakatapu kuo 'osi hono aofakí, ka e 'at ki he motu'a ni ke fai atu ha ki'i fakahoha'a fekau'aki p mo e Patisetí. Na'a ku fie fakahoha'a p fekau'aki pea mo e me'a ko eni 'a e *Women's Affair*. 'Oku faka'ofa'ofa p 'a e me'a ko ia. Ko 'eku hanga p 'aku 'o ki'i 'eké. P 'oku 'i ai ha *mechanism* hang ko e 'u fonua fakalalakaká, 'oku 'i ai 'enau *Federal Government*, 'a ia 'oku nau hanga 'enautolu 'o siofi 'a e palanisi ko 'o e kakaí. *Meaning*, ke palanisi 'a e...kapau ko e Fale Alea, kau *jurisdiction* kehe foki 'a Fale Alea ni ia. Ko e 'uhingá ki he ' ng ue ke palanisi 'a e kakai fefine mo e kakai tangatá, pea mo e 'u ngaahi matakali kehe. 'Oku 'i ai ha ngaahi me'afua peh ? Ko e potung ue makehe p ia 'i 'Amelika 'oku nau hanga 'o fakalele 'a e 'elia ko ia. *Because they all work together*, ko e 'uhingá ke ma'u ha palanisi. Pea ko u fie foki mai p fekau'aki pea mo e sipoti.

Ko e S potí mou 'osi mea'i p ko e me'a ia 'oku ma'u pa'anga lahi ai 'a e kau Tongá, pea 'oku 'i ai 'a e ni'ihi ai 'oku lelei 'aupito pea 'oku 'i ai 'etau ki'i motu'a 'oku 'alu atu 'i he *baseball* pal fesinale, na'e te'eki ke tau a'u ki ai, pea ko eni 'oku 'i ai 'etau motu'a ai. Ko e v henga lelei 'aupito, 'aupito. Ko 'eku fie fakahoha'a p 'aku fekau'aki pea mo 'etau *rugby*. Na'e 'i ai 'a e ni'ihi na'a nau 'eke mai kia au, ko e kau ni'ihi ia na'e tau fakafonua. P ko e ha 'a e me'a 'oku hoko ki he *rugby*? 'A ia na'e 30 'a Ha'amoá, kae 10 'a Tonga ni, 'i he tau ko ena 'i he *Pacific Cup*. Pea na'a ku 'eke p 'a e tu'unga he taim ni. P 'oku tau kei *qualify* ko ke tau 'alu ki he ipu ko 'a m m ni? P te tau 'alu takatakai 'i he *rapid charts* ko eni, 'a ia ko e t ia ko eni mei 'olungá 'oku toe vilo takai ia, pea mo 'eku sio p 'aku ia. Ko u manatu'i 'a e me'a 'a Taliai, 'o fekau'aki pea mo e *drone* p ko ha helikopeta. Ko 'ene 'alu ko ki 'olungá, 'oku te lava 'o siofi 'a e kamata'anga 'o 'alu ki he ngata'angá. Pea ko 'eku sio p 'a'aku ki he tafa'aki ko eni ki he *development*, fakamolemole p 'e Minisit , 'oku 'ikai ko ...Ko e tafa'aki ko eni, kapau 'e 'i ai ha *gap* ia 'e 'ikai ke ma'u, 'e faingata'a'ia 'a e *development* ia ko eni 'a 'olungá. Ko 'eku 'uhingá 'a e *gap*. 'Oku 'i ai 'etau *under 18, 19* mo e *20*. 'A ia ko e ta'u ni na'e ma'u ia 'e Pilit nia 'a e *under 20*. 'A ia ko e *foundation* ia he ko e me'a ko e tokolahi ia kuo 'ave ia 'i he ngaahi fu'u... mo'oni p nautolu kuo 'ave ia ki Siapani, Nu'usila, 'Aositel lia 'etau tamaikí. Pea mahalo ko e ni'ihi p ko eni 'oku kei heni, k ko u sai'ia 'aupito 'i he *Development Committee* ko eni 'oku 'ohake 'e he Minisit , he 'oku fu'u fiema'u 'aupito 'a e me'a ko eni. Neongo ko 'etau ki'i fanau ko eni heni, k ko honau loto 'oku lahi, he te nau lava p kinautolu 'o *accomplish* ha fa'ahinga me'a p . Ko e kehekehe ia 'o e Tongá mei ha toe matakali Seá. 'Oku tau lava me'a kitautolu ia *but we put our mind to it*.

Mahalo te u foki mai p ki he tafa'aki ko eni 'o e kau 'Ofisakoló pea mo e kau Pule Fakavahé,ko u lave'i p 'oku fai p 'a e fili 'apongipongi, 'o fekau'aki mo e kau 'Ofisakoló mo e kau Pule Fakavahe 'e ni'ihi. Pea ko 'eku hanga p 'e au 'o 'eke. Ko e h 'a e ngaahi *development* ko 'oku tau feinga ki he ngaahi 'u koló fakamolemole,'o fekau'aki mo e sipotí mo e *development* faka-community pea mo e *security* pea mo e ngaahi 'u 'elia peh p ko e 'uhingá ke toe fakalalakaka ange ai 'etau nofo ko eni 'a e k ingá. Hang ko e nofo p 'a e k ingá ko e f p 'a

e feitu'u 'oku te 'i ai, ka ko e nofo p 'a e k ingá. Pea 'oku mahu'inga 'aupito 'a e kakai ko eni 'oku 'i laló, hang ko e me'a ko 'a e Fakafofonga 1, 'Eiki N pele 'o Ha'apai.

Ko e lelei p , ko e ma'u p 'a e me'atokoni lelei, ko e fonu p 'a e kulo 'a e k ingá, ko 'enau fiefia ia pea ko e Tongá ia,'oku tau *proud* 'ia tautolu, hang p ko e mai 'a e kainga ko ena mei mulí. nau omi 'o feinga ke tau *develop*, ke tau ako meia nautolu 'i he ngaahi 'u me'a lahi kehekehe mo toe 'o! 'Io!

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele? Kuo 'osi 'a e me'a 'oku ke me'a ki ai?

Lord Tu'iha'ateiho: 'I he taimi ni p Sea, ka te u siosio p 'i he l pooti ke....

Sea K miti Kakato: Me'a ko e 'uhinga kapau 'oku te'eki ke 'osí,'ai koe ke 'osi kae toki hoko mai 'a e Minisit ?

Lord Tu'iha'ateiho: Pea m l l atu eni ia Sea. M l

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit !

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: M l Sea. Tapu p mo e Feitu'u na mo e Hou'eiki, kae fakahoha'a atu p ki he me'a 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki N pelé. Ko 'ene me'a foki p 'oku 'i ai ha tafa'aki fakapalanisi ke sio ki he anga 'o e palanisi Sea. Ko e ng ue p 'oku mau fai he taimi ni,ko hono kumi 'a e ngaahi fiká, ngaahi *data* pea mei he ngaahi tafa'aki kotoa 'a e potung ué, pea kou tui pe hang na'a ku lave atu kihe kongá 'o e ngaahi *data* ko 'o e ngaahi l unga kuo fai 'a e fakamamahi ki he kakai fefiné. Ka 'oku 'i ai 'a e ngaahi ng ue kehekehe 'oku fai ke lava 'o sio. Ko e h 'a e fakalalakaka 'a e fua fatongia temau lava 'o fai 'i he vaha'a taimi ko eni, ki he hokohoko atu Sea. Ko e me'a ko eni ki he 'etau kau 'akapulu faka'ameliká, Ko 'etau toko 21 foki 'oku tau 'i he 'akapulu faka'amelika he taimi ni. Tukukehe 'a e l volo ko eni ki lalo fakatatau ki he ongoongo pea mei he kau tangata pea mei he fonua lahi.

Ko e tafa'aki ko eni ki he 'etau 'Ikale Tahi Sea, 'oku toe 'a e ta'u fo'ou pea nau toe fe'auhi p 'i he ta'u fo'ou, pea hokohoko atu ai p pea te tau toe vilo takai. Ka 'oku 'i ai 'a e *tour* 'i N vema ke tau tau pea mo *Uruguai*, pea tau 'alu leva 'o tau pea mo 'Itali 'i N vema. 'Oku 'i ai p mo e tau 'e taha p mo e tau 'e taha 'i he vaha'a taimi ko ia 'e sio ki ai 'a e *World Rugby*, ko e feng ue'aki foki ai 'oku fai ko 'i he 'aho ni. 'Ikai ngata ai foki Sea, 'oku 'i ai 'a e fokotu'utu'u ke fai 'a e fe'auhi aoniu ki Nu'usila 'i he taimi ni, 'oku fai 'a e talanoa ki ai pea mo 'Emosi Koloto he taimi ni, kae 'uma' 'a e kau tangata mei 'Ameliká. Fekau'aki pea mo e *development* p ko e fakalalakaka Sea, 'oku mo'oni 'aupito,'aupito 'a hono feinga'i ko eni Sea, kapau he 'ikai ke tau ala ki he fakalalakaka 'o e sipoti, ke 'ohake 'etau fanau mei lalo, 'e fu'u fuoloa ia pea tau toki lava 'o 'oatu 'o *feel* p te tau fakava'inga'i ha'atau timi sipoti fakafonua ko e fe'auhi fakam m ni lahi pea mei Tonga ni. 'ata'at Sea. Ko e tu'u ko eni 'oku tau fakafalala ki he'etau fanau pea mei mulí, 'uma' 'etau fanau Tonga 'oku tupu hake 'i mulí. Ko e kongá ia 'o e fakakaukau ko eni Sea, pea 'oku 'i ai p 'a e feng ue'aki ia pea mo e ngaahi *Federations* pea mo e ngaahi kautaha sipoti, na'a lava. Tau peh 'a e faka'amu ki he ngaahi kalapú, na'a lava ke kamata 'etau sipoti mei he ta'u 5 ki 'olungá. Na'e 'i ai 'a e fakakaukau mo e faka'amu ki he Potung ue Akó.....

Taimi 1150-1200

‘Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: ...ngaahi ako kae ‘uma’ ‘a e ngaahi akó ‘oku ou tui ‘i he fakakaukau p Sea ‘oku mahino p ‘oku mea’i p ia ‘e he Feitu’u na mo e Hou’eiki, ko ‘etau kau sipotí na’ a nau ako k toa, pea ko e fakakaukau p ia he kongā, ‘ikai ke ngata aí Sea ko ‘etau kau sivi ko na’e me’a ko ki ai ‘a e ‘Eiki Minisit Ako ko e ‘Eiki Pal mia, *form 5*, t ‘a e p seti ‘e 70% fo’i 70 ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e fakakaukau ia na’ a na ‘i ai ha nau faingam lie he sipotí, ngaahi ‘ me’a peh ka ko e fakakaukau ko ki hono fakalalakaká ‘oku me’a ki ai ‘a e ‘Eiki N pele ‘oku mahu’inga pea ‘oku totonu pea ‘oku mo’oni ‘aupito Sea. Fekau’aki ko Sea pea mo e fakakaukau ko eni ko pea mo ha palani ko ki he ‘etau kau ngaahi kolo mo e fa’u ko eni ‘o e palani Sea, ‘oku me’a mu’omu’a Sea ‘i he fakakaukau ki he fa’u ‘a e palani Sea ke fakalelei’i ‘a e anga ‘a e nofo fakakolo pea mo e fakakomiunití pea hoko hake ai ki he fakavahe, te tau l langa mei lalo ‘o ‘alu hake p ‘o a’u ki ‘olunga ‘aupito.

Sea fakalelei’i ‘a e anga ‘o e nofó, nofo’anga, ma’u’anga vai peh ki he *sanitation* Sea p ko e ngaahi *toilet* h fanga ‘i he fakatapu Sea, ‘oku lave’i p ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi feitu’u ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fokotu’u fokoutua ai fakatupunga ‘e he ngaahi mahaki ko eni p ko e ngaahi me’a, ‘a ia ko e ngaahi fokotu’utu’u eni Sea ke fakalelei’i ‘a e nofo, ‘uluaki, hoko leva ki ai sio ki he ngaahi ma’u’anga s niti ma’a e ngaahi f mili. ‘A ia ko e fakakaukau ia ko ‘i he fa’u ‘o e palani Sea, me’a ko na’e lave ki ai ‘a Tongatapu fika 4, mo’oni ‘aupito ko hono ...’i he taimi tataua Sea ko e palani me’a mu’omu’a ia ‘oku fiema’u ko , fiema’u ‘e ha fa’ahinga feitu’u ke tau kole pa’anga ki ai, p ko ha taha te tau kole tokoni ki ai te tau kole tokoni’i ‘io ‘oku ‘i ai ‘etau palani mo e anga hono ng ue’i ‘ me’a ko ia. ‘E ‘Eiki Sea mahalo ko e ki’i kongā p ia ko e fakahoha’a p ia mo e tali ki he ngaahi fehu’i ‘a e ‘Eiki N pele. ‘Oku ou fokotu’u atu Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 , ‘Eiki N pele fika 1 ‘o Tongatapu.

Lord Vaea: M 1 Sea, m 1 ‘a e fakalaum lie ‘a e Feitu’u na, ‘oku ou fakam l atu ki he ‘Eiki Minisit Ngoue mo e Toutai, he lotu lelei ‘oku kamata’aki ‘i he pongipongi ni kae ‘uma’ ‘a e himi na’e fai ‘aki hono hiva’i.

Sea ‘oku fai ‘a e fiefia fakalaum lie ‘oku fai mei he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea kae ‘uma’ ‘a e ‘Eiki Pal mia pea mo e Hou’eiki Kapineti, pea peh ki he Hou’eiki Fakafofonga, Hou’eiki ‘o e Fonua ‘i he t kunga tonu kuo a’usia ‘e he Kolisi ko Tupou. Pea mo e hiki ko ia mei Maamaloa ki N fualu pea mei N fualu ki Toloa. ‘Oatu ‘a e fakam l Sea ki he fofonga ko ia ‘o e lotú kae ‘uma’ ‘a e ako, pea mo e faka’osi ‘aki ‘a e konifelenisi Sea na’e me’a’aki ‘e he ‘Eiki Palesiteni, na’e kamata foki ‘i he ‘Eiki Pal mia ‘a e lotú ‘i he falelotu Saione, pea ne kakato mai hono teuteu ko e *blue*, pea hili ia pea me’a atu ia me’a mei mui kae hoko atu ‘a e Tokoni Pal mia, Minisit Pisinisi, kae ‘uma’ ‘a e Kolisi Tonga, pea peh ‘e he ‘Eiki Pal mia, kuo me’a ‘a e ‘Eiki Minisit ...’Eiki Pal mia mei mui, ko e Kolisi motu’a ia ‘one huki ‘a e Kolisi lolotonga, Kolisi Tonga kae ‘uma’ foki ‘a e Kolisi Tonga *High School*.

Ko ia Sea ‘oku ou ‘oatu ‘a e fakam l ki he fofonga lelei ‘o e fonua kae ‘uma’ ‘a e ngaahi fatongia kuo fai ‘e he lotu kae ‘uma’ ‘a e Siasi pea peh ki he ako. Kaveinga ‘oku ou hoha’a ki aí Sea ‘i he pongipongi ni, fakahoko mai ‘e he Potung ue Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, ‘oku

tolu 'a e tohi ko eni Sea, 'uluakí 'oku ou loto p Sea ke 'ai ke ke mea'i 'e he Hou'eiki 'o e Fale ni, ko e menu 'oku tolu, ko e 'uluakí , ko e teuteu ia 'a e fakamatala fakalukufua 'a , 'oatu 'a e fakalea fakapilit nia, on tray, pea hoko leva ki ai ko e menu 'a e patiseti fakalukufua, pea ko e faka'osí leva 'a e hiking hono tolu 'oku 'omai ia 'e he Minisit pea mo hono Potung ue 'oku ui ko e palani ng ue mo e patiseti. Pea 'oku ou to'o mei ai 'a e fanga ki'i fakakaukau ko eni ko hono 'uhingá Sea ko e patiseti eni ia 'oku fika ua ki he lahi taha. Ko e 'uluakí ko e Potung ue ko 'oku 'i ai 'a e Minisit Ako, hoko ki ai Potung ue Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, 44 miliona ia Sea, pea toki fika tolu leva 'a e Potung ue Mo'ui.

'I he 'ene peh Sea 'oku leva ai 'a e tokanga ki he potung ue ko eni ...

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele fakatulou atu mu'a katau liliu 'o Fale Alea ka tau toki hoko atu 'a efiafi.

Lord Vaea: 'Io m l Sea.

(Liliu 'o Fale Alea, me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a'anga.)

'Eiki Sea: Hou'eiki mou me'a hifo kae me'a mai 'a e ...

Ke fai ha ng ue fakavavevave ki he vaka l pooti mai 'oku mole

Lord Tu'ilakepa: Tapu p pea mo e 'Eiki Sea, Sea pea tuku p Sea ke u fakamalumu atu p he fakatapu kuo 'osi hono aofaki 'Eiki Sea.

Sea 'oku ou ... tuku atu p mu'a ke puke 'a e faingam lie ko eni Sea koe'uh ko 'etau m l l 'anenai pea kamata 'a e Fale 'oku to e ui au 'e he kau ng ue ki tu'a koe'uhí ko e fekau Sea, ko e telefoni ku ou ma'u 'Eiki Sea ko e vaka 'oku mole. Pea ko e me'a 'oku ou tu'u hake ai 'Eiki Pal mia ke fakahoko atu ki he Fale 'Eiki, koe'uhí ko 'aneuhu p na'a ku lave ki he faingata'a ko 'oku hoko ko ki tahi mo e palopalema ko mo e fiema'u vivili 'a Tokelau, ko e vaka ko eni 'oku fute 40 'Eiki Pal mia, *horsepower* 75, pea na'e 'i Tonga ni p 'a e ni'ihi ko eni he konifelenisi pea ko e foki ki he fakavavevave koe'uhí ko 'enau tulituli ki he 'ave f nau ke ki he ako. Ko e taimi ko na'a ku fanongo ki he telefoni 'oku mahino kiate au 'oku faingata'a'ia lahi 'aupito 'aupito 'a e f mili ko eni. Pea na'a nau fai 'a e fetu'utaki ki Ha'apai ko e me'a ko na'e 'omai mei Ha'apai 'oku te'eki ai ke talaange ha vaka ia 'oku mole, folau 'a e vaka 'i he 3 'ane efiafi totonu ke tau he 10 'i ai 'a e ongo vaka 'e 2 kuo 'osi tau ia, ka ko e vaka ko eni 'oku p lia, ko e folau ki Fonoi 'Eiki Sea.

Pea koe'uhí p 'Eiki Sea 'oku ou 'ohake ki hení he 'oku ...ko e f mili ko eni he fefine ko Siutaka 'i Fanga L veni mo hono hoa ko Manase, 'i ai mo e f nau 'e tolu 'Eiki Sea, ki'i f nau iiki eni, ko e toko 11 'a e kau mole, pea ko e kole p 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki mahalo na'a 'oku sai ange ke fai ha ng ue fakavavevave, ko 'etau lave p ki he f nau 'oku tau ongo'i he 'oku 'i ai 'etau f nau, ki'i me'eme'a ange p 'Eiki Sea kapau na'a ko e tamai p ia pea mo e fa' pea mo e 'Eikivaká, ko e si'i kau ko eni 'a e ki'i f nau iiki ko eni pea ko e me'a 'oku ou 'ohake ai 'Eiki Sea, 'uhí ki he va'a tokoni fakavavevave 'a e Pule'angá 'i ai ha vakapuna ke malava ke puna, 'ikai ko ha mole eni ia tau lau 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai 'a e pa'anga 'oku tau ala vahe ke taki 2

mano 'a e v henga ko e pa'anga lahi eni 'Eiki Sea, h 'a e me'a ke lava ke to'o ke fakapuna 'a e vaka ko eni ki Y12 ke kumi 'a e f mili ko eni pea mo e kakai ko eni.

Pea ko e 'uhinga 'a e me'a 'oku ou tu'u hake ai 'Eiki Sea ke 'ai mu'a ha me'a 'a e Pule'angá telia na'a tau m l l 'i he 12, ka ko e me'a mahu'inga 'aupito 'aupito eni lolotonga hoko tutuku atu p 'a e konifelenisi 'ikai ke tau 'amanaki 'e hoko. Pea ko e tu'unga p ia anga 'a e fetu'utaki 'Eiki Sea, maumau 'a e vaka 'o e Pule'angá, kapau te tau to e lahi 'a e feme'a'aki ki ai 'Eiki Sea 'oku ou tui 'e to e l l a k 'oku ou tuku atu ki he tafa'aki 'a e Pule'anga ko e h 'a e ng ue fakavavevave taha te tau malava 'Eiki Sea, 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea, m l 'a e ma'u taimi.

'Eiki Sea: M l , Tokoni Pal mia.

'Eiki Tokoni Pal mia: Tapu mo e Feitu'u na Sea, pea tapu mo e Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea. 'Io na'e 'osi fai 'a e l pooti mai ko e vaka ni na'e fononga atu ki Fonoi, hang ko e me'a 'a e Hou'eiki N pele ko e fute 40 na'e 'i ai 'a e toko 11 na'e 'i he vaka ni, ka na'e fakakaukau ke tau ange he l 'aneuhu, pea na'e a'u mai ki 'aneuhú 'oku 'ikai ke tau ange 'a e vaka, pea nau fetu'utaki mai ki he kau Polisi, pea na'e kole tokoni mai leva 'a e kau Polisi ki he ngaahi va'a fekau'aki 'o kau ai 'a e potung ue 'a e motu'a ni, ke fai ha ng ue ki ai hano ui 'i he ' ngaahi leti kehekehe, tala ki he ngaahi vaka 'i he ngaahi feitu'u tahi ko eni ke nau fakasio mu'a 'a e vaka ni, k ko e hang ko e lau 'oku fai p 'a e ng ue ki ai pea 'oku m l hono fokotu'u hake, to e fai p ha sio na'a to e 'i ai ha me'a kehe 'e to e ala fai ke tokoni hei'ilo na'a to e ola lelei ai 'a e kumi ko eni ki he ki'i vaka ni Sea. Ko ia p m l .

'Eiki Sea: M l .

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'oku ou fakam l atu ka koe'uhí ko 'ene a'u mai ki he motu'a ni pea ko e me'a ia 'oku ou fakahoko atu p ki he tafa'aki 'a e Pule'anga, pea mo u fakamolemole p Pule'anga, 'oku 'ikai ke 'i ai ha loto ia 'e ta'emanonga 'i hono 'ohake 'a e me'a ko eni 'i he Fale 'Eiki ni, pea 'oku 'uhinga p ia 'oku fetu'utaki mai ai 'a e kakai ko eni ko 'enau feinga holó 'ikai ha ngaahi tali fakafiem lie. K 'oku ou tui p hang ko e me'a ko 'oku ke me'a ki ai Tokoni Pal mia, 'ai ke vakai atu 'a e kau S tia, 'Eiki Minisit ko ena 'a e Fonua 'oku toka 'i Fale ni p 'oku h ha'ane me'a ki he ...he 'oku ou tui ko e kautaha ia 'oku vave 'aupito pea ko e oma atu 'enau tokoni. Ko e me'a ko hono 'ai ke fakasiosió 'Eiki Sea 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'e mole hono taimi ke mahalo p ko e kau toutai 'i he feitu'u ko ia te nau fakasio, ka ko e taimi 'oku 'oatu ai 'a e Pule'angá 'oku tau ongo'i 'oku tau fiem lie pea 'e ongo'i 'e he f mili 'oku fai 'a e feinga, ko e h 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'Eiki Sea, m l .

'Eiki Sea: M l .

M teni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea peh ki he Fale Alea. 'Oku ou tu'u p ke pou pou ki he me'a ko eni 'oku fokotu'u mai 'e he 'Eiki N pele 'Eiki Sea, kae lau uike p mei heni na'e lele mai 'a e ki'i f mili ki he motu'a ni, ko e kole tokoni ko e vaka na'e t kina 'i tahi. Ko e me'a ko 'oku fai ko ki ai 'a e tokangá 'Eiki Sea, ko e kole ki he Hou'eiki Pule'angá mou angalelei mu'a, 'oua mu'a 'e tukuange 'a 'etau Tau Malu'i 'a 'Ene 'Afio, pea peh ki he Potung ue Polisi ke tau tenisi hono teke holo 'a e ngaahi f mili, he ko e me'a mo'oni eni ia 'oku hoko 'Eiki Sea, faingofua ia ki he me'a 'a e Hou'eiki Fale Alea heni, 'i tu'a h ko e me'a ia 'oku

hoko ki he ngaahi f mili ko 'oku nau tau he ngaahi faingata'a peh ni 'oku nau ongo'i 'enautolu Sea faingata'a mo'oni 'a e feinga ki ha tokoni mei he Pule'anga 'Eiki Sea.

Ko e kolé ke fakamahino'i mo'oni 'a e *procedure* ke pau mo'oni ka mole ha ni'ihi 'i tahi ko e founa eni, 'alu he ngaahi sitepu 'oku mahino pea pau, he ko 'ene a'u 'Eiki Sea ke mai 'a e kakai 'o kumi mai 'a e tokoni kia mautolu, tu'o 4 'i he p , a'u ki he 3 hengihengi, ko 'ene mahino ia kia kinautolu 'oku ta'eta'epau 'a e founa ko ke fai ki he Pule'anga. Pea na'e m l hono feinga'i mai 'a e vaka ko ia, kapau 'oku tukuaki'i 'a e ni'ihi ko eni 'Eiki Sea, 'ai ha founa pau ke tautea fakapapai'i 'oua 'e to e hoko 'enau 'alu ta'efakatatau ki he lao, ka ko e me'a kau ki he mo'ui 'Eiki Sea 'oku ou kole atu 'ai ke mahino 'oku tau fai ha ng ue ki ai pea 'ai ke mahino 'oku tau fakam toato pea *commit* mo'oni 'Eiki Sea ke fakaofi mai 'a e ngaahi laum lie ko eni 'Eiki Sea. Poupou atu 'Eiki Sea. M l 'aupito 'a e ma'u taimi.

'Eiki Sea: M l , 'Eiki N pele mei 'Eua.

Lord Nuku: Sea, ko e fokotu'u atu p ia p ko f potung ue ko 'oku 'i ai ko ko 'a e kumi 'a e *search* and *rescue* koe'uhí ke nau fakahoko mu'a pea a'u mu'a ki he 2 pea l pooti mai, p ko e h ha ng ue, p ko ha vakapuna p ko e vaka p ko f ha feitu'u ke fai ai 'a e tokoni. Ko e fokotu'u atu p koe'uhí ke fai mai ha l pooti he 'etau foki mai he 2 Sea....

'Eiki Sea: M l .

Lord Nuku: ...he ko e me'a ko eni 'oku fakavavevave pea 'oku ta'emahino. Ko e fokotu'u atu p koe'uhí ke fokotu'u atu ke ...kapau 'e p loti 'a e Fale Alea ki ai koe'uhi ke mahino 'oku fai 'a e ng ue 'a e Fale, pea kapau 'e tuku kia nautolu ke nau ...p loti'i koe'uh ko e 2, 'omai 'a e l pooti.

'Eiki Sea: Tokoni Pal mia me'a mai.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea, fakam l atu he ma'u faingam lie. Ko e potung ue ko 'oku ne tokanga'i ko e Potung ue Polisi, 'a ia na'e 'osi ma'u honau fanga ki'i vaka, fai 'enautolu 'a e *physical search* ko e 'uhinga p 'enau ui mai ki he potung ue 'a e motu'a ni ko e 'uhingá he ko mautolu 'oku mau fai ko fakamafola ko 'i he *coastal radio* mo 'emau *marine radio* 'oku ma'u ko he ngaahi vaka 'i tahi, 'a ia 'oku fai 'enautolu 'a e kumi, fai 'emautolu 'a e ui tokoni, *coordinate* fakalelei ai. Hang ko e lau ko e fetu'utaki kole ko eni na'e fai na'e fai 'aneuhu ki he kau Polisi, fai 'enautolu honau fatongia, kole mai p nautolu kia kinautolu ke to e fakalelei'i ange mo fakalahi ange 'a e ngaahi sino ko 'e ala tokoni 'o mau ui tokoni ai ko na'e fai 'aneuhu. 'Oku 'ikai ke to e fiema'u ia ke p loti'i Sea, ko e fatongia p kuo pau ke fai pea 'oku lolotonga fai.

'Eiki Sea: 'Io, m l . Hou'eiki tuku mu'a ki taumu'a ke fai 'enau ng ue pea na'e 'osi ...ko ena na'e 'osi fai p l pooti ki ai. 'Oku mahino p 'etau tokanga ki he ngaahi me'a ko eni, tau tui 'i he taimi tatau 'oku tonu ke fa'u ha fa'ahinga me'a koe'uh ke tala ki hotau kakai 'i Tokelau, ka 'oku mou teuteu ke mou folau, l pooti ki he Potung ue Polisi p ko e l pooti ki ai hai, kae 'oua te mou tu'u hake p 'o folau, 'ikai ke 'ilo. Me'a eni ia 'oku hoko pea 'oku 'ikai ko ha toki me'a ni eni, fuoloa 'a e ngaahi me'a, 'i he taimi tatau ...

Lord Nuku: Sea, ko 'eku kole atú Sea ki'i fakatokanga'i ke tuku 'a e tafulu kae fai ha ng ue ...

'Eiki Sea: Me'a ki lalo.

Lord Nuku: M l Sea.

'Eiki Sea: Tuku ki he Pule'angá ke fai 'enau ng ue pea ko 'ena kuo 'osi fai 'a e fetu'utaki, pea 'oku ou tui 'oku ou faka'amu p ka 'i ai ha l pooti 'e 'omai he 2 'oku ou tui 'e Tokoni Pal mia toki fai mai p 'e koe ...ko ia he'ikai ke ...to e fakatokanga atu p kia kimoutolu, 'oku sai p hono fakahoko mai ka 'oku 'i ai 'etau ng ue ke fai, k 'oku ou tui ko e ng ue ia 'a e Pule'angá pea 'oku 'osi 'i ai p 'a e potung ue ke ne fai 'a e me'a ko ia. Tau toki hoko atu 'i he 2 'a ho'at .

(M l l ho'at toki hoko atu 'i he taimi 2 ho'at)
<005>

Taimi: 1400-1410

S tini Le'o : Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá. (Lord Tu'ivakan).

'Eiki Sea : Hou'eiki, kole ki he 'Eiki Minisit Polisi ke me'a mai fekau'aki mo e vaka ko eni na'e molé, m l .

L pooti ki he ng ue fekau'aki mo e vaka mole mei Fonoifua

'Eiki Minisit Polisi : M l Sea, pea fakatapu atu ki he Feitu'u na, 'uma' e 'Eiki Pal miá, peh ki he t pile 'a e Hou'eikí, mo e t pile 'a e Hou'eiki Minisit , pea mo e t pile 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí, kae 'at mu'a ke fakahoko atu e fatongia ko ení. Ko e 'ai p ke mea'i 'e he Hou'eiki e Fale 'eiki ni, pea mo e kakai e fonuá, 'a e ki'i l pooti nounou ko eni fel ve'i pea mo e vaka mole ko eni 'oku te'eki ai ke tau ki Fonoí. Mou k taki p , 'i he houa pongipongi na'e lele atu e motu'a ni ki he ki'i fatongia e taha. Ka ko e toki a'u eni 'o 'omai 'e he kau ng ué, 'a e fakaikiiki 'o e me'a ko eni na'e hokó.

Ko e l pooti ni 'oku 'i ai 'a e vaka, ki'i vaka mei Fonoí, Fonoifua, 'a ia na'e mavahe ia mei Tongatapu ni he 2.00 efiáfí 'aneafí. Pea ko e 'amanakí, ke tau he 2.00 hengihengi 'anep ki Fonoí. Ko e fakamatala 'o e vaká, ko e vaka fute 'e 40, lanu hinehina, ka na'e te'eki ai ke ma'u pe ko e h e hingoa 'o e vaká. Pea 'i he 8.30 'o e pongipongi ni, na'e ma'u e fakamatala mei he *coastal radio* 'a e Potung ue ko ia *MEIDECC*, Tokoni Pal mia, 'oku te'eki ai ke tau e vaká ia ki Fonoí. Ko e fakamatala ki he kau p sesé. Ko e toko 11, toko 6 kakai lalahi, pea toko 5 f nau iiki.

Ko e me'a 'oku lolotonga fai he taimi ni, ko e vaka ko ia, fakahaofi mo'ui 'a e Kau Polisi mei Tonga ni, kuo 'osi mavahe ia he taimi ho'at , 'i he 'aho ni, 'osi ia hono mape holo, ko e fakafuofua e anga e tu'u 'a e 'aú, mo e me'a ko iá, 'o fakafuofua 'a e feitu'u ko te nau hangatonu ki aí. 'A ia ko e kumí 'oku fai ia 'i tu'a Malinoa, hoko atu ai ki Hunga Tonga, pea mo Hunga Ha'apai, ngaahi feitu'u holo ko iá. Ko e vaka Ha'apai, fakahaofi mo'ui ko 'i Ha'apai, 'a e Voea Ha'apai, 'oku lolotonga 'i he 'aho ni, 'e 'Eiki Sea, 'oku lolotonga tufa holo e

kau filí ki 'apongipongi. Pea 'e fakafuofua 'e tau mai ki Fonoí he 4.00 efiáfi he 'aho ni, 'o tuku ai e kau filí ko 'a Fonoí, pea kau mo ia he takai ko ia hono kumi 'a e vaká. Ko e me'a ko ki he vakapuná, kuo 'osi fai 'a e kole ki he kautaha vakapuna ko 'i Tonga ni, 'i he'enu feputa'akí, ke fai p 'a e fakasio 'a e feitu'u ko iá, mahino ko 'oku mole ai e vaká. Na'e 'i ai p 'a e vaka toutai mei Fonoí, na'a nau folau p mo kinautolu,, pea ko e peh 'e he vaka ko ení, na'a nau 'i he tu'a Malinoa 'aneefiáfi, kuo fakalaka hake 'a e vaka ko ení 'o 'alu. Pea nau a'u atu kinautolu ki Fonoí, 'o 'ilo'i 'oku te'eki ai ke tau ange 'a e vaká ia.

Me'a fel ve'i mo e *Air Force* Nu'usila. Vaha'a ko eni e 3.00 ki he 4.00 'o e 'aho ni, te nau tau mai ai ki he 'elia ko kuo 'osi fakafuofua 'oku 'i af. 'A ia te nau kumi ai 'i he houa 'e 2, 'i he efiáfi ni. Pea tau toki sio atu ai ki he kaha'ú, pe ko e h 'a e ola e ngaahi ng ue ko iá. Ka ko e ngaahi ng ue eni ko 'oku lolotonga fai he taimi ni ka ...

<006>

Taimi : 1410-1420

'Eiki Minisit Polisi: .. Kole fakamolemole atu p Sea he 'ikai ke u lava mai 'i he 'anepongipongi, ka 'oku toe 'i ai p 'a e kole mei he Potung ue ki he kakai 'o e fonuá, ke tokanga'i p 'a e ngaahi 'eá 'oku ngali 'alot makí, pea tokanga ange p ki he'etau ngaahi folau 'i tahí, na'a 'ohovale kuo toe hoko ha faingata'a. Ko ia p Sea 'a e fakamatala 'oku fai atú, m l 'aupito.

'Eiki Sea: M l 'aupito 'Eiki Minisit Polisi. 'Eiki N pele.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'u na, pea tapu pea mo e Fale 'eiki ni 'Eiki Sea, ko u tu'u hake p au ko u fakam l atu ki he Pule'angá fakalukufua 'Eiki Sea. Koe'uhí, ko e vave 'aupito 'aupito 'o hang ko ia kuo me'a ki ai 'a e kakai 'o e fonua. Ko e iví kotoa eni 'o e Pule'angá 'oku fakahoko he ho'at ni 'Eiki Sea. 'Oku fai atu 'a e fakam l ko e faka'anaua p koe'uhi ke 'i ai ha ola lelei. Hang ko e me'a ko ia 'oku me'a ki ai 'a e Minisit , ko e f nau iiki ko ení, ko hai ha taha te ne ta'eongo'i koe'uhi ko e ki'i f nau ni 'Eiki Sea na'e 'ikai ke fai ha 'amanaki ia, ko 'enu angamaheni p he'enu fefolau'aki pehení, 'o hoko ai 'a e ki'i fakatamaki ko ení Eiki Sea. 'Oku ou fakam l atu ki he Hou'eiki Pule'angá he ng ue 'oku faí. M l Sea.

'Eiki Sea: M l . 'Eiki N pele 'o Tongatapu.

Lord Vaea: 'Eiki Sea fakam l p ki he 'Eiki Minisit Polisi. Ko e hoha'a p ko e 'uhingá foki ko e fanga ki'i vaka ko eni ko 'a e kau Polisi ko e fanga ki'i vaka ma'ulalo Sea. Pea ka ma'u atu 'a e toko 11 ia, te nau melemo kotoa nautolu kotoa 'i ha'anau hifo ki he vaka ko ia 'o e Polisi. Ko e vaka S tiá ko e vaka ia 'oku ma'olunga pea vaka 'oku lahi. Pea kapau te ne ma'u 'e lava tokoni'i lelei kinautolu Sea. Ko ia 'oku ou kole p au ke 'ai p mu'a ke nau takaua p mo e vakale'ó 'a e Voea. Ko e 'uhingá he ka ma'u 'a e vaka ko ení ia he fanga ki'i vaka ko Sea. 'Oku ke mea'i, ko e vaka ko ko *Insure Patrol* ko ia 'a e kau Polisi 'oku fe'unga p ia mo e toko 3. Ko e heka mai ko ia 'a e toko 11 ia,, 'e mafuli 'a e ki'i vaká ia Sea. Ko ia ai

‘oku fai ‘a e kolé, kapau ‘e me’á pea tukumai ‘a e Voeá ke tokoni ki he ng ue ko ení , ke lava ‘o kaufaki’i ‘a e toko 11 ko eni ‘oku pulia...

‘Eiki Minisit Polisi: Sea, ‘e lava p ke u tokoni ki he ‘Eiki N pele.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisit Polisi.

‘Eiki Minisit Polisi: M l ‘aupito ‘Eiki Sea. Ko e me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a e hou’eikí ‘oku ongo’i ‘e he motu’a ni ‘a e fatongiá ‘Oku ‘ikai ke pehe ni ‘oku tuku ha ivi. Ko e ngaahi talatalanoa ko ia ‘oku fai pea mo e Tau Malu’i Fonua ‘a Tongá, ‘oku ‘osi fai p ia pea ‘oku lolotonga fai p ia he taimi ni. Ki he anga ko ia ‘o e fai ‘o e fekumi ko eni. Pea ko e taimi ‘e fiema’u ai ia ‘o kapau ‘e fiema’u, ko e anga eni ‘o e fakafuofua he taimi ni. ‘Oku lava p he ‘e vaka ko ení ‘o fai ‘a e fatongiá, pea ka toki ‘i ai ha me’a ‘e fie ma’u ai, ‘e pau p ke fai ha toe kole tokoni ki ai. Ka ‘oku ‘ikai ke pehe ni ia ake fai ha...ke tu’u hake p ‘a e Potung ue Polisi ‘o lele p ‘ia kinatolu ‘oku fai p ‘a e fetalatalanoa’aki. Ka ko e anga eni ‘enau tu’utu’uni fakalukufuá ke fai’aki ‘a e ng ue ‘Eiki Sea. M l .

‘Eiki Sea: M l ‘aupito ‘Eiki Minisit Polisi, ka ‘oku ou tui ko e ngaahi ng ue ko eni ‘oku fakahoko p . ‘Oku ou tui ko e me’a ‘oku mahu’ingá ke ma’u ‘a e vaka ko eni. ‘Oku ou tui ‘oku kakato p ‘a e ngaahi me’ang ue ko eni he vaka ‘o e kau Polsi kae ‘uma’ ‘a e vaka ‘o e kau S tia, ‘a e ngaahi fetu’utaki fakatekinolosia. ‘Oku ou tui ‘oku mahu’inga’ia ‘aupito. ‘Oku tau faka’amu p mo tau lotua p , ko e tekina p pea ‘e lava ke .. ‘Oku ou tui na’e ‘ave p ‘a e ngaahi me’a ‘a e vai mo e me’a. Ka ‘oku ou tui ko e h hono fuoloá ko e me’a ia ‘oku fai ‘a e tokanga ki aí ke ma’u vave pea ‘oku fakam l atu ki he Potung ué, kae ‘uma’ mo e Potung ue ‘a e Tokoni Pal miá ‘oku fai ‘a e ng ue vave ki he me’a ko eni. ‘Eiki N pele Vava’u.

Fakalotolahi ki he k inga Fonoi

Lord Tu’i’afitu: Tapu p mo e Feitu’u na Sea, pea ‘oku tau fakafeta’i p ki he ‘Otua Mafimafi he fakalaum lie lelei ‘a e Feitu’u na. Peh ki he ‘Eiki Pal miá kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki ‘o e Kapinetí , peh ki he aofaki ‘a e tala fakatapu ‘o e Fale ‘eiki ni Sea. Hang ko e tala kuo tau t kua mei aí, tau fakafeta’i p ki he ‘Otua Mafimafi, ‘a e koloa kuo t ki he Pule’anga ‘o Tupou mo Hou’eiki, ‘a e hoko ‘a e Pule’angá mo e Siasí, ke toe ‘i ai ha kaha’u lelei mon ‘ia ki he to’u tangata hokomai ‘o e senituli hono 2 ‘o e tutu ‘a e maamá ‘i he Pasifiki ‘o peh mo e lotu. Ko ‘eku tu’u p ‘a’aku Sea, ke fakafofonga’i atu ‘a e fakalotolahi. Hang ko ia kuo me’a ‘aki ‘e he ‘Ulu ‘o Ha’a Falefisi, he ko e fakatamaki fakaevaha ko ení ‘oku t tonu homa lotofalé, ‘i Fonoifua, pea ‘oku ou fakam l ki he ‘Ulu ‘o Ha’a Falefisi ‘a Mulikiono hono fakatokanga’i ‘o e si’i k inga ko eni. ‘Oku hang foki ko e laú Sea, lau ‘a e Tohi ‘a e Potó, te tau tali p ko ‘a e lelei ‘ikai ke tau tali ‘a e kovi? Pea ‘oku peh p ‘a e mat fanga ‘a homa ki’i ‘otu motu mo e Tu’ilakepá , peh ki he Tu’iha’anganá pea mo Havea Tu’iha’ateiho. Neongo ‘ene ofí, ka ‘oku v mama’o ange ‘a e ofí ia he v mama’o. Ko e taulanga p ia ‘o Fisi, ‘enau lele mai mei Pulotu ke fai ‘a e fatongia ki kauhala ‘utá, na’e pau p ke afe p he ‘Otumu’omu’a. ‘Oku ‘i ai hono tala ‘o e motu ko ia ko Kelelesia. Kaikehe, ko e ngaahi tala ia ‘oku mea’i ‘e Kaukauloka. Ka ko e fakalotolahi p eni ia ki he k ingá, ‘a e koloa kuo t ma’a e fonua. ‘Oku ‘ikai ko ha me’a eni ia ‘oku toki hoko ha fakaevaha he ‘Otumu’omu’á. ‘Oku anga p ‘a e k inga ni ki ai. Ka ‘i ai ha t kua mama’o ha folau mo e ‘Otumu’omu’aá ‘e puke p mei ‘Ovalau mo laui Ono. Ko e fakalotolahi p ‘a e lotu pea mo e fakafiem lie ki he k inga. Kia Tai-o-Fonoifua kae ‘uma’ ‘a

Tonga Vaipoa mo e k inga. ‘Oku tau kau fakataha p mo e lea ‘a e punaké, Faitangane ko e ‘Eikí ‘oku kau.. Fakam l heni ki he ‘Eiki Pal miá kae ‘uma’ ‘a e ‘Eiki Minisit Polisi, ‘a hono fakavavevave’i ‘a e to’o fatongia poto ‘a e Pule’angá, ke fai ‘a hono kumi ‘a e si’i k inga ni. Ka ‘oku tau fakafeta’i p mo e fakam l ki he Pule’angá, hang ko e Feitu’u na Sea, ke tuku mai ha faingam lie. Ko e fakalotolahi p ia ki he tu’unga m tu’a ‘i he fua ‘a e tali ‘o e fono ‘o e fuá, lotu p ke lahi ki he ‘Eikí. K toa ‘a hotau fakakakató mo hotau fakafiem lié ‘oku ‘a e ‘Otua p . Talamon atu ki he ngaahi lotofale kotoa p ‘i Fonoi, ‘oku hoko ai ‘a e fakatamaki ko eni. Ko ‘etau lotú mo ‘etau tuí ‘oku ‘ia ‘Atonai ‘a hotau ngaahi matavai. Fakalotolahi p mo e fakam l ki he ‘Eiki Pal mia kae ‘uma’ ‘a e Pule’angá, koe h ha me’a ‘e hoko, tau fakafeta’i p . Hang ko e Saame 150 na’e me’a ‘aki ‘e he Sea ‘o e K miti Kakató, ko e me’a kotoa p ‘oku m nava ke tau fai ‘a e fakam l ‘o Iá. Ko ia p Sea ‘a e ki’i fakahoha’a mo e ‘ofa ki he k ingá, mo e fakalotolahi. Ke fai ha lotu ‘a e k inga pea tali ‘a e faingata’a, he ‘e kei S tai p ‘a S tai te’eki liua ia. Ko ia p Sea ‘a e fakahoha’á m l .

‘Eiki Sea: M l . Hou’eiki, kole atu p ko e ‘osi p eni kuo tau liliu ‘o K miti Kakato. ‘Oku toe foki ‘a e Potung ue ‘e 8, ka ko e toe p ‘a e ‘aho ‘e 3. ‘A ia ko e ‘aho ni p ‘apongipongi mo e Tu’apulelulu. Ka ko u kole atu p mu’a ke tau lele p ki he 6:00 pea tau sio ki ai. ‘Oku tau faka’amu p na’a lava atu he 2 p 3 he ‘aho ni. Ka tau toki sio ki ai na’a toki lele po’uli ‘apongipongi. Ka ko ia Hou’eiki tau liliu mu’a ‘o **K miti Kakato**.

(Ne me’a mai leva ‘a e Sea ‘o e K miti Kakato – Penisimani ‘Epenisa Fifita ki hono me’a’anga)

Sea K miti Kakato: Tapu mo e ‘Eiki Pal miá kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki Minisit ‘o e Kapineti. Tapu ki he Hou’eiki N pele Fakafofonga ‘o e hou’eiki ‘o e fonua. Tapu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí, tapu ki he Kalaké kae ‘uma’ ‘a e kau ng ue ‘o e Fale. Tau fakafeta’i ki he ‘Otua m l ho’omou laum lie lelei. Hoko atu ‘etau fatongia ko ‘etau sio ki he Vouti 17 - Potung ue Ngaahi Ng ue Fakalotofonua. Ko eni ‘e me’a mai ‘a e ‘Eiki N pele Fika 1 ‘o Tongatapu, pea ‘osi ko iá pea hoko leva ‘a e Fakafofonga Fika 13 ‘o Ha’apai pea ko u tui ko ‘ene lava p ia, pea Fakafofonga N pele ‘o Ha’apai Fika 2. ‘Oku ou tui ko ‘ene lava p ia 12 lava p ia kuo melie hotau efé, pea tau p loti. M l . ‘Eiki N pele.

Lord Vaea: M l ‘Eiki Sea. ‘Oku ou lave’i atu ki ho’o t pile Sea ‘oku ‘i ai ‘a e tohi ai ‘oku..

<008>

Taimi: 1420-1430

Lord Vaea: Takafi lanu pul , pea mo e tohi lahi ko ko patiseti ka ko e ki’i tohi si’isi’i Sea ...

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Vaea: ‘Oku ‘i ai ha’o ki’i tohi si’isi’i peh ? ‘UHINGA he ‘oku makatu’unga ai ‘a e ngaahi malanga ko eni Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Tokanga ki he 28 miliona vahe'i ki he sipoti

Lord Vaea: Na'a faifai ange pea fai atu au he malanga ka 'oku 'ikai te ke me'a ki ai, ka na'a ke peh , Tongatapu Fika 4 to'o mai e ki'i me'a ko faile ko ena ko he tafa'aki, tokoni mai ki he Sea. Ko e me'a na'e fai ki ai 'a e tokanga 'anenai 'e Sea ko e, ko e ngaahi fika ko eni ko na'e kamata hono malanga'i 'a ia 'oku 'i he 44 miliona 'a e pa'anga ko ia 'a e Potung ue Ngaahi Ng ue Fakalotofonua. Pea 'i he 44 miliona ko ia ko e 28 miliona 'oku 'i he sipoti, m l Sea.

Sea K miti Kakato: K taki peesi fiha?

Lord Vaea: Peesi ko eni ... 'oku 'i he ... 'asinga Sea ko e, ko e tohi ko na'e 'omai 'e he 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, fakapap langi k toa ia.

Sea K miti Kakato: Ko ia, me'a koe, me'a koe kau ...

Lord Vaea: Ka 'oku ou fakafaingata'a'ia foki au ia hono liliu faka-Tonga atu ... na'a tokoni mai

p e 'Eiki Minisit , ka ko 'ene tohi 'oku fakapap langi p Sea...pea u hanga p 'o hiki faka-Tonga p 'i mu'a p he'eku me'a ke fai atu p e tokoni p ki he malanga. Ko e, ko e, 'i he'ene peh leva 'a e sipoti 'oku pa'anga 'e 28 miliona 'oku, ko e kongā lahi ai 'oku tuku ia ki he langa ko eni ko ko 'o e fonua ki he sipoti ko ia 'o e 2019. Pea 'i he taimi tatau p 'oku 'i ai e, 'a e ngaahi liliu lahi na'e fai he kongā ki mui 'a e sipoti fekau'aki pea mo e tu'unga ko eni 'o e TASA kae 'uma' foki 'a e Auditor pea peh ki he ngaahi ng ue ko eni 'a e, ki he sipoti pea 'oku sea p ai 'a e 'Eiki Pal mia. 'A ia ko e kongā 'uluaki ia Sea. Lave'i atu Sea 'i he ngaahi fokotu'u fakakaukau ko eni 'a e 'Eiki Minisit 'oku ne ng ue'aki 'a e ngaahi lea ko e KPI, ka ko u lave'i atu na'e foaki ma'a e 'akapulu 'a e f kilu ko e KPI p ko e Key Performance Indicator, na'e 'ulungia k toa 'a e fo'i ta'u 'e tolu ko eni 'a e 'akapulu he fo'i uike tolu ko eni Sea. Pea 'oku ou lave atu p ki ai he ko e pa'anga lahi na'e foaki kia kinautolu ki he m hina ko eni pea 'oku h mai p ai totonu ke vakai'i 'a e tu'unga ko ia 'i he tau 'akapulu 'o fakatatau ki he'etau 'ulungia ko eni 'i Georgia kae peh ki Ha'amoā pea mo Fisi. Pea 'oku tokoni lahi p foki e 'Eiki Minisit ki ai he ko e toe Tokoni Faiako p foki ia ki he 'Ikale Tahī kae 'uma' 'a high performance ko 'i he'ene Potung ue. 'Oku fai e tokanga lahi ki he Potung ue Sipoti Sea ko hono 'uhinga ko e fokotu'utu'u fo'ou ko eni ko ko fakah mai 'a Papua New Guinea ke fai hono langa 'a e ngaahi mala'e pea peh foki ki he ngaahi aleapau pea mo e Pule'anga Siapani kae 'uma' foki 'a e Pule'anga Siaina. Pea 'oku ou kole p ki he 'Eiki Minisit ke ne toe hanga 'o fakapapau'i mai 'a e, ko e h e tu'unga e ngaahi aleapau ko eni pea mo e kaha'u ko ia na'e fakah mai ai 'a Papua New Guinea. Te u foki foki heni ki he fakakaukau ko eni 'oku fai 'e he Potung ue 'a e tukuange 'a e tafa'aki ko ko 'o e sipoti...

Tokanga ki he \$ lahi ma'u mei he ng ue toli

Sea 'oku mahino p , pea te u hanga atu ki he pa'anga h mai mei he toli 'oku fu'u, 'oku fe'unga mo e pa'anga 'e 22 p 25 miliona. 'Oku 'ikai ke 'asi ia he fakamatala ko eni Sea. Ka 'oku 'i ai 'a e faka'amu 'a e 'Eiki Minisit ki he kaha'u ke fakalelei'i neongo 'oku palopalema 'a 'Aositel lia, ngalingali 'oku sai p 'a Nu'usila pea 'oku 'i ai 'a e tokanga lahi ki ai ko e 'uhinga

ko e pa'anga lahi 'oku h mai ko e pa'anga ko ia mei 'Aositel lia. 'I he taimi tatau p Sea, kuo hanga 'e he Pule'anga 'o ta'ofi p ko e pangik 'a e fakamovetevete ko e pa'anga h mai, 'a na'e fa'a ng ue'aki he'etau fanga ki'i 'otu motu. Ko e tu'u he taimi ni 'oku 'ikai ke lava 'o ma'u ha pa'anga h atu ia ki Ha'apai ko e 'uhinga he kuo ta'ofi 'a e fanga ki'i *money transfer* ko ia 'i he fakakaukau 'oku peh 'oku 'i ai 'a e pa'anga h mai ki he fonua ni ta'efakalao pea 'oku 'i ai ai 'a e fifili mo e fakakaukau ko e kongala'hi 'o e pa'anga 'e 22 miliona ko eni 'oku ngata p ia 'i Tongatapu, si'isi'i 'aupito ke toe lava atu ia ki Ha'apai kae 'uma' foki 'a e Ongoniua, 'oku lava atu e kongala'hi ki Vava'u, 'oku 'i ai 'a e pangik ai pea peh foki ki 'Eua. Ka 'oku fai e tokanga lahi ki ai ko e 'uhinga he ko e tefito'i fatongia ia 'o e polokalama toli ke 'alu e pa'anga 'o a'u ki he fanga ki'i 'otu motu kae tautautefito kia kinautolu 'oku nau loto lahi ke nau fua mai e ngaahi fatongia 'o nofo 'i he ngaahi feitu'u ko ia 'oku faingata'a'ia kae tautautefito 'oku faingata'a'ia 'a e vaka kae peh foki 'a e 'uhila pea mo e tu'unga 'o e ako kae 'uma' 'a e falemahaki. Pea 'oku fai 'a e tokanga lahi ki ai ke k taki mu'a 'a e 'Eiki Minisit 'o fai ha'ane alea pea mo e pangik , ko e fanga ki'i atu ko 'o toli ko e si'i feinga mo honau takitaha fanga ki'i motu. Pea kapau ko eni 'oku 'ikai ke nau faka'at 'e kinautolu na'a lava p ke fai mu'a ha fakakaukau ki ai.

Ko e *horticulture industry* ko 'a 'Aositel lia 'oku 'i he nima piliona, 'e lava ke nau tokoni mai ki he 'Eiki Minisit ke lava ke nau kumi ha toko ua mavahe ke nau lava 'o tokoni'i 'a e tu'unga ko eni 'oku 'i ai 'etau ngaahi ng ue. Pea 'oku 'i ai 'a e faka'amu ko hono 'uhinga 'oku toe 'i ai foki mo e paati kehe ki ai 'oku nau ng ue 'o hang ko ia ko e *union* ko ia 'a 'Aositel lia, 'oku nau m lohi ange foki nautolu 'i he alea'i e me'a ko e v henga kae 'uma' 'a e ngaahi ng ue meia kinautolu ko eni ko 'oku faka'at 'e he Pule'anga ke nau atu ko 'o ng ue Sea.

Tokanga ki he t kunga e ng ue langa 'i Ha'apai

Ko e me'a 'e ua faka'osi Sea, 'oku fai ki ai 'a e tokanga, 'uluaki, na'a 'i ai ha faingam lie ke toe fai hano 'a'ahi ki Ha'apai lolotonga e *show* ko e 'uhinga ko e ngaahi ng ue langa ko na'e fai he ta'u kuo 'osi 'oku 'ikai ke lava 'o fakapapau'i ko e h hono ola. Pea 'oku 'i ai ai 'a e faka'ilonga fehu'i ko hono 'uhinga ko e ngaahi ' aleapau na'e fai mo e ngaahi ng ue na'e te'eki ai ke fakapapau'i mai ko e h e tu'unga 'oku 'i ai. Tatau p eni pea mo e kongala'hi e ng ue ko eni 'i Vava'u tautautefito ki he tafa'aki ko eni 'i Pangaimotu na'e 'i ai e fakalelei ai 'a e hala pea 'oku fai e tokanga ki ai ko e 'uhinga ko e ng ue eni 'oku fakah mai 'i he *community development* pea mo e ngaahi langa peh 'oku 'i he malumalu ko ia 'o e K vana Ha'apai pea mo e K vana Vava'u. Ko e faka'at ko eni ke langa 'a e ongo 'api ko ia 'o e Ongoniua 'i Vava'u pea mo Ha'apai Sea, saisai p 'a Vava'u, ko Ha'apai 'oku totonu ke ki'i toloi atu. Ko e K vana ko eni 'oku me'a p ia 'i Tongoleleka. Pea 'oku 'ikai ke toe fiema'u ia ke toe langa hano 'api 'o'ona ia he 'oku lolotonga me'a p ia hono 'api, kae fai mo fakapapau'i mai ko e h e tu'unga 'oku 'i ai 'a e ' 'api ko na'e langa. Pea 'oku 'i ai 'a e tokanga lahi ki ai ko e 'uhinga he kuo faai atu p he taimi ni ia 'oku 'ikai ke h mai 'a e ngaahi l pooti lelei fekau'aki mo e tu'unga ko eni 'oku 'i ai 'a e ' 'api. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi fakamatala 'oku h mai he ngaahi 'aho ni 'oku lahi ange e kakai kuo nau li'aki 'a Ha'apai ka nau foki mai ki Tongatapu ni. Pea 'oku 'i ai e manavasi'i ki ai kapau 'oku peh , totonu ke fakakaukau'i mavahe 'a Ha'apai ia Sea. 'Oua 'e toe tuku 'a Ha'apai ia fakataha mo e toenga ko eni 'o Tonga kae 'uma' 'a Tongatapu, 'Eua, Vava'u pea mo e Ongoniua, 'ave 'a Ha'apai ia 'o fakakaukau'i mavahe. 'Uluaki 'oku holo honau kakai. Ua, 'oku nau faka'au ke nau tokosi'i 'aupito nautolu he fanga ki'i 'otu motu. Pea tolu ko ki ai ko e 'osi ange e langa ko eni pe 'e ma'u ha'anau ng ue ke lava 'o totongi 'aki 'enau 'uhila mo 'enau ako. 'A ia

‘oku totonu ke fai e fu’u fakakaukau mavahe ‘aupito ia ki Ha’apai telia na’a ‘osi mai e kakai ia ki Tonga ni kae ‘ikai ke nofo ha kakai ai.

Tokanga ki he pa’anga tokoni ki he v henga Ha’apai

Ko e faka’amu faka’osi p Sea fekau’aki pea mo e tu’unga ko eni ‘oku ‘i ai ‘a e *constituency fund* ‘e ... ki Ha’apai ‘ata’at p ...

<009>

Taimi: 1430–1440

Lord Vaea: Sea ‘oku ou faka’amu he taimi lahi ke tuku mavahe ‘a Ha’apai. Pea ‘oange ha’ane polokalama mavahe ‘a’ana ia mei he toenga. Mou mea’i Sea, kapau na’e ‘omai ‘a e l pooti ko ‘o Niuatoputapú, mei he 2009 ki he 2016 ‘i he taimi na’e fai ai ‘a e ng ue ko ia, ‘o ‘omai ‘o tukumai ‘i mu’a ‘i Ha’apai, ko e me’a tatau p ia ‘e hoko ‘i Ha’apai Sea. Pea ‘oku mahu’inga ‘aupito ia ke lava ‘a e kakai ke nau ‘ilo’i pea nau mea’i ‘a e tu’unga te nau fononga ki ai he kaha’ú. Pea ‘oku fai leva ai e tokanga lahi telia na’a fai e ngaahi tokoni ko eni kae kei ‘auhia p ‘a Ha’apai Sea.

Tokanga ki he ‘isiu fekau’aki mo e CEDAW

Ko ia ‘oku fai ‘a e tokanga atú, na’e me’a foki ‘a e ‘Eiki Minisit ‘oku ne poupou’i ‘a e CEDAW pea mo e faka’amu ko ia ki he kakai fefine Sea. Me’a kehekehe ‘aupito p ia ‘e ua. Ko e kakai fefine pea mo e CEDAW ko e ongo me’a kehekehe. Ko e CEDAW ‘oku totonu ke to e fai p ha’ane me’a p ‘ana mo e potung ue kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki Kapinetí he na’e tali foki ‘e *Ban Kimoon*. Na’e tali ia ‘e he ta’u kuo’osi ‘i M ‘asi. Na’e peh ai, na’e headline mai ai ‘e he pule’anga fakatahataha, *welcome* ‘e *Ban Kimoon* ‘a Tonga ki he famili ‘o e CEDAW. Pea ki’i taimi nounou p mei ai, kuo ‘ikai ke to e ‘asi mai e fakamatala ko ia. Ko ia ‘oku totonu ke ...

‘Eiki Tokoni Pal mia: Sea fakatonutonu Sea. Ke kole p ki he Hou’eiki N pele, fakatonutonu. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha mafai ‘e taha ‘ia *Ban Kimoon* ke ne tali ha *Ban Kimoon* koniv sio. Fakatonutonu ia Sea.

Sea K miti Kakato: K taki ‘oku ‘ikai ko ha, ko e me’a mai ‘a e N pele ‘oku ‘ikai ko e tali, ka ko e lau p .

‘Eiki Tokoni Pal mia: Ko ‘ene *welcome* ko ena ko e ‘uhinga ‘oku ne tali mai ‘e ia hang ‘oku tau ‘osi h angé. ‘Ikai ke tonu ia.

Sea K miti Kakato: ‘Ikai hang p hano faka’ai’ai mai tautolu ‘e ...

‘Eiki Tokoni Pal mia: Kehe faka’ai’ai ia Sea mei he talí.

Sea K miti Kakato: M l . Hoko atu koe N pele.

Lord Vaea: M l . Ko e, to e tuku ange p ke toki me'a ki ai 'a e Tokoni Pal mia. Ko e me'a ko fekau'aki pea mo e hou'eiki fafine Sea, kau tautolu he tu'unga ma'olunga 'aupito e kakai fefine, me'a ko e CEO. Ko e kalake ko eni ko Fale ni. 'Oku 'i ai e tu'unga ma'olunga 'aupito ki ai. Pea mo e fili ko eni 'apongipongi, kae 'uma' 'o e Sea ko ia ki he, ha m mipa 'o e Falé. Na'e liliu ai 'e Ha'amoá 'enau Konisit tone 'o 'oange sea 'e 5 ki he ho'eiki fafine. Kapau he 'ikai ke nau kau he filí, pea 'oku 'at leva e sea 'e 5 ke nau kau mai ki ai. 'I he sea ko ia 'e 5, ko e tokotaha p ia na'e 'ikai ke fili mai ki ai. Sea 'e 45 na'e fili k toa mai p ki loto Sea. Ko ia 'oku fai e tokanga lahi ki ai. Pea 'oku ou pou pou atu ki he 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue. Ko e tu'unga p 'oku ou ki'i fakatokanga atu ai 'Eiki Minisit , tukuange faiako ia e 'Ikale Tahí Sea. Tuku p ia ki he 'enau tafa'akí kae nofo ma'u p ia hono tefito'i fatongia ko e 'Eiki Minisit ia fakalotofonua. M l Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia. 'Eiki Minisit .

Faka'ikai'i ha kaunga Pule'anga ki he faiako he 'Ikale Tahí

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea, tapu p mu'a mo e Feitu'u na Sea kae 'uma' e Hou'eiki M mipa e K miti Kakato. 'Uluaki p Sea ko 'eku ki'i fakatonutonu atu p 'aku ki he N pele, 'oku 'ikai ke 'i ai haku kaunga ki he faiako e 'Ikale Tahí. Ko e fatongia p Sea ko e feinga ke tokoni ki he'etau 'akapulú pea mo'oni foki e me'a ko ia na'e me'a ki ai e KPI pea 'oku, Sea ka 'oku 'i ai e 'uluaki me'a 'oku ui ko e tafi veve, h fanga he fakatapú. Tau tafitafi e vevé ke ma'a pea toki hoko atu e ng ue Sea he ngaahi 'apí.

Tali Pule'anga ki he ng ue fai ki he CEDAW

Sea ke u kamata p mu'a 'i he me'a ko eni ki he CEDAW Sea. Ko u kole fakamolemole p ki he Hou'eiki mo e Feitu'u na Sea, lele mai p motu'a ni ia 'o hoko atu e ng ue na'e fai 'e he Minisit ko eni ko na'e toki m l l . Ko 'eku toki ha'u p au 'o 'alu 'o fakahoko e ng ue. Ko e ng ue ia na'e fakahoko ia 'e he Minisit m l l , 'a e 'Eiki N pele Fika l ko 'o Tongatapú, 'a na'e toki 'osi ko eni 'ene me'á eni Sea. Faka'ohovale lahi 'eku fanongo kuo fakafepaki ia ki he ng ue na'a ne fakahoko ko ia ki mu'a Sea. Ka ko u lave'i p au Sea mahalo p ko e 'uhinga p ko e motu'a ni ka 'oku pou pou p ia, ko u lave'i p 'e au 'oku pou pou he ko ia p na'a ne fai e ng ue Sea.

Sea ko e tafa'aki ko eni ko ki he *employment*. Mo'oni 'aupito e me'a ko ia na'e me'a ki ai e 'Eiki N pele. Ko e savea ia na'e fai 'e he Pangik ko ia 'a M maní, tokua ko e 26 miliona 'oku ma'u mei he'etau silini ko ia 'oku 'omai ko ia pea mei Nu'usila pea mo 'Aositel lia 'e he kau tolí ka ko u lave'i p Sea 'oku totonu ke hiki hake ia pea mei he fika ko ení he taimi ni ka 'oku te'eki ai ke toe fai ha savea ki ai ki mui ni mai. Ko e ta'ofi ko ngaahi *money transfer* Sea hang ko e me'a na'e me'a ki ai e 'Eiki N pele, 'oku 'ikai ke, na'e 'ikai ke ta'ofi ia 'e he Pule'anga, ko e ngaahi tu'utu'uni fakam mani lahi ia mo e tu'utu'uni fakapangik , pau ke fakatonutonu atu p mei he tafa'aki ko ia. Ko u faka'amu p au ke mea'i p 'e he Feitu'u na Sea pea mo e hou'eikí, 'oku 'i ai p ki'i f nau pea mei he Ongó Niua 'oku nau lava atu he tolí, 'oku nau lava p nautolu 'o 'ave s niti ki he Ongó Niua 'i he *Western Union* pea mo e Pangik Fakalalakaka. Taimi ni foki 'oku, kuo fakalahi e ngaahi s vesi e Pangik Fakalalakaka ki he fetongi pa'anga kae 'amanaki p pea peh ki he seniti mulí. Pea te nau lava leva 'o fai e ng ue ko ia 'o a'u k toa ki he ngaahi tukui motú kau ai si'i Ongó Niua 'e 'Eiki Sea. Na'e fai p talanoa ia ki he Pule'anga

‘Aositel lia ki ha tokoni ki he *liaison officers* pea mo e ngaahi ‘u me’a peh Sea, ‘oku kei hokohoko atu p talanoa’i mo e faka’amu ko eni ‘e lava ha fakataha vave ni p ke nau tokoni ‘o hang ko e me’a ‘oku fakahoko ‘e Nu’usila ko ki he toli ko ia ‘i Nu’usila.

Sea ‘ikai ke u fie lave au ia ki he me’a ko ia ‘a e N pele ki he langa ko ia ‘i Ha’apai. ‘Oku ou si’i ngata p ‘i Niuatoputapu pea mo Niuafo’ou. Ka ko u faka’amu p au ke mea’i ‘e he Feitu’u na Sea pea mo e Hou’eiki. Ko e langa ko ia ‘o Niuatoputapu ‘i he *tsunami* Sea, na’e ‘ikai ke ‘at ia pea mei he ngaahi palopalema lahi ‘aupito. Ko u lave’i p ‘e au ia ‘i he taimi ni, lolotonga ni Sea ‘oku mau kei fai p fakalelei ka ‘oku ‘ikai ke mau si’i lea. Mau fakalongolongo p ‘o feinga holo p ke lava ke fakakakato pea mo fakanongononga e kakaí pea mo e k inga ‘o Niuatoputapu ‘i he ng ue ko ení Sea. ‘E me’a tatau p ‘e he hoko ‘i Ha’apai. Pea ‘oku lolotonga hoko p ‘i Ha’apai Sea, ‘e lahi e palopalema ka ko u tui ‘oku mahu’inga hotau taimi ke tuku ki hono fakalelei’i e ng ue ko e h e me’a te tau fai ‘e kitautolu ko e Kau Fakafofonga ma’ae kakaí. Ko e me’a ko ki he l pooti ko ki he ng ue na’e fai ‘i Niuatoputapú he *tsunami* Sea, na’e ‘ikai ke ‘i ai ha l pooti ia, ko u faka’amu p ke mea’i ‘e he Feitu’u na, te u kei feinga’i ke ma’u e l pootí. Ka ko e palopalema ia Sea na’e lahi.

A’u mai kapau ‘oku mou me’a p ki he ngaahi ‘aho ni na’e toki me’a atu pea mo e, muimui folau atu he Tama Pilinisi Kalauní ki hono tanupou e falemahaki ‘o Niuatoputapu. Ko e talu si’emau tali pea mei he 2009 Sea. A’u mai ki he ‘aho ni, te’eki ai ke mou me’a mai ‘oku fai atu ha l unga p ko ha hanu he tafa’aki ko ia. Ko e vai ko eni ki he *tsunami* na’e toki huufi ia, toki lele atu pea mo e ‘Amipasitua Siapaní he uike kuo’osí, ko e tali mei he 2009 mo ‘emau tali p Sea. Mau tali p neongo ‘a e fuoloa ‘a e fakatatali ko ení Sea ka te mau tali p he ‘oku mau lave’i p ‘e mautolu e anga ‘etau vahevahe ‘i Tonga ni. Pea ko e ‘uhinga ia ke mau lele ko ‘o nofo mama’o mei h ko ‘emau k taki lahí Sea. Sea mahalo ko e ki’i fakahoha’a p ia he taimi ni Sea.

Mahalo na’e ‘i ai ‘a e lave ki he tafa’aki ko ia ki he sipotí. Ko e ng ue ko eni ko pea mei Siaina ‘oku nau to e foki mai ‘a Siaina he uike taha mo e kongap ua mei heni ke hoko atu e ng ue, ‘io ‘oku hoko p ia. Pea mo e s niti ko ia mei Nu’usila kuo ‘osi fai e sio ki ai pea mo e k miti ke kamata e ng ue ki Teufaiva. Ko e tafa’aki ko eni ko ki Papua Niukini ‘oku mau fetu’utaki Sea ka ‘oku, ‘io, ‘oku ‘i ai p mo e palani B ia ‘a e Pule’anga ki ai Sea. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l . Fakafofonga ‘o e kakai Ha’apai 13.

Lord Tu’i’ fitu: Sea, ki’i fehu’i p fakamolemole.

Sea K miti Kakato: ‘Io, fehu’i.

Ngaahi hoha’a ki he ng ue toli

Lord Tu’i’ fitu: ‘Io. M l ‘aupito Sea. Fehu’i p au ki he ‘Eiki Minisit ‘a e ngaahi hoha’a ko eni ‘oku fai he *media*. Ko e ‘uluaki e fehu’i, kuo fai ha ng ue fekau’aki pea mo e pa’anga ‘oku malu’i mo’ui’aki ‘a e kau tolí ‘i mulí, hang ko e *medicare*. Pea ko hono ua Sea, ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi *middle men* ‘oku malele holo ai hotau k inga toli ‘akau ‘i he anga ‘enau fealea’aki ‘o e nofo’anga. F f nai ‘a e pa’anga ko ‘o e anga ‘o e totongi nofo’anga ‘i he pa’anga aleapau ko eni ‘o e ng ue. Ko hono tolu Sea, ko e h e me’a ‘e fai ‘e he alea fengaue’aki e toli ‘akau, ‘a e

ngaahi mon 'ia 'i he *tax*, tukupau ko 'oku to'o 'e 'Aositel lia 'i he lava e ng ue kae ma'u e ngaahi mon 'ia peh . Ko hono faka'osi leva Sea, ko e pa'anga ko 'e fakapa'anga'aki e kau *country liaison*, 'e lava nai 'e he Pule'anga kea lea pea mo e Pule'anga 'i he tafa'aki 'o e leipa fekau'aki pea mo e va'a lahi 'o e *almond*, 'a ia ko e va'a toli fua'i 'akau lahi taha ia 'i 'Aositel lia ke nau hanga 'o 'omai ha kau *supervisor* ai ke siofi e malu 'etau kau ng ue ki he kaha'u. Ko ia p Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 . Minisit tali mai e ngaahi fehu'i ko ení.

Tali Pule'anga ki he tukupau totongi kau ng ue toli

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea tapu p mo e Feitu'u na Sea. Ko e tafa'aki ko eni ko ki he ... Tafa'aki ko eni ki he 'enau malu'í Sea 'oku *normal* p 'oku tau *pay* p 'e tautolu 'a e, ko e me'a totonu p ia 'oku pau ke totongi pea 'oku lahi p mo e f nau ia Sea 'oku 'ave ki falemahaki, 'oku nau ki'i lavea....

<001>

Taimi: 1440-1450

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: h fanga he fakatapu 'oku tokoni e s niti ia ko ení ia ki hono tokanga'i kinautolu Sea. Ko e kau *middle man* Sea 'oku ..., 'oku ai p faka'amu ia Sea na'e ai ha'atau kaunga ki he 'u me'a ko ení. Pea mei he ngaahi alepau ko eni 'oku fai ko ení. Ko e *system* ko 'a 'Aositel lia 'oku ai 'a e faama p ko e *grower*, ai pea mo e kau *approved employer*. Ko e *approved employer* ko e kau *agent* ia. Ko e faka'ofa'ofa taha kapau ko e faama ko e *approved employer*. Pea ko 'ene tu'u ko eni 'i he ... lahi taha ia, 'oku tokolahi e kau *approved employer* ia 'oku 'ikai ko ha kau faama ia. Pea 'oku nau ng ue'aki leva e kau m tu'a Tonga pea mo 'enau kau ng ue ke nau mai 'o 'oatu e kau ng ue mei Tonga ni. Ko e sisitemi ia ko 'oku nau ng ue 'akí. Ka, me'apango p Sea 'oku ai p ngaahi ... 'a e ngaahi fehalaaki mo e ngaahi fet 'aki he ngaahi tafa'aki ko ia. Ka kuo u faka'amu p Sea kuo u faka'amu p mu'a ki he Hou'eiki mo e Feitu'u na Sea, ko e h e lelei taha te mau feinga ke fakakakato hení Sea, pea ko hono mo'oni ko si'o mau fatongia ia ki Tonga ni 'oku 'osi 'omai p ke mau ng ue ki ai. Ko hono *approved* p mo hono tali e 'u me'a kotoa pea mo hono 'omai ke mau ng ue ki ai 'e fai k toa ia pea mei 'Aositel lia. 'A ia 'oku totonu ke nau 'osi sio nautolu 'o 'ilo'i 'oku fiema'u e tokolahi e kau ng ue, ko e h e nofo'anga ke nau 'i ai pea mo e ngaahi me'a peh . Tafa'aki ko ki he *accommodation* p ko 'enau nofo'oku ... hang kiate au 'oku 'i he 'enau *contract* p 'a nautolu k toa, 'a e f nau ng ue. Totonu kotoa p 'oku 'i ai p ia, ki mu'a ke nau felongoaki pea ki mu'a pea nau mavahe pea mei Tonga ni, ko e ngaahi me'a kotoa p 'e to'o 'i 'Aositel lia. Kapau 'e to e mavahe e to'o pea mei ai, palopalema ia pea 'oku hala ia, pea kapau 'e l unga'i leva ia ki he Potung ue pea mo e kautaha ko 'oku nau fai e ngaahi fakatotolo ko 'a nautolu, *Fair Work Australia*, 'e to'o e laiseni 'a e kakai ko eni ko 'oku nau faihala 'i he ng ue ko ení 'e Sea.

Ko e *tax*, na'e lahi e *tax* ia na'e to'o ko ki mu'a he taimi na'e *pilot* ai. Na'e fakaangaanga ai 'a e *scheme* ko eni, na'e a'u ia 'o p seti 'e uongofulu tupu, 25 p ki 'olunga. Pea holoki leva he taimi ni 'o p seti p 'e 15 kae 'ikai ke to e *claim* e *tax* ia. Ko e *super annuation* ia te nau lava ia 'e nautolu, ko e me'a ia 'oku nau 'at nautolu, ko e me'a ia, ko e silini ia 'a nautolu Sea. Ka ko e me'a eni 'oku fakah ko ki he f na'u, ko e *superannuation* kapau te ke *claim* fakata'u, 'oku to'o pa'anga 'e 500 he fo'i to'o kotoa. 'I he fo'i *claim* kotoa. 'A ia na'e 'uhinga ia ko e 'aho p 'oku ke fakapapau'i he 'ikai ke ke to e foki 'o ng ue 'i 'Aositel lia, *claim* ho'o supá, fo'i 500 p 'e taha 'e to'o ai, pea fakafoki k toa mai e s nití ia ko ho'o toenga s niti ia 'a 'au Sea. Ko e taha p , 'oku fai p mo 'emau ng ue ki he *superannuation* Sea, na'a lava ke ke, ke tau ng ue'aki p ha kautaha 'e taha ki he 'etau f na'u k toa, kae faingofua 'etau feng ue'aki pea mo eni. He ko e me'a ko eni 'oku 'oange p kia nautolu pea nau fili ki ai 'i 'Aositel lia ia, 'a e kautaha supa ko te nau ng ue'aki. M l Sea.

Sea K miti: M l 'Eiki Minisit .

Tokanga ki he *superannuation* kau toli

Lord Tu'i' fitu: Ko e ki'i fehu'i p ki he 'Eiki Minisit , ki he 'ene me'a ko ki he *superannuation*. Ko 'Aositel lia 'enau *superannuation* he 'ikai ke lava 'o *clear* 'i ha taimi nounou. Ko e 'uhingá ia e fehu'i 'anenai, hang ko e ngaahi folau 'a Tonga ni ki Nu'usila he fitungofulu. Ko 'enau 'osi p pea lava ke ma'u ai p mon 'ia e *claim* 'enau ng ue taimi nounou. Ko e *superannuation* ia 'oku ai hono ngaahi tu'utu'uni 'ona 'o hang koe ngaahi me'a ko 'a Tonga ni. 'E 'alu ia ki he lau ta'u p ko e h e ta'u motu'a p ko e tu'utu'uni 'a e toket mo e me'a. 'Oku tu'u 'ao'ao'fia 'a e fo'i lea ia ko e *superannuation* ma'a 'etau kau toli 'akaú. Ko ia p Sea m l .

Sea K miti: M l . Minisit .

Tali Pule'anga ki he \$ *superannuation* kau toli

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: M l Sea, 'oku fa'a kole p foki he f na'u Sea, tapu p mo e Feitu'u na Sea mo e Hou'eiki. Fa'a kole p ki he kau ng ué, ke tuku mai p ha m hina 'e taha si'isi'i taha, pea toki fakah leva e *super annuation*. 'A ia ko e 'amanaki ko iá, 'osi hanga leva 'e he kautaha na'e ng ue ki ai 'o totongi faka'osi 'ene toenga *super* 'oku totonu ko ke 'a'aná pea *claim* fakataha leva. Ko e me'a pango p 'oku lahi p ngaahi feitu'u 'e 'Eiki Sea, mahalo 'oku ki'i tuai 'enau ngaahi ng ué, ka 'oku ou faka'amu p ke mea'i he Feitu'u na Sea 'oku mau tokoni e kau ng ué ia ki hono fakahoko e *superannuation* pea 'oku ai e ngaahi *information* ai ko e tokotaha ng ué p ia 'oku 'a'ana e ngaahi *information* ko iá mo e ngaahi fakamatala ko iá. 'A ia ko homau ngaahi fatongia 'o mautolú ko e tokoni p Sea ka 'oku ... ko e tokoni 'ata'at p ki hono fakafonu 'enau supá, ka ko e fatongia p ia e tokotaha ng ué Sea. M l .

Sea K miti: M l . Fakafofonga Kakai Ha'apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Seá, tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. Sea, kuo u fakam l atu he ma'u e ki'i faingam lie ko ení. Ki'i, ko e ki'i vouti eni ia Sea 'oku fu'u m 'opo'opo hono fakamahinó. Ko e ki'i kongá leka p ia 'oku ki'i teteve he fakakaukau 'a e motu'a ni. 'Oku ou fokoutua hake ai ke fakahoko atu ai Sea 'eku fakakaukau. Ko e kongá 6 Sea 'oku

Sea K miti: Peesi fihá?

Veivosa Taka: Peesi 253. 'A ia Sea, fakataha p ia pea mo e peesi 255, te u lave fakataha atu p he ongo peesi 'e 2 ko iá. Sea ko e me'a 'oku ou lave au ki aí, fekau'aki pea mo e tu'unga ko 'oku 'i ai 'a e k vaná pea mo e pule fakavahé pea mo e kau 'ofisakoló. 'A e toutou feliuliuaiki ko eni ke nau 'i he malumalu 'a e 'Ofisi 'a e Pal miá, pea to e fetongi mai ki h pea to e fetongi atu, ka ko eni 'oku mahino eni ki he motu'a ni 'oku 'i he malumalu 'o e 'Eiki Minisit . Pea ko e 'uhinga ia 'a e fehu'í, he ne fiefia e kau 'ofisakoló ia mo e kau pule fakavahé, ke fakamahino ange 'oku nau 'i he malumalu 'o e Pal miá. Ka 'oku toki mahino lelei eni 'i he taimi ni 'oku nau foki k toa mai mo e k vaná ki he MIA. 'A ia ko e kongá ia 'oku lave 'i ki he Minisit ke ne fakamahino mai p 'oku mo'oni e me'a 'oku ou lavé hono fehikitaki peh 'í, ko e 'uhingá kae lava ke ma'u ha tu'unga mahino. Sea ko 'eku fokotu'ú, 'i he taimi ko eni ko ... 'e lava leva ke veiveiua 'a e kau pule fakavahé mo e kau 'ofisakoló mo e K vaná, he na'e me'a 'a e K vaná ki he malumalu e Pal miá, pea foki mai 'a e kau 'ofisakoló ki he malumalu 'o e Minisit .

Sea K miti: Kuo u kole p Fakafofonga, k taki. Malanga p he fo'i me'a ko he taimi ni, kapau 'oku ai ha fokotu'utu'u 'a e Pule'angá ki ai, tuku ia ke toki fai he kaha'ú. Ka ke malanga p he me'a ko he taimi ni.

Veivosa Taka: M l Sea. Sea Te u hoko atu au ia ki he Fika 8 he peesi 255, fekau'aki pea mo e faka'amu ke ai ha Sea kehe 'a e kakai fefiné. 'Oku tui e motu'a ni Sea 'oku 'ikai ke fu'u lelei ke to e fakalahi 'etau tu'unga ko eni mei he toko 26, ke to e 'ave ha tu'unga fekau'aki mo e kakai fefiné. 'I hono 'uhingá 'oku 'osi ma'u p 'a e tokolahi fe'unga ia 'a e kakai fefiné ke nau 'omai ha'anau fakafofonga ki Fale Alea. 'I he tu'u fakap setí Sea 'oku tau tu'u tautolu ia 'i he 49, 51 e kakai fefiné ia. 'Uhingá eni kakai tangatá. 'A ia ko 'ene tu'ú, tokolahi ange kakai fefiné ia. Ka ko 'eku kolé p 'aku ke tau nofo p 'i he laó, he 'oku ou tui au te tau ...

Lord Tu'iha'angana: Sea ki'i fakatonutonu atu.

Sea K miti: Fakatonutonu.

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Hou'eiki. Mahalo na'e mahino p he malanga 'a e Minisit , 'a 'ene, 'i he 'ene patisetí, pea na'a ne fakah p mo e kongá 'ene malangá ko e 'u v sone. Pea 'oku ou tui ke tau fakafokifoki p ki he'etau patisetí. Ko e 'u me'a ko ení 'e toki fakah mai hono lao mo e 'u me'a ko iá pea tau toki ... he ko e anga p

'ene visone mo 'ene ngaahi fokotu'utu'u ki he kaha'ú, ka 'oku 'ikai ke mahino ia. Ka toki fakah mai ha lao ki he me'a ko ení pea te tau toki tipeiti ai Sea.

Sea K miti: Ko ia. M l 'aupito e tokoní maí. Ko ia ko e 'uhinga ia ko 'oku ou fakahoko ange ai ki he Fakafofongá, malanga p ia he me'a ko ia he taimi ni. Kapau 'oku ai ha fokotu'utu'u peh 'a e Pule'angá toki 'omai ia he kaha'ú pea tau toki vakai kitautolu ki ai.

Veivosa Taka: Sea. M l Sea. 'Oku faka'ofa'ofa ange Sea ke tamate'i e v soné kimu'a, ha'ane 'asi mai pea tau toki tamate'i. Ko e 'uhinga ia 'oku ou lave atu ki aí 'e Sea, he na'e 'uluaki ... na'e ai e ki'i finemotu'a ia na'e fiema'u ke fili 'ofisakolo, pea ko e fale'i ko na'a ku 'oange ki aí, 'unu ke ke hoko 'o ng ue fakataha pea mo e komiunití. 'Alu 'o sekelitali, ka ko e ki'i finemotu'á ia 'e Sea, 'oku tu'unga fakaako ma'olunga ia. 'Ikai loto ia ke ha'u 'o ng ue mo e *grassroot*. Pea ko e taimi ko na'e fai ai e filí ia 'o ma'u ia he ki'i finemotu'a, na'e 'alu 'o ng ue fakataha mo e komiunití. 'A ia te u peh 'e au ko e palopalema ia Sea, foki, 'oua 'e 'ai ke nau h tolo mai p ke nau fakalaka mai ke nau ha'u ki heni. Fiema'u ia ke nau ng ue ... he ko e lava p he komiunití ke tali ia kuo tali. Ka kuo u tui ko e kongá ia Sea... kapau leva 'oku peh to'o mai e fo'i pa'anga ia ko iá ...

Sea K miti: Ha'apai 13, k taki fakamolemole, tuku e me'a ia ko iá, te tau toki 'omai 'e nautolu ha'anau fokotu'utu'u pea tau toki lave ki ai. 'Oku toe ai ha me'a kehe?

Veivosa Taka: Sai. Sea, ko 'eku 'uhinga p 'aku ia, he 'oku ou sio au ia ko e fu'u pa'anga lahi eni ia 'oku tuku ia ki ai mei he pa'anga ko 'oku 'oange ki he kau 'ofisakoló. 'I he peesi 253

Tokanga ki he pa'anga tokoni ki he ngaahi tukuikolo & 'otu motu

Sea, ko e kongá 14, 'oku 'asi mai , 15, ko e kongá Sea 'oku 'asi mai aí, ko e tokoni pa'anga ki he tukuikoló mo e ngaahi motú. Sea ko e motu ko 'i Ha'apai 'oku fe'unga ia mo e motu ia 'e 30. Hang kiate au ia p ko e 'ai fo'i lole ...

<003>

Taimi: 1450-1500

Veivosa Taka: ...ka ko 'eku 'uhinga 'oku fu'u si'isi'i Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sai p Fakafofonga ke u tokoni atu kihe Feitu'u na?

Sea K miti Kakato: 'Oku ke tali 'ene tokoni?

Veivosa Taka: 'Io!

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku tokoni atu p ki he Fakafofongá, ke ke mea'i ko e seniti eni ia 'oku 'oange kihe Kovaná ke ne ng ue'aki ki he'ene 'oku 'i ai p 'ene fanga ki'i mahalo ki he 'a'ahi 'a e Kovana ko e *grant* ko eni. 'Oku 'ikai ha'atau fel ve'i tautolu kau m mipá ki ai. Ko e 6000

p ia ki he 'Eiki Kovana. Ko e *portfolio* 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga, mo'oni ia kapau 'oku ne peh 'e ia ke fakalahi, ka 'oku totonu ke tau fakakaukau'i he kou tui au kapau p ke fakalahi.

Sea K miti Kakato: M l 'a e tokoní. Hoko atu 'a e Ha'apai 13.

Veivosa Taka: Sea, fakam l au ki he tokoni. Ko e ki'i Patiseti ko eni toki fakatonutonu mai p au 'e he K vana m l l . Ko e ki'i s niti 'oku 'i ai ha fanga ki'i fie ma'u fakavavevave 'a e fanga ki'i koló mo e 'Ofisakolo pea tenau kole mai ki he Kovana, pea 'oku 'oange leva 'e he Kovana 'o fakatatau p ki he kole ko 'oku nau 'oange. Ko e me'a ko 'oku ou 'uhinga au ki ai. Na'e 'i ai 'a e taimi ki mu'a Sea, 'i he taimi ko na'a ku kei fokoutua ai 'i he fatongia ko eni. Ne mau kole, kole atu kimautolu ia, kuo 'osi 'oange kotoa ia 'e he motu'a Kovana ia pea mo ho'ono Koló. Ki'i 6afe, 'o mau ki'i felau'aki ai, ka ko 'eku 'uhingá, 'ai 'o ki'i fakahikihiki 'aki ke ki'i lahilahi, kae lava he ko e 6afe ia Sea, pea kapau teu toe talanoa atu ki ai ki he ngaahi tu'unga ko , ka kou peh keu fe'unga ai, ka kou fokotu'u atu ke tali 'etau Vouti ko eni Sea.

Sea K miti Kaktao: M l 13! 'Eiki N pele Fika 2 'o Ha'apai!

Lord Tu'iha'ateiho: Fakatapu atu ki he Feitu'u na Sea, kae 'uma' 'a e Pal miá, Hou'eiki Memipa 'o e K miti Kakató, kae 'at ki he motu'a ni ke faka'osi hifo p . Kou nofo p 'i Ha'apai hang ko e me'a ko ena 6afe ko ena na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Ha'apai 13, 'i he 253. Kou lave'i hifo 'i he *Sub-Programme 2*, peesi 252. 'I he 'esitimeti ko eni16/17 'i lalo p 'oku 'i ai 'a e 2mano 8ngeau, 'a ia ko e kaung ue lau 'aho.

Sea K miti Kakato: Fika fiha N pele?

Lord Tu'iha'ateiho: *Sub-Programme 2* Fika 2 'asi ai ko e Kaung ue Lau'aho, peesi 252 Sea, k taki fakamolemole. Ka ko e 'Esitimeti ko eni16/17, 2mano 8ngeau pea ko e 15/16 'Esitimeti liliu, ko e 2,400. Ko 'eku fie 'eke p 'e au p ko e seniti ko eni ki f ? Ko 'ene 'alu ki f 'o fekau'aki mo e Vouti ko eni 'a e Kovana Ha'apai?

Sea K miti Kakato: 'Omai ke 'osi katoa 'a e me'a 'oku ke tokanga ki ai, pea toki tali faka'angataha'i mai 'e he 'Eiki Minisit .

Lord Tu'iha'ateiho: M l Sea. Ko ia 'oku ou tokanga p au ki he ngaahi mata'ifika, 'oku lelei 'aupito p ia kihe motu'a ni. Pea ko 'eku kole p 'aku ke ng ue lelei pea mo 'alu 'a e ngaahi tokoni ko eni ke si'i a'u ki he kainga Ha'apai, he ko nautolu 'oku tatali mai kihe fanga ki'i m n ko eni 'oku 'oange mei heni. M l Sea.

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit !

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Tapu p mo e Feitu'u na Sea, pea peh ki he Hou'eiki Sea. Ko e anga p ia 'a e ngaahi fenga'unu'aki 'i he kau ng ue, pea na'a ku lave p ki mu'a ki ai Sea, he 'oku 'i ai 'a e kongalahi ia 'i he ngaahi hiki heni meihe Vouti ko eni 'a e Potung ue 'oku tokanga'i 'e he motu'a ni Sea. Ko e lahilahi p ki he COLA Sea, mo e ngaahi fakalelei holo 'o e ngaahi v hengá Sea. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l ! Fakafofonga Kakai 12, k taki 'o Vava'u 15 kataki p ke ta faka'apa'apa ki Vava'u 15? Me'a mai.

Kole ke vahevahe lelei Vouti he Patiseti

Samiu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, kae fai atu 'a e fakahoha'a ko eni. Sea, 'i he taimi ko na'e 'i ai 'a e lave 'a e motu'a 'e taha. 'E faifai 'eku o'i pea teu kovi. Hono ue'i holo 'o e 'u me'a ni, kaikehe Sea, ko e me'a ko 'oku ou hoha'a ki ai he ko e Va'a eni ki he Kakai Fefine, 'oku 'i ai 'a e ng ue ko eni ki he CEDAW mo e feinga'i 'enau vakai ke a'u ki he kaha'u kuo lava 'i ai ha'anau vahe. 'Oku lahi 'a e me'a ko ia ke fai heni Sea. Pea 'oku hang ko 'oku ou meimei fua', he 'oku lahi ange 'a e Vouti ko ia 'i he Vouti 'a e K vana Vava'u. 'A 'oku 'i ai 'i he uike ki he uike 'a e kau 'a'ahi ke talitali 'e he K vana Vava'u.

'Eiki Sea, ko 'ena tu'u ko 'a e ongo fo'i Vouti ko eni. 'Oku lahi ange 'a e pa'anga ko fakalotofonua, 'e tauhi 'aki 'a e Vouti ko eni 'i he pa'anga ko eni mei muli. 'A ia ko e 'u me'a katoa ko fel ve'i mo e CEDAW mo e 'u me'a ko ia Sea. 'Eiki Sea, 'a 'oku 'ikai ke loto ki ai 'a e fonua ni, 'oku kei lahi p ia 'i loto h . Ko e kol ia 'Eiki Sea. F f kapau 'e holoholo hifo'a e tafa'aki ko , kae fakalahilahi 'a e ongo Vouti ko 'a e ongo Kovaná. 'Oku 'i ai 'a e 'u fatongia ke na fua, he ko eni kuo lahi ange ia 'Eiki Sea, 'i he ongo K vana. Ko e kolé p ia Sea, ke fakatokanga'i lelei hono vahevahe ko 'etau Voutí, pea hang ko e peh 'anenai ke vahe 'a e 2 kilu ma'a Tongatapu mei he 'u V henga Sea. Sea, ko e me'a p ia 'a e Minisit Pa'anga he kou tui au ia kihe fokotu'u ko 'a e Minisit Lavemai 'Eiki Sea, he 'oku kei 'omai p 'a e pa'anga malu'i kehe.

Ko 'eku fakat t p ki Vava'u Sea. Ko mautolu homau V hengá, ne vahe'i a e ki'i s niti kotoa p na'a mau ma'u 'i he Ta'u Fakapa'anga lolotonga, 'ai ia kihe Tangik Vai kihe Vahenga. Pea kuo 'amanaki kuo 'osi vahe mo e pa'anga ia ko ki he ta'u fakapa'anga hokó, he na'e 'osi *prioritise* 'e he v hengá ia 'a e me'a ko 'e fakamole ki ai Sea. Pea ko u tui 'oku meimei peh kotoa'a e ngaahi V hengá. Ko ia k ou pou pou ai Sea, ki he peh ko 'e he Minisit , he ko ia 'oku pule t naki. 'Omai p 'a e me'a makehe ia ma'a Tongatapu, kae'oua 'e toe ue'i'a e tu'unga ko 'a Ha'apai mo Vava'u. Ko Ha'apai p ko e tractor ia kou talaange ki he Fakafofonga. 'Ai'ai lelei na'a nofo 'a e mata'ipalau ia 'i loto tahi. Kaikehe, Sea ko e kole p ia'i he vakai 'a e tafa'aki ko eni 'oku ki'i lahi ange 'a e pa'anga ko ia 'oku 'alu ki he Kakai Fefine pea mo e *HumanRights*. 'Oku lahiange 'a e pa'anga ko ia, pea lahiange 'a e fakamole 'o e pa'anga fakalotofonua 'atautolu ki ai 'i he fakamole ki he ongo Kovana mo hona ngaahi fatongia kihe kakai 'o e ngaahi 'otumotu Sea. Pea ko e taha foki 'oku peh , faka'apa'apa p 'Eiki Sea, ki he peh 'oku lahi 'a e kakai ia 'oku omi ki heni, kou tui Sea, ko e me'a ke tau fai ke tau langa ha ng ue he ngaahi 'otumotu, ke nau fie lata 'o nofo 'i honau ngaahi feitu'u takitaha. 'Oua 'ai ke nau k toa mai ki Nuku'alofa, ko e lahi ai p 'a e faihia heni 'i Nukualofa ni. Ko ia kou kole au 'Eiki Sea, kapau 'e tali 'e he Fale ni, ke fulihi 'a e pa'anga ko eni ke ki'i lahi ange 'a e ongo Kovana, kae ki'i holoholoki hifo 'a e ongo tafa'aki ko . M l 'aupito 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M l ! K taki 'a e Pule'anga 'o tali mai 'a e tal fili ko eni.

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea, tapu p mo e Feitu'u na pea mo e Hou'eiki Sea, pea kou faka'amu p au ke mea'i p 'e he Feitu'u na mo e Hou'eiki Sea. 'Oku lahiange p 'a e tokoni ia 'a e Pule'anga pea peh mei he Pule'anga ki he ongo Kovana 'i he Va'a ko eni Sea. Ko e 'uhinga p 'oku faka'asi atu 'a e kongia ko 'oku lahi ia Sea, he 'oku 'i ai 'ae ngaahi

tokoni ia mei muli. Ngaahi tokoni ia mei muli Sea, hang ko e *UN Women* ko 'enau tokoni mai ko e feinga'i ke fakasi'isi'i ko eni 'a e *Violence* p ko e fakamamahi ko eni ki he kakai fefine pea mo e f nau, kae'uma' 'a e *fund* ia meihe Pasifiki 'oku kei hokohoko atu p ia pea 'oku meimei 'i he 1.188 teau, 1milion 1kilo tupu ia Sea.

'Oku ngali lahi p ia Sea, ko e ngaahi pa'anga *project* pea mo e tokoni, pea ko e toenga ia ko e meimei si'i vahe p ia 'a e kau ng ue ia 'oku 'i he tafa'aki ko eni Sea. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l ! Hou'eiki! Tau ki'i lepa heni miniti e taha nima.

(*Na'e m l l heni 'a e Fale*)

<004>

Taimi 1515-1530

Satini Le'o: Me'a mai 'a e Sea 'o e K miti Kakato.

Sea K miti Kakato: Tapu mo e 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki M mipa 'o e fakataha K miti Kakato, m l ho'omou laum lie, tau hoko atu pea 'oku ou fakatulou atu 'ai homou letá he te tau tataha p eni ki he 6. Vava'u 15.

S miu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e Hou'eiki 'o e K miti Kakato. 'Eiki Sea, na'e me'a mai 'a e Minisit 'anenai meimei pa'anga muli p , kau fakatonutonu atu ko e peesi 255 'Eiki Sea 'oku lahi ange 'a e pa'anga fakalotofonua 'i he pa'anga ko tokoni mei muli, fekau'aki ko mo e vouti ko na'a ku lave ki á 'Eiki Sea, kakai fefine, pea mo e *human rights*. Pea 'ikai ngata p á 'Eiki Sea, 'i he feliliuaki ko *budget* ko e *budget* fo'ou 'oku liliu 'oku 'i he 1 miliona tupu ia, kae hili ko ia na'e *budget* totonu tolu kilu p , 'a ia ko e ' me'a ia 'oku fai 'a e fakatokanga ki á 'Eiki Sea 'oku ...ko e me'a ko na'e me'a mai 'aki 'e he Minisit , m l 'aupito ka 'oku 'ikai ke tataua ia mo e tohi ko eni 'oku 'omai ki he Feitu'u na mo e m tu'a ni Sea, m l .

Sea K miti Kakato: M l , 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea, tapu p pea mo e Feitu'u na Sea, faka'amu p au ke ...'i he peesi tataua p Sea 'oku 255 fakaikiiki 'a e pa'anga h atu ko eni mei muli 1.12 miliona...

Sea K miti Kakato: Peesi fiha ia?

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Peesi 255 p Sea.

Sea K miti Kakato: Sai, fika?

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: ...14.

Sea K miti Kakato: Sai hoko atu.

‘Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Ka tau ‘ai mu’a ‘a e 14, tokoni h atu pea mei he ngaahi Pule’anga Tokoni, pa’anga ‘e 1.188 miliona ia, ko e ‘uhinga ia Sea ko ‘a e fakahoha’a atu ‘oku meimei ko e ki’i s niti ia ko ‘oku tokoni ‘a e Pule’angá ki ai ko e vahe ‘i he v henga p ‘o ‘ene kau ng ue Sea. Ko e ‘uhinga ia ‘eku fakahoha’a atu ko Sea, ko e lahi taha ia heni ko e tokoni ia pea mei he ngaahi *project* mei muli Sea. Sea ka u kole atu mu’a ki he Hou’eiki ke toki tuku t upe atu he vouti ‘a e Tokoni Pal mia ‘oku lahi pea ma’u ‘enau me’a, ko e fokotu’u atu Sea, m l Sea.

Sea K miti Kakato: Te ke malanga p ko ho’o ...k taki ‘Eiki Minisit te ke malanga p ko ha’o ...

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Ki’i malanga miniti ‘e 2 p Sea.

Sea K miti Kakato: P ‘i sai.

Lord Tu’ilakepa: Sea, Sea fakamolemole mu’a ‘ai ke tau hoko atu mu’a ‘etau ...’oku ou kole ki he Minisit ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ‘i he Fale ni ko e tuku taupe, hala ‘aupito ‘aupito ke ‘i ai ha me’a peh ‘i he Fale ni, ‘oku ng ue t t ivi ‘a e Hou’eiki ke vakavakai’i ‘a e Minisit ko eni Hou’eiki he ko e fu’u ‘esitimeti lahi fakamanavah . M l Sea ho’o tali.

‘Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea kole fakamolemole atu Sea.

Sea K miti Kakato: Me’a faka’ofa’ofa mo’oni ko e kole fakamolemole mai, t lelei, m lie. Hoko atu, ko ‘ene tu’u he taimi ni kuo mahino ‘a e feme’a ‘aki ia ki he Sea, kae tuku ke faka’osi mai ‘e Ha’apai 12 pea tau toki hiki nima leva, pea faka’osi ‘a Vava’u 2 mo e Fakafofonga N pele ‘Eua. Sai, Ha’apai 12.

Vili Hingano: Sea ‘oku ou ‘oatu ‘a e fakatapu ki he Feitu’u na, fakatapu atu ki he Hou’eiki M mipa ‘o e K miti Kakato ‘at mo e motu’a ni ke hoko atu p tokoni ki he ‘etau ng ue, pea ‘i ai ‘a e fiefia lahi ‘i he motu’a ni ‘i he fanongo ki he feme’a’aki talu mei ‘aneuhu Sea ‘a e ngaahi felingiaki kotoa p ‘oku fakam fana ‘a e lave’i ‘e he motu’a ni ‘oku feng ue’aki ‘a e ngaahi kupu kehekehe ho Falé ki he lelei fakalukufua ‘o e fonua ni.

Sea ‘oku ou ‘oatu’a e fakam l ki he ‘Eiki Minisit ‘o e ‘a’ana ‘a e vouti ko eni, koe’uhi ko e ng ue lahi ‘oku ne fai pea mo ‘ene Potung ue, pea ‘oku ‘i ai ‘a e poupou ki he ene ngaahi fokotu’utu’u, pea mo ‘ene ‘esitimeti ko eni ‘oku ‘omai, ‘oku ‘i ai p fanga ki’i me’a p heni ‘oku loto p ke ne fai mai p ha fakama’ala’ala, ko e ‘uhingá ke mahino ki he motu’a ni, pea mahino ki he kakai ‘o e fonua ‘a e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a ko ia ‘oku fai ‘a hono fakafehu’ia.

Tokanga ke fakamali’i Pule’anga & ‘ene ngaahi polokalama langa fakalalakala

Sea 'oku ou nofo 'eku fakamamafa Sea 'i he polokalama fika 5, polokalama fika 5, polokalama si'i fika 2, 'i he peesi 251. 'Oku lave'i p 'e he motu'a ni 'a e *format* ko eni 'oku ng ue'aki ki hono vahevahe ko ia 'o 'etau patiseti Sea, pea ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e faka'amu 'a e motu'a ni, ko e me'a ko 'oku tohi'i ko 'i he 'etau pepa 'esitimetri, pea mo hono fika ko e me'a totonu p ia ke fakahoko, mo e me'a totonu p ia ke fai. Kapau te mou me'a hifo Sea kamata mei he fika 14 'i he peesi 251, polokalama 5, polokalama si'i fika 2, peesi 14, ko hono vahevahe ko ia 'oku 'alu hifo ai ki he fo'i polokalama 'oku ui ko e polokalama fakalalakalaka ngaahi kolo, 'oku ha'i mai p ki ai 'a e lea fakapilit nia, *community programs* pa'anga 'e tolu mano.

Sea 'oku ou fie nofo 'eku fakahoha'a 'i he polokalama fakalalakalaka ko eni, ngaahi kolo, ko hono 'uhinga ko e ko e fakakaukau ko e pa'anga 'e tolunoa 'e tolu mano ko eni ki Tonga ni k toa, si'isi'i faka'ulia 'aupito Sea. 'I he 'etau pepa statement peesi 110, 111, 112 'oku lisi'i mai ai 'a e ngaahi poloseki p ko e ngaahi langa fakalalakalaka fakalukufua ki Tongatapu, Ha'apai, Vava'u, 'Eua pea mo e Ongoni Niua. Kapau te mou me'a ki ai Sea, ko e k toa 'o e ngaahi fakalalakalaka ko eni p ko e ngaahi *development* ko eni 'i he k miunit , 'oku meimei fai p 'a hono fakapa'anga 'e hotau ngaahi hoa ng ue pea mei tu'apule'anga. 'A ia ko e taimi lahi Sea ko e lave'i 'e he motu'a ni 'oku mea'i 'e he kakai 'o e fonua 'oku 'ikai ke lava 'e he Pule'anga ia ke fakapa'anga ha langa fakalalakalaka 'a e ngaahi kolo he ko e l volo ma'ulalo tahá. Ko hono 'uhinga he 'oku fai p fakafalala ia 'a eni 'oku h 'i he 'etau *Budget Statement* 'oku fakapa'anga k toa p 'e hotau ngaahi hoa ng ue mei muli. Pea 'oku 'ave fakam l ia kia kinautolu, ko e me'a ko 'oku fa'a fehu'ia 'e he kakai 'o e fonua ko f 'a e tafa'aki 'a e Pule'anga, ko f me'a 'oku fai 'e he Pule'anga.

Sea ko e ki'i a'usia p 'eni ia 'a e motu'a ni 'i he fo'i ta'u 'e taha ko eni 'oku ou to'o fatongia ai 'i he fatongia ko eni ho Fale mo e ngaahi me'a ko eni kuo tau 'osi feme'a'aki ki ai 'i he pongipongi ni 'o a'u mai eni ki he ho'at ni Sea 'a e ...'oku 'i ai 'a e fo'i *project* 'e ua ko p tolu na'e fakahoko ko 'i he polokalama ko eni *community development* ko eni. Ko e me'a ko na'e fakahoko mai pea mei he Potung ue 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga. 'A ia ko e me'a ko eni 'oku fakakaukau ki ai 'a e motu'a ni 'e lava 'o fakafekau'aki 'a e ngaahi *project* langa fakalalakalaka fakakolo mei he 'a'ahi faka-Fale Alea pea mo e polokalama ko eni.

Na'e me'a mai 'a e 'Eiki Minisit 'aneuhu Sea, 'oku lolotonga fa'u 'a e ngaahi palani langa fakalalakalaka fakakolo, fiefia lahi 'a e motu'a ni Sea, fiefia lahi 'aupito 'a e motu'a ni, ko e 'uhinga 'e a'u ki ha taimi he 'ikai ke to e fiema'u 'etau 'a'ahi 'atautolu ko e 'uhinga he 'oku 'osi fa'o k toa p 'i loto 'i he palani langa fakalalakalaka fakakolo ko eni. Ka ko e me'a ko eni 'oku fakahoha'a ki ai 'a e motu'a ni Sea, ko 'etau v soné fakalukufua ko 'a e fonua ni p ko e ...'a ia 'oku 'iloa ko ko e *TSTF2*, 'a ia ko e faka'amú ke fakalekesi 'a e mo'ui kotoa p pea 'inasi 'a e tokotaha kotoa p he fonua ni 'i he fakalalakalaka faka'ikon mika pea mo e fakas siale, 'a ia ko e taumu'a ia ko 'a e Pule'anga. Ka ko e me'a ko eni 'oku hokó 'oku 'ikai ke *reflect* mai 'i he ng ue ko eni 'a e ki'i fo'i va'a ko eni ko e h 'a e me'a 'a e Pule'angá 'e fai ki ai, ko e me'a ko eni 'oku 'omai 'e he Pule'angá heni ki'i fika ko eni ko e tolu mano, ke fai 'aki 'a e langa fakalalakalaka fakakolo, si'isi'i 'a ia he'ikai ke lava 'o a'usia 'a e taumu'a fakalukufua ke fakamali'i naua.

Ko e me'a ko eni 'oku fokotu'u 'e he motu'a ni Sea, 'oku ou lave'i hifo heni na'a tau lave 'anenai na'e lave 'a 13 pea to e lave mai mo e Hou'eiki fika 2 ko ia 'o Ha'apai 'oku 'i ai ki'i fo'i fika heni 'oku fakalea mai ko e tokoni pa'anga ki he tukuikolo mo e ngaahi motu, kapau te mou me'a hifo ki he fika 15, fika 14 'anenai fika 15, ngaahi tokoni *subsidy* 32,000, hoko atu ki ai tokoni pa'anga ki he tukui kolo mo e ngaahi motu, *grants to communities* pa'anga 'e 62,900 (ono mano ua afe, hiva ngeau) tokoni pa'anga ki he ngaahi kautaha ng ue 'ofa, *grant to charitable organization*, fitu kilu, taha afe, nima ngeau.

Sea ko 'etau langa fakalalakaka pea mei he *grass roots* mei he l volo taupotu taha ki lalo. Ko e tui 'a e motu'a ni k toa 'a e fanga fo'i fika k toa ko ena 'e 15 tonu ke fakafoki k toa hake ia ke nofo ki he 'etau *development* ko eni 'a e *community*. Ko 'eku 'uhingá eni 'Eiki Sea, 'oku 'i ai 'a e taimi 'e taha 'oku ng ue p *NGO* ia 'i tu'a 'ikai ke mea'i ia 'e he kau Fakafofonga, nau nautolu ma'u 'a e *fund* ko eni nau nautolu 'o fai 'a e *project* he ngaahi kolo, *conflict* ia pea mo e me'a ko eni 'oku lolotonga ng ue ki ai 'a e kau Fakafofonga, lolotonga ng ue kinautolu ki he *project* 'osi fai ia 'e he kau tama ko 'aki 'a e *fund* ko eni.

Ko e me'a ko 'oku faka'amu ko ki ai 'a e motu'a ni, fakafoki k toa mai Pule'anga , tuku ki he ngaahi k miti fakalalakaká h ke nau hanga fakamali'i 'a e Pule'anga mo e ngaahi palani langa fakalalakaka fakakolo, ko hono 'uhinga ke fe'ilongaki, loka 'i loto h ' polokalama, ha'u k toa ' *NGO* pea *direct* 'e he ngaahi k miti langa fakalalakaka 'a e ng ue ki he ngaahi kolo mo e ngaahi tukui motu ' i he founga ko ia, Sea 'oku ou pal mesi 'e 'ikai ke to e li'ekina p tukunoa'i 'a e m sie 'a 'oku fa'a me'a ki ai 'a Ha'apai 13.

Kole fakalahi vouti ki he langa fakalalakaka fakakolo

Ko e anga p ia 'eku tui Sea ki he vouti 'o e kongá ko eni 'o e Potung ue *MIA* he 'e lava heni 'e he Pule'angá 'o fai honau fatongia ki hono kakai, pea 'a e fakam l 'ia ki he Pule'anga, 'e 'ave *credit* kia kinautolu, h hono 'uhinga, ko e 'uhinga he 'oku 'ilo'i 'e he kakai 'o e fonua 'oku ala mai 'a e Pule'anga ke langa fakalalakaka kinautolu. Fakamatala mai 'etau patiseti na'e fai 'a e me'a 'a e Minisit Pa'anga ke a'usia 'e he ngaahi tukui motu mo e ngaahi tukui kolo mei Tokelau 'a e langa fakalalakaka faka'ikon mika mo fakas siale, na'e paasi 'eni 'i he ta'u kuo 'osí Sea 'a e ngaahi poloseki 'a e tu'unga m tu'a ho Fale, te u fakapapau'i atu ki he ngaahi ...vaeua 'a e ngaahi poloseki ko ia p 'oku 'i ai ha ngaahi poloseki ia 'oku lava 'o langa. Ka 'oku ou tui ko e founga ko eni kapau 'e me'a mai 'a e Hou'eiki Pule'anga ke fakalahi 'a e vouti ko eni 'a e *community development*, 'oku ou tui 'i he founga ko eni 'e lava 'o fakakakato 'a e ngaahi poloseki langa fakalalakaka kotoa p pea mei he ngaahi tukui motú mo e ngaahi tukui kolo.

'Eiki Sea kapau te tau fakahoko eni, 'oku 'i ai p me'a 'oku ui ko e *return on investment*, na'e me'a ki ai 'a e tokotaha 'anenai 'ikai ke u lave'i p ko hai, 'e lava fai 'a e ngaahi ng ue ko eni 'i he ngaahi tukui motu mo e ngaahi tukui kolo 'e nofo p kakai 'i honau ngaahi fonua, nau ngaahi kolo he 'ikai ke nau to e hoha'a ke nau ha'u ko e 'uhingá he 'oku 'i ai p langa fakalalakaka ai te nau ma'u ai p 'enau mo'ui ai, pea nau nofo ai p 'o ng ue'i honau fonua 'o tokoni ai p ki hotau

‘ikon mika mei honau ngaahi fonua takitaha. Ua, ‘e si’isi’i ‘a e *violence*, pea ko e tolu ko e *drop out* ko mei he ako ‘e si’isi’i, ko e ‘uhingá he ‘e lava p ‘o fakakakato ‘a e ngaahi fatongia ‘i he langa fakalalakaka ‘i he ngaahi kolo. Pea ‘e nofo taha p pea nofo taha p Pule’anga ke hanga ‘e he ngaahi K miti Fakalalakaka, Ha’apai, Vava’u, Niua kapau ko eni ‘oku kau mo Tongatapu mo ‘Eua ...

<005>

Taimi: 1530-1540

Vili Hingano : ... ko e *direct* e ng ue ke ‘oua ‘e toe ‘i ai ha feh ‘aki kehekehe, ha’u k toa p ki he K miti Langa Fakalalakaká, ka nau hanga ‘o fakahoko e ng ue ki hotau ngaahi feitu’u taki taha. Ko e anga ia ‘eku fakakaukau, Sea, pea ‘oku ou faka’amu p au ‘e tali ‘e he Minisit ko ení, pea tali ‘e he Pule’angá, ‘a ‘eku kole ko ení. Fakafoki hake mu’a e fika 15, k toa e ngaahi fika ko ena he fika 15, ‘o fakah he *Community Development Programs*. Pea tuku ki he K miti Fakalalakaka ‘a e vahe taki taha, ke loka ia he ngaahi polokalama, pea ha’u k toa e ngaahi *NGO*. He ko e me’a ko eni ‘oku lave’i ‘e he motu’a ni, ko e *NGO* p ‘e taha ‘oku l sisita *MOU* mai ki he’etau Potung ue ko ení. Tonu ke nau ha’u k toa ke *direct* atu ‘etau ng ué pea mei h . Pea ko e ha’u ko ki he kau *donor* ngaahi *project* ko eni ‘i he peesi 110 ki he 112, ha’u ko ‘etau kau *donor*, ‘e fiema’u ke nau ha’u kae *direct* atu ‘e he’etau K miti Langa Fakalalakaká fakavahe kinautolu, ki he ngaahi *project* oku *sustainable*, ki he ngaahi *project* ‘e tu’uloa, mo e ngaahi *project* ‘oku *priority* ki he mo’ui ‘a hotau fonuá.

Sea, ko e anga ia ‘eku fakakaukau, pea ‘oku ou kole fakamolemole atu p kapau ‘oku ngali h f f ‘a e fakahoha’a ‘a e motu’a ni, k ko ‘eku faka’amu p ia ‘a’aku, Sea, ke hoko ‘a e ki’i tafa’aki ko ení, ko ha tafa’aki ke tau fakamamafa, pea tokamea’i ‘e he Pule’angá ‘oku totonu ke fai hano fakatokanga’i, ‘a e *community development*, ko ha fa’ahinga ‘uhinga ia ke tau fakamamafa ai, pea langa ai ‘a e fonuá ni. Sea, fakam l atu ki he Feitu’u na ‘i he ma’u faingam lie, pea ‘oku ou fokotu’u atu ai p . M l .

Sea K miti Kakato : M l . M lie ‘aupito ‘a e ‘analaiso ‘a e Ha’apai 12, pea mo ‘ene v sone ki he kaha’ú, kae tuku ki he Pule’angá ke nau tali mai.

Fatongia ngaahi K miti Fakalalakaka ke fa’u palani fakafonua ke fetaulaki & palani fakalukufua

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai : Tapu pea mo e Seá. Tapu pea mo e Hou’eiki M mipa ‘o e Falé. Sea, ko e ki’i tokoni nounou p ki he me’a ‘oku fakahoha’a ki ai e Fakafofonga Ha’apai. Sea, ko e fokotu’utu’u ‘a e Pule’angá mo ‘enau ng ué ‘oku fakal kufua. Pea ko e palani fakafonua kuo ‘osi teuteu ia ‘e he Minisit Pa’anga. ‘Osi tali ia, ko e Pule’angá ia, ko e palani fakal kufua ia ta’u ‘e 10 ko eni ka hokó. Ta’u ‘e 3 ka hokó, ko e palani ia ‘a e Pule’angá. Pea mei aí, leva, Sea, ko e palani ia ‘a e ngaahi Potung ué. Ko ‘ene ‘alu ko ki motú, ko e fokotu’u ko e ngaahi K miti Langa Fakalalakaka ko ‘a motú, hang ko e Vahefonua ‘Eua, Ha’apai, Vava’u, mo e Ongo Niua. Ko e fatongia leva ia e vahefonuá, ke nau fa’u ‘enau palani fakafonua ‘o fakafehokotaki ki he palani fakal kufuá. ‘A ia ko e ‘uluaki fo’i

sitepú ia. Ko e k toa e ngaahi palani langa fakalalakaka ko ki he motú, fakah mai ia mei he k silio 'o 'ohake ki he k miti ko ení, hanga leva 'e he k miti ko ení 'o fai hono sivisivi' í, pea nau fakahoko ki he Pule'angá. Ko e ngaahi *priority area* 'eni 'oku fiema'u ke fai ki ai e tokoní. 'A ia 'oku na 'osi mali leva.

Ko 'Eua kuo 'osi lava 'emau palani fakafonuá, 'Eiki Sea. Ko Ha'apai, pea mo Vava'u, pea mo e Ongó Niuá. Niuá, kuo 'osi lava. Ko e toe p eni 'a Ha'apai pea mo Vava'u. 'A ia ko e 'uluaki sitepú ia. 'A ia ko hono fakamali'i k toa ia, 'Eiki Sea, 'a 'etau ng ue. Ko ia 'oku ou peh ke fai atu e ng ue ki ai 'a Ha'apai he ta'u ni, 'oku ou tui 'e lava 'o fa'u ha'anau palani fakal kufua. Pea 'e fakah mai ia ki he Pule'angá ke nau tali. Ko e palani fakal kufua, 'a ia ko e taha ia e tefito'i fatongia 'o e K miti Langa Fakalalakaka ko 'a Ha'apai. 'A ia ko hono feinga'i ke f ' taha mo fakalalakasi ki he fiema'u vivili 'a e palani langa fakalalakaka ko 'a e ngaahi vahefonua.

Fokotu'u fakalahi vouti 2 kilu he tukuhau Vouti Potung ue T naki Pa'anga

'Eiki Sea, ko e fakamalanga e kuo fai 'e he 'Eiki Minisit ko ha'ana e potung ue, pea mo e hoha'a ko ke 'omi ha taki pa'anga e 2 mano pea ma'a e ngaahi k sili , pea kuo fai e fokotu'u atu pea mei he t pilé, ke tali. Tali 'enau taki 2 mano, 'a ia 'e fakalahi leva mei he 6 kilu, ki he 8 kilu. Ko e 8 kilu ko íá, hiki mai ia ki he Potung ue ko ení, mei he Fale Pa'angá. Taimi tatau p , 'Eiki Sea, tafa'aki ia e t naki pa'anga, t naki e 2 kilu ki he vouti 'a e motu'a ko ení, ki he me'a he tukuhau. Ko 'ene palanisí ia. Sea, kuo napangapangam lie. 'Oku ou fokotu'u atu, tau tali mu'a e vouti ko ení.

Sea K miti Kakato : M 1 . 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'u.

Lord Tu'ilakepa : M 1 Sea e ma'u faingam lie. Pea 'oku ou kole p , Sea, ke u h fanga he fakatapu kuo 'osi hono aofaki 'e he Feitu'u na, mo ho Fale 'Eikí, 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, ko 'etau kamata p he 'aho ni pea mo ho'o talatalaifalé, pea kuo u tangutu leva 'o fakakaukau koe'uhí he ko e angamaheni e Fale ni, ko e h nai ha founa te mau lava 'o lave 'o fekau'aki atu pea mo 'etau Patiseti ko ení, 'Eiki Sea. Ko e tu'unga ko ki he mahinó, 'Eiki Sea, hang ko e me'a 'oku ke me'a ki aí. 'Osi mahino 'osi. Totonu ke mahino kotoa a'u ki he Feitu'u na, he na'e 'osi 'omai ia he ngaahi m hina lahi 'aupito. Ka 'oku ou fakam 1 ki he 'Eiki Minisit , 'oku 'ikai ko e fakah 'e he kakanó, ka ko e fakah 'e he laum lié, ke ne me'a mai'aki 'a e ngaahi me'a 'oku fel 1 ve'i 'aupito ia pea mo e founa ko eni e ng ué, 'Eiki Sea.

'A ia, 'Eiki Sea, hang ko e me'a 'oku ke me'a ki aí, 'oku 'i ai e ngaahi vahevahe 'e 9 'i 'olunga. Na'a ne kamata'aki p e feme'a'aki 'a e Seá, 'a ia ko e 'uluakí, ko e pule'i, ko e fale'i, fakal kufua. Uá, ko e langa fakalalakaka e ngaahi tukufakaholó, 'o faai hifo ai, 'Eiki Sea. Pea na'e 'i ai e ngaahi me'a na'e 'omai 'e he 'Eiki Minisit , 'Eiki Sea. Ka ko e me'a ko na'a ku fakah 'e laum lie, he koe'uhí 'oku mau nofo atú, mo 'emau fakakaukau, pe ko e h e founa, he kuo ke 'osi me'a mai foki, 'Eiki Sea. Te mau nofo 'o t taimi ke h mai, pea 'omai e me'a ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane fel ve'i. Pea 'oku hanga 'e he 'Eiki Minisit 'o 'omai 'a e halafononga ke fai ai 'a e feme'a'akí, Sea.

Sea K miti Kakato : M 1 .

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea, 'oku ou kole fakamolemole ki he Feitu'u na na'a peh 'oku 'i ai ha taha he Fale ni 'oku ne 'omai ha me'a 'oku 'ikai mo'oni. Ko 'etau Tohi Tu'utu'uni, 'oku mahino p , 'Eiki Sea, 'i he kupu 36. Ka 'i ai ha M mipa 'i he Fale ni, si'i B, 'Eiki Sea, 'oku lea he Fale ni, pe me'a he Fale ni, te ne lea totonu ki he Feitu'u na, pea mo e 'Eiki Sea e Fale Aleá. Pea 'oku kau ia he'etau fuakavá, 'Eiki Sea. K 'oku ou fie fakamanatu p ki he Feitu'u na, 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke hanga 'e he kau M mipá, 'o 'omai ha me'a 'oku 'ikai mo'oni, 'o hang ko e me'a 'oku ke fa'a me'a mai'aki, 'Eiki Sea. Ka 'oku ou kole fakamolemole atu 'Eiki Sea, he tafa'aki ko iá, 'Eiki Sea.

Kole 2 mano ma'a e K vana Vava'u ke fakapa'anga'aki fiema'u vivili he 'otu motu

Ka koe'uhí ko e faingam lie 'oku 'omai, 'Eiki Sea. Ko e ngaahi me'a eni 'oku ou ki'i tokanga p ki aí, 'Eiki Sea, fekau'aki p pea mo .. Mahalo ko mautolu p mei Vava'ú, te mau fu'u tokanga pea hang ko e me'a ko eni na'e me'a ki ai e Fakafofonga 13. 'Eiki Minisit Pa'anga fakatonotonu mai, kapau 'oku hala. Ko Ha'apai 'oku 'i ai 'enau *sub-program* 'e 3, 'a Ha'apai. 'A ia ko e fakak toa 'a Ha'apai, 'oku fe'unga mo e 431,000, 'Eiki Sea. Ko e tafa'aki ko eni ki he K vana Vava'ú, 'oku fakafuofua, 'a ia ko *e sub-program* p ia 'e 2, 'a ia ko e 635,800.

Ko e me'a ko eni 'oku me'a ki ai e Fakafofonga Fika 13, kuo u toki vakai hifo, 'a ia ko e 6,000 ko e *sub-program* ia fika 3 ia. Ka ko e *sub-program* fika 2, 'oku 'i ai e 28,900. T naki fakataha ia pea mo e 6,000, ma'u ai e 34,900, 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, 'oku ou kole p ki he 'Eiki Minisit . 'Eiki Minisit , fakatokanga'i ange e vahe 16, 'oku 'i ai e ngaahi tukuimotu ai, lahi 'aupito e ngaahi tukui motú. Ko e h e me'a 'oku 'ikai ke 'ai ai ha s niti 'o 'oange ki he si'i ni'ihí e K vaná, koe'uhí 'oku 'i ai p 'a e ngaahi me'a vivili 'aupito 'aupito he ngaahi 'otu motu ko ení. Si'i fokotu'u p 'i Ha'apai. Ka ke mea'i lelei p 'e he fonua ni, ko Vava'u 'oku fika 2 ki he t naki pa'anga lahi taha ke tokoni ki he langa faka'ikon mika 'a e fonua ni. Pea kapau na'e 'i ai ha'atau pa'anga ke lahi ke 'ave ki he ongo fonua ko ení, ki he Takimamatá, 'ikai ke toe lahi hano toe fehu'ia, 'Eiki Sea. Mo'oni e mo'oni, 'e lahi 'aupito 'aupito 'a e fakatupu pa'anga 'e fai mei Vava'ú, 'i he fonuá p , fakanatula, pea 'oku lelei p mo lahi mo e ' m tangá, 'Eiki Sea, lelei 'aupito ai. K ko e kole p ki he 'Eiki Minisit Pa'anga. Hang p ko e ki'i kole na'e fai 'e he 'Eiki N pele Fika 1 'o Ha'apai, ke ke me'a mai'aki ke taki 2 mano 'a e ngaahi v hengá. Ko e kole p koe'uhí, ki he Feitu'u na, ke ke me'a. Ta ko 'oku malava p , 'Eiki Sea, ke 'i ai ha ki'i kupu peh , 'Eiki Sea, ke tokoni ki he v henga Vava'u, 'Eiki Sea.

Tokanga ki he faingamalie sipoti 'i muli e f nau Tonga

'Eiki Sea, he'ikai ke u toe lave ki he me'a ko iá. He kuo 'osi mahino p , 'Eiki Sea. 'Oku ou tokanga lahi, 'Eiki Sea, ki he me'a ko ení, fekau'aki pea mo e sipotí. Mo'oni 'aupito e me'a na'a ke me'a ki ai, 'Eiki Minisit , ki he tokotaha ko eni ko Siuaki. Ha'u e tokotaha ko ení, ko 'aneafi p kuo u ma'u e fakamatala falala'anga, 'Eiki Sea. Tau talanoa, ko Siuaki, 'e 'i heni a Siuaki, ke toe 'ave ha f nau. Kae m lie 'a e talanoa 'a Siuaki, na'a ne 'ave 'a e toko 11. Pea 'ikai ke ne hanga 'o fu'u fakatokanga'i k toa 'a e ni'ihí ko ení, hono 'avé. 'Ave ai e ta'ahine Kolisi Fefine ...

<006>

Taimi: 1540-1550

Lord Tu'ilakepa: .. 'oku tolo *shot-put* 'ave ai mo e ki'i tama 'Atele. Na'e sai 'aupito 'a e va'inga 'a e ki'i tama 'Atele. Ko e me'a ko ia na'e hokó na'e 'ave, na'e toki fakatokanga'i 'e ia ia, kuo t 'a e leká 'o 'avé, na'e 'ikai ke sai 'a e maaká 'a e ki'i talavou ko eni. Ko e va'ingá fu'u lelei 'aupito. Ka ko 'Amelika foki 'o fakafehoanaki pea mo e fiema'u ke sai ho'o maaka ho'o ako, pea toe sai ho'o va'inga. Kapau 'e sai ho'o va'ingá, kae kovi ho'o maaka 'e 'ikai ke ke malava koe 'o va'inga. Ko e talanoa lelei ko na'e ha'u meia Siuakí, 'enau 'ohovale lahi he 'ave 'a e ki'i tama 'Atele ko ení 'ikai ke sai 'a e maaka. Ko e faka'osi'osi ko eni ko 'i he ta'u ní, mei he ta'u kuo 'osí ki he ta'u ní, kau 'a e leka 'Atele. Ko e leka p ia 'e taha 'a 'Atele 'oku 'alu ki *Stanford* 'o Ako Lao 'i *Stanford*. Ka tau vakai Sea ki he tu'unga 'etau akó 'ilonga 'ene fu'u t lalo. 'Oatu ia ki h hanga 'e 'Amelika 'o ako'i kinautolu he me'a ko ia 'oku tau fakafekiki ai he fonua ni ke *standardize* 'o 'alu ai 'a e leka ki *Stanford* 'o hoko ia ko e ako loea 'iloa 'aupito 'a e leka ko eni. Ko 'enau foki mai ko ení, 'oku nau faka'amu ke 'ave. K ko e palopalemá, 'oku 'ikai ke 'i ai ha feitu'u ke lava ... Ko e kole p ki he ngaahi f mili Tonga, ke 'ave 'a e f nau ko ení 'o tuku ai, ka 'oku ala 'a e kau Tonga nofo 'Ameliká, 'o tuku ai 'a e ki'i f nau ko eni 'Eiki Sea pea 'oku ou fiefia 'Eiki Sea he'eku fanongo, ki hono omai 'e he Minisit , 'a e l pooti lelei 'aupito 'Eiki Sea.

Tokanga ke 'oua tali Pule'anga e Konivesio CEDAW

'Eiki Sea, 'oku tau toe onгона he 'aho ni, hono 'ohake 'a e me'a ko eni fekau'aki ko e CEDAW. 'Oku ou kole fakamolemole atu au ki he Feitu'u na 'Eiki Minisit 'ai ha'atau CEDAW p ia 'e Tonga ni. Fakafoki mai 'a e Lao ko 'a ia na'e tali 'i he taimi na'e Minisit ai 'a e 'Eiki N pele ko eni hoku tafa'akí 2013. 'Omai 'a e Lao ko iá. Sea, 'oku ou 'oatu 'a e me'a ko ení 'oku fanongo mai 'a e kau Taki Lotu. 'Oku 'osi fai 'a e ' *workshop*... 'i he ngaahi fai'anga 'ilokavá 'oku toe faka'amu 'a e kau taki lotú ke toe fakafoki mai 'a e Lao ko ení 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke u lave'i p 'e hu'u mei f 'a e Lao ko ení, ki hono Fakamamahi'i 'a e kakai fefine. 'Oku ou faka'amu ke 'omai 'a e lao ko iá ke toe talanoa'i he fonua ni, pea ke 'ave ki he kakai 'o e fonuá, 'o fakatatau mo 'etau tu'utu'uní 'oku 'i he Tu'utu'uni p 'a e Falé, lau 'uluaki lau ua, pea tau kole ke 'ave ki he kakaí ke toe 'omai ha ngaahi fakamatala 'oku toe falala'anga ange 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko e me'a lelei 'aupito ia, ka 'oku tau fet kuaki he taimi ní, koe'uh ko e polokalama CEDAW 'Eiki Sea. Ko hono mo'oní 'oku 'osi mea'i p 'e he kau Minisit . Ka ko hono toe 'omai 'a e *issue* ko ení, 'oku 'ikai ke tau loto ke toe fai ha t langa he fonua ni 'Eiki Sea. Fa'u p 'etau Laó, ke ta'ofi 'a e fakamamahi ko ia 'oku fai 'i 'apí 'a e Lao 'o e 2013 'Eiki Sea. Hang ko e me'a na'e fai 'e 'Ameliká, fa'u p 'a 'enau ngaahi polokalama. Kae pango foki 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'u na, Polokalama 'Ameliká ia 'oku 'i ai 'a e feitu'u 'oku tali ai 'a e mali 'a e tangata mo e tangatá, fefine mo e fefiné, k ko e totonu ia 'a e tangata mo e fefine 'Eiki Sea. K 'oku 'ikai ke u fie lave ki he *issue* ko eni 'Eiki Minisit , 'oku ou kole p ki he Feitu'u na, ke ke laum lie lelei, tukuange 'oua te tau toe ng ue'aki ke fakafoki mai 'a e polokalama ko ia he 'oku fehangahanga'i ia pea mo e anga ko ia 'etau nofo. Mahalo na'a toki 'i ai ha taimi na'a toki tali 'e he kakaí ha taimi, ka 'i he taimi ni 'oku ou faka'amu p ke 'oua p 'Eiki Sea. 'Oku ou 'oatu p 'e au ia ki he 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea, kole p mu'a ki he 'Eiki N pele 'e lava p ke u ki'i tokoni nounou atu Sea. Tapu p mo e Feitu'u na Sea kae 'uma' 'a e Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato. Sea, kole p au ia ki he 'Eiki N pele kapau 'e me'a pea toki 'omai ha faingam lie kehe mu'a kehe mu'a ki he CEDAW. Sea he ko hono mo'oni ko e ngaahi me'a ko ia 'oku me'a mai ki ai, 'oku 'osi to'o ia. Kapau te tau toe foki ke tau tipeiti he tafa'aki ko ia, na'e to'o p ia. Kaikehe Sea kole p ke tau hoko atu p tautolu.

Ke ako'i e kakai ke 'ilo lelei ki he Konivesio CEDAW

Lord Tu'ilakepa: Te u hoko atu au Sea, koe'uhí ko e ha'u 'a e CEDAW ia na'e 'osi t kovi p ia

'Eiki Sea ki he ma'u 'a e ni'ihi tokolahi he fonua ni 'Eiki Sea. Na'e totonu p , pea toki fakahoko leva 'Eiki Sea. Kaikehe 'Eiki Sea 'oku mo'oni 'a e me'a 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit . Koe'uhi 'oku nau kei ng ue p ki ai, ka ke fakatokanga'i ange p mu'a, 'a e me'a ko ení, mo 'emau kole atú, ke fakafonganga'i atu 'a e kakai, ke toki vakai'i 'a e polokalama ko iá ha taimi.

Hoha'a fekau'aki mo e palopalema kau toli

Sea ko e me'a te u foki mai ke u lave ki ai, 'oku ou tokanga lahi 'aupito 'aupito ki he me'a ko ia 'o e toli. 'Eiki Minisit , 'oku ke me'a p ka 'oku ou 'ilo'i na'e 'i Tonga ni, 'a e kautaha pe ko e ni'ihi Tonga 'oku nau tu'u 'o ng ue, koe'uh ko e lahi 'a e l unga ko 'a hotau fonuá 'i 'Aositel lia. Ko e kautaha ko eni ko e TASUUA. K 'oku ou ui p ko e TASAUUA 'Eiki Sea, pea na'a nau 'i Tonga ni pea na'a nau fakataha pea mo e 'Eiki Pal mia. 'Oku ou lave'i p 'oku ou 'ilo p he 'ikai ke ta'efai 'a e ng ue fakavavevave ki he me'a ko eni, Kau eni he ngaahi fakamamahi, fakaongoongosia, faka-e-loto, fakalaum lie mo fakatu'asino 'Eiki Sea. Pea 'oku ongo ki he ngaahi f mili. Ko e me'a ko eni na'e 'ohake 'e he 'Eiki Minisit 'o fekau'aki pea mo e insure malu'i kuo tau 'osi a'u ki ha tu'unga na'e lavea 'a e tamasi'i, motu 'a e ngaó h fanga he fakatapu. Pea fakaheka ki he vakapuná 'o 'omai ki Tonga ni, fakamamahi 'aupito 'Eiki Sea. 'Oku ou 'osi ma'u kotoa 'a e ' l pooti ko iá 'Eiki Sea fekau'aki pea mo e me'a ko eni pea 'oku hanga leva 'e he kau konitelukitoá 'o 'ave 'etau f nau p kakai Tonga, 'o toe tuku p he ngaahi 'api, ko e 'api ko ia, ko e ngaahi 'api p ia 'o nautolu na'a nau down e ngaahi 'api ko ia. Sea, 'oku ou faka'amu ki he 'Eiki Pal miá mo e fonua ni fakalukufua. Tau vakai'i ange mu'a hotau kakaí, 'i he tu'unga faingata'a pea mo e issue me'a mo'oni ko eni. Ko e fakataha 'e 2 na'e fai 'i he Katolika. Ne 'alu ki ai 'a e kakai 'e ni'ihi na'a nau 'i ai 'Eiki Sea, 'ai hake 'a e envelope ko e 'omai mei he kau konitulekitoá ke nau fakamo'oni ai ke fakafoki ange 'Eiki Sea.

Kole Pule'anga tukuange 'isiu he toli ke nau ng ue ki ai

'Eiki Pal mia: Kole atu p mu'a ki he Fakafonganga 'Eiki N pelé ke u tokoni atu p mu'a. Hou'eiki, ko e issue ko eni 'oku 'ohake he me'a, na'a tau 'osi fanongo k toa p ki ai. Ko e motu'a ni ia 'oku ou fanongo t tu'olahi au hono 'ohake p 'a e me'a ko ení mei 'Aositel lia hangatonu p pea toe pulusi he ngaahi nusipepa. 'Oku ou kole atu, tukuange mu'a ha faingam lie 'o e Pule'anga ke mau fai ha ng ue ki he me'a ko eni. Ko e polokalama ko ení na'e fokotu'u ia he taimi na'e 'Eiki Minisit ai 'a e Minisit ko eni pea na'e 'iai 'a e alea 'a e

Pule'angá ki ai pea mo 'enau fokotu'utu'u. Ko 'emau ng ue he taimi ní ko 'emau feinga ke toe *review* a e fokotu'utu'u na'e 'uluaki fai. Kapau na'a ko e fokotu'utu'u ia 'oku hoko ai. Manatu'i ko e me'a kotoa p 'oku hoko ko e tupu mei he *agreement* p ko e fokotu'utu'u na'e fai. He 'ikai ke hoko ha fa'ahinga me'a ta'e'iai ha'ane kaunga ki ai 'a e fokotu'utu'u. 'Oku ou kole atu tukuange mu'a 'a e *issue* ko eni 'oku tau 'osi fanongo k toa ki ai. Tukuange mai ki he Pule'angá ke nau toe hanga 'o vakai'i'a e femahino'aki 'a e vaha'a 'o e Pule'anga 'Aositel lia pea Tonga ni pea mau ng ue ki ai. Ko e me'a ko ena na'a tau fanongo k toa ki ai, na'a ku 'i he fakataha 'aneafi, pea na'a ku ma'u 'a e faingam lie ke u fanongo lelei pea na'e 'ikai ha'aku fa'ahinga pal mesi kiate kinautolu ki ha me'a te u fai, ke fai 'e he Pule'anga ko eni. Ko e me'a p eni na'e mahu'inga kiate aú ke u fanongo, pea te u foki mai pea mo e me'a ko ia ki he Kapineti ke mau talanoa ki ai. Ke toe fai hano vakai'i fakalelei 'a e femahino'aki he ongo Pule'anga ko eni, na'a ko e tupu mei ai. M l 'aupito.

Sea K miti Kakato: M l 'e hou'eiki ko e *CEDAW* mo e toli 'oku 'osi mahino ia ki he Sea. K taki p kapau 'oku 'i ai ha me'a fo'ou 'Eiki N pele pea ke k taki.

Lord Tu'ilakepa: Ko e toli eni ia.

Sea K miti Kakato: Ko ia ko e *CEDAW* mo e Toli ia 'osi mahino ia ki he Sea, ka 'o kapau 'oku 'i ai ha me'a fo'ou.

Lord Tu'ilakepa: Kau atu p ki ai Sea 'a e me'a ko eni, he 'oku 'ikai ke mahino ki he Feitu'u na he 'oku 'ikai ke ke mea'i 'a e me'a ko eni 'oku ou lave'i, pea ko e Pal mia p ia 'oku ne mea'i fakamolemole. Mo'oni 'aupito 'Eiki Pal mia, tukuatu ke mou ng ue ki ai, he koe'uh kuo 'osi a'u mai 'a e ni'ihiko ko eni mei 'Aositel lia, pea ko hono mo'oni 'oku ng ue 'a e Pule'anga 'Aositel lia ia ki he kau *contractor*. 'A ia ko 'enau ng ue ko ia kiate kinautolu, 'e 'i ai 'a e ngaahi me'a fakalao 'e 'ave ki ai 'Eiki Sea. 'Oku ou faka'amu p ke tali 'e he kau *contractor* koe'uhi ko e me'a ia na'a nau 'omai, pea ko e me'a ia na'e si'i fakahoko ki he kakai 'o e fonua 'Eiki Sea. Ko e ngaahi fakamamahi ia ko na'a ku lave ki ai 'Eiki Sea, ka... 'Eiki Pal mia kau ai pea mo e ngaahi me'a ko ia 'oku ou 'ohake p 'i he Fale ni, ke 'oatu p ki he Feitu'u na, ke mou feme'a'aki ai he Kapineti. 'Oku 'i ai 'a e pa'anga ko e pa'anga ko eni ko e pa'anga lahi 'aupito 'oku 'omai ki he fonua ni, 'a 'oku 'i ai 'a e kau toli. Na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki N pele ko e Fakafongonga Fika 1 'o Tongatapu ki he 21 p ki he...

<008>

Taimi: 1550-1600

Lord Tu'ilakepa: 22 miliona. Ko e si'i ni'ihiko ko ia 'oku 'omai, 'oku 'i ai e p seti 'e 15 ai ke ke mea'i p 'Eiki Pal mia, na'e to'o ia mei he me'a 'o 'omai ki Tonga ni, 'oku ou faka'amu ke kumi p ko hai na'e 'ave ki ai 'a e p seti 'e 15 ko ia. Pea 'oku 'i ai p e ni'ihiko 'Eiki Minisit 'i ho'o Potung ue ke tau fu'u fakatokanga'i ange ko e ngaahi alea na'a nau fai 'e nautolu 'oku 'ikai ko e fakahoko mei he Pule'anga Tonga ki he Pule'anga 'Aositel lia. Ko e fakahoko p ia he v 'o nautolu mo e kau konitulekitoa pea tukuange hotau kakai. Pea 'oku mau, ko au 'oku ou kau fakataha mo e ni'ihiko ko eni na'a nau mai 'o fokotu'u 'ai ha sino makehe pea ke kau atu ki ai e kau 'ofisakolo, kau pule fakavahe, filifili mai e, 'a e f nau mei he ngaahi 'otu motu, Tonga ni

fakalukufua ke nau he ko e kau pule fakavahe mo e kau 'ofisakolo ko nautolu 'oku nau mea'i lelei 'a e tangata'i fonua mo e fefine'i fonua 'Eiki Sea 'i he fonua fakalukufua. Pea 'oku ou tui 'Eiki Sea ko e me'a ia te tau ng ue fakataha ki ai ka 'oku tuku atu hang ko e me'a 'oku me'a ki ai e 'Eiki Pal mia, kei fakaongoongo mai, na'e toe fakaongo mai 'a e ni'ihi ko eni mei muli ka 'oku ou ki'i kole p ki he 'Eiki Minisit 'oku 'osi lave'i lelei 'aupito 'aupito 'a e ni'ihi ko eni kae 'ai p mu'a ke fakatokanga kia nautolu ke nau tokanga ki he ng ue he 'oku mo e ongoongo lelei. Ko e ongoongo lelei, kapau 'e fai e ng ue he Pule'anga Tonga mo e Pule'anga 'Aositel lia, ka 'i ai ha taimi 'oku 'uha 'ikai ke toe hoko atu ha ng ue 'e malava 'e he Pule'anga 'Aositel lia 'o totongi 'etau f nau 'i 'Aositel lia, 'i he taimi 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha, 'ikai ke toe fai ha ng ue 'Eiki Sea. Ko 'eku fanongo ko ki ai pea 'omai kiate au 'a e fakamatala falala'anga peh pea 'oku ou ifo'ia 'oku mahino 'oku feng ue'aki 'a 'Aositel lia pea mo Tonga ni, ka 'oku ou fakam l ki he kulupu ko ia ko e *TASAUA* ... 'a ia 'oku, na'e taki mai ai 'a e motu'a Tonga na'a nau mai ki heni pea kuo nau foki atu e konga pea 'oku mahalo 'oku peh 'oku kei Tonga ni p 'a e ni'ihi 'Eiki Sea. Ka 'oku, 'Eiki Minisit 'oku fakatokanga p ko e fakamanatu p ke fakatokanga'i ange 'a e tafa'aki peh , ko e me'a ko ki he *super* 'oku fai e fakafekiki lahi 'aupito 'aupito ai. Kaikehe 'Eiki Sea 'ikai ke u toe lave hang ko e me'a 'oku me'a mai 'e he 'Eiki Pal mia ke tukuange ke nau hoko atu he 'oku 'i ai e l pooti, na'e 'i ai e 89. ... hiki na'e hiki viti ka kuo tau fakaongoongo 'e 'omai ha ngaahi fakamatala ka ko e me'a ni 'Eiki Sea kuo a'u mai ki Fale Alea ni pea ke fakatokanga'i 'e he Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. 'Eiki Sea 'oku ou, 'oku ou kole atu p ki he 'Eiki Minisit , mou ng ue lelei'aki e, 'a e fu'u pa'anga ko eni. 'Oku 'ikai ke u fa'a tui ki hono ng ue ko 'ai e *virement*. Ko e fo'i fatongia faingata'a ia koe'uh ko hono ng ue'aki, kapau 'oku *direct* hangatonu ki ha vouti pea 'oku ou tui, ka 'oku ou lave'i p , 'oku ou vakai ki he fofonga 'o e 'Eiki Minisit , 'Eiki Minisit , 'ikai ke 'i ai ha t upe ia 'e taha, mau fai t t ivi pea te u 'oatu p ke, ka 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea, p seti 'e 15 'oku fiema'u ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua ni, hono 'omi mei 'Aositel lia ki Tonga ni ki he Pule'anga Tonga na'e 'ikai ke 'omai ia ki he Pule'anga Tonga ke kumi. 'Oku ou tui ko e me'a ia 'oku totonu ke tau kumi he ko e *tax* ia 'a e fonua 'Aositel lia 'oku 'omai ki ha ni'ihi ko 'i Tonga ni. M l 'Eiki Sea e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: M l , 'Eiki N pele 'o 'Eua, ko 'ene 'osi p ia pea tau hiki nima. 'Eiki N pele 'Eua, fiem lie p 'a e Feitu'u na ia? Ke fiem lie p te ke me'a?

Lord Nuku: ...me'a pe kapau...

Sea K miti Kakato: 'Ikai ko eni na'a ke puka mai ke 'ai ho'o me'a.

Lord Nuku: 'Ikai 'oku ou ongo'i fiem lie au ia ka ko ho'o toe ... 'osi fiem lie au ia ki he me'a, kae sai ai leva p Sea ke tuku ke ki'i fehu'i atu p e me'a ko eni ke fakama'ala'ala mai p . Ko e me'a 'oku hoha'a ki ai 'a e motu'a ia 'o fekau'aki pea mo e vouti ko eni 'Eiki Sea, ki he motu'a ni 'oku kau e vouti ko eni he vouti mahu'inga taha ki he kakai 'o e fonua, he 'oku 'i heni e me'a fakakolo, 'oku 'i heni 'a e me'a fakasipoti. 'Oku 'i heni mo e me'a fakalotu, k toa k toa ia he vouti ko eni. Pea ko e me'a ia ko 'oku te fai p kita ia e hoha'a 'Eiki Sea, ka u ki'i to'oto'o atu p Sea koe'uh ko e me'a ko eni ko ki he totonu 'a e tangata 'Eiki Sea. 'Oku ou tokanga 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke u toe fie lave au ki he *CEDAW*.

Sea K miti Kakato: M l .

Tokanga ki he \$ lahi ki he ako ng ue mo e konifelenisi

Lord Nuku: ‘Oku ou tui au ‘oku ‘osi mea’i p ia ‘osi fakahoko mai ‘e he ‘Eiki Minisit ia, na’a ne leleaki’i p e fo’i pulu mate. Pea kuo ‘osi pekia ai p e fo’i pulú ia ta ko na’e paasi ia ki mu’a. Pea ‘oku fai e fakam l ai ki he ‘Eiki Minisit he’ene hanga ‘o leleaki’i e fo’i pulu mate ko ia. Ko e me’a ‘oku fai ki ai ‘a e tokanga ‘Eiki Sea ko e pa’anga ko eni ko ‘oku ‘asi heni pa’anga fakaikiiki. ‘Oku ‘i ai e pa’anga ‘Eiki Sea ko e pa’anga ‘e 1.1 miliona ko e ako ng ue mo e konifelenisi.

Sea K miti Kakato: Peesi fiha?

Lord Nuku: 255. ‘I he fika 14. Ko e ‘osi ko ia toe hoko hifo p ki lalo ai ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai p ako ng ue ai mo e konifelenisi ‘oku 1.1 miliona. Ka ko e me’a ‘oku ou tokanga au ki ai ‘Eiki Sea koe’uh ko e lahi ko ‘a e silini ki he konifelenisi ko eni pea mo e *training* ko eni. Mahino ia kiate au ‘Eiki Sea ko e pa’anga ia ko eni ko e kongala hi ko e tokoni mei muli. Pea ‘oku ‘i ai e leva e fakakaukau ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea ki he m lohi ko ko ‘o e h mai ko ko ‘a e ngaahi pou pou mei muli ki he taumu’a ko eni ‘a e totonu ‘a e tangata. ‘I hono, he ‘oku ou tui ko e polokalama ko eni ko e ngaahi *training* ko eni ko e *training* ki he kakai ‘Eiki Sea, ka ‘oku ‘i ai ‘a e me’a mahu’inga ia na’a ku ‘ai ke u kole ki he ‘Eiki Minisit ...

Tali Pule’anga ko e 1.1 miliona ki he ngaahi polokalama ako ki he totonu e tangata

Eiki Pal mia: Sea ka u ki’i tokoni atu ki he ... fakamolemole. ‘Oku ou tui ko e mahalo ko e ... (kovi ‘a e ongo) ... ko e *governance* ‘i he lea fakapilitania. Mahalo ‘oku mea’i lelei pe ‘e he ... Ko e me’a ia ‘oku fekau’aki mo e pule lelei ... Mahalo ‘oku me’a kehe p ‘a e me’a ko ‘oku ‘uhinga ko totonu ‘a e tangata. Ko e me’a eni ia ‘oku fekau’aki ia mo e pule lelei pea ‘oku fai e ngaahi *workshop* ia ko e taha eni ‘a e ‘ lia ia ‘oku fai ki ai ‘a e tokanga lahi ia mei muli. Na’e fai e fakataha pea mo e *World Bank* ‘aneuhu pea na’e kau ia he me’a na’e fai e talanoa ki ai ‘a e *issue* ko ‘oku fekau’aki mo e pule lelei p ko e *governance*, ‘a ia ‘oku ‘i ai ‘a e pa’anga ia ‘oku ‘ave ki he tafa’aki ko ia ke fai ‘aki e ngaahi *workshop* mo e ngaahi me’a peh . M l .

Tokanga ki he ‘ikai ha tautea ki he me’a ko e tono mali

Lord Nuku: ‘Eiki Sea, ‘oku ou lave’i p ‘e au ‘Eiki Sea e me’a ‘oku me’a mai ki ai ‘a e ‘Eiki Pal mia. Ko e me’a ko ‘oku fai ki ai ‘a e tokanga ‘a e motu’a ni ia ‘Eiki Sea koe’uh ko e polokalama valu ko hono me’a, ko hono ‘ulu’i tohi ‘oku peh , Kakai Fefine mo e Totonu ‘a e Tangata ko e ‘ me’a ia ‘oku fai atu ai ‘a e fakahoha’a ‘Eiki Sea. Pea mo hono pa’anga ‘oku vahe’i ai koe’uh ko e ‘ , ko e tefito’i fatongia ko ia Sea. Ka ko e me’a ko ena ‘oku fai ki ai ‘a e tokanga ia ‘Eiki Sea ‘oku ou tui ke toki tokoni mai p mei taumu’a hang ko e ‘Eiki Minisit Lao Sea, ‘Eiki Sea, na’e fehu’i heni he ta’u kuo ‘osi p ko e ta’u ki mu’a ai ko e h ha tautea hang (h fanga he fakatapu) ki he me’a ko ko e tono, ki he totonu, ngaahi totonu ko iá. Pea tali mai mei taumu’a he ‘aho ko ia Sea ‘oku mea’i p he ‘Eiki Pal mia ‘i he lao ko na’a tau paasi ‘oku hao ia. Ka ko e ‘uhinga p ‘a’aku ia ke ‘uh na’a kau e *training* ko eni ke ne hanga ‘o toe fai ha fale’i ki he kakai ‘a e me’a ko ‘oku fononga ai e fonua, he ko e me’a p ‘oku ou lave’i ‘e au ‘Eiki Sea ‘oku hao ia he’etau lao kae fihia ia ‘i he’etau tohi matolu. Tapu e fe’auaki ia ai mo e

tono mo e me'a ko ia. Na'e fehu'ia heni pea talamai ia 'oku hao ia 'oku 'ikai ke ai ha lao ia ke ne hanga 'o fakamo'ua'i 'o fakatatau ki he lao na'a tau hanga 'o paasi heni fekau'aki mo e kakai fefine.

'Eiki Minisit Lao: Fakatonutonu ...

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisit Lao: Ko e kolo p ia 'o e 'Eiki N pele 'oku hao. Ko mautolu ni k toa ia 'oku tapu. Ka kapau p 'oku ne fie 'ilo ...

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko u fakatonutonu atu.

'Eiki Minisit Lao: 'Oku ai p e ngaahi kautaha loea h ke ke ...

Lord Nuku: Fakatonutonu Sea.

'Eiki Minisit Lao: 'o ng ue'aki. M l .

Lord Nuku: Ko e me'a ko eni ko 'a ko 'oku fakahoha'a atu ki ai Sea, 'e ma'u mai ia he Miniti ko 'o e Fale Alea. Ko e 'uhinga ia 'oku fai ki ai 'a e hoha'a. Pea 'e lava p ia 'o 'omai, he ko e feme'a'aki ia ko ia na'e fai 'i Fale ni 'o fekau'aki pea mo e Lao ko na'e paasi ko ko ki he Kakai Fefine pea mo e F nau. Pea na'e fai hono fehu'ia ai pea ko e 'uhinga ia ko 'oku ou sai'ia ai he pa'anga ko eni, 'Eiki N pele?

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai 'oku ou kole p ki he 'Eiki N pele ke u tokoni ki ai. 'Oku ou manatu'i lelei ko au nau malanga ko ia 'Eiki Sea. Ko u 'osi 'omai ki he Fale ni 'a e Tohi Tangi 'a e tamai pea mo e f nau koe'uh ko e *issue* ko eni 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki N pele 'o 'Eua. Taimi pe ko na'e atu ai ki he hopo, h mai p ko 'a e fefine ia, fehu'i atu leva 'a e kau loea, ko e me'a eni 'oku ke tokanga ki ai 'Eiki Minisit Lao, pea 'oua te ke fa'a 'ai fakafo'ituitui he 'oku 'ikai ke sai ia he'etau Fale ni, ka 'oku mo'oni p foki e Feitu'u na ko e lahi p foki ho'o ...

<009>

Taimi: 1600–1610

Lord Tu'ilakepa: .. ho'o me'a, me'a mo e h atu 'a e fo'i 'a e h 'a e 'Eiki N pele, pea 'oku ke me'a mai leva 'oku *conflict* ia 'Eiki Sea. Ko 'ene h mai p ko 'a e loea ia 'o fehu'i ki he fefine, 'osi fai p alealea ia. Ko 'ene peh p fefine 'oku 'ofa ia he tama ko , 'oku *win* ia, li'aki e malí ia. Ko e si'i taimi ia 'oku faka'ofa taha ai, kuo fa'ifa'iteliha leva 'a e ...

Taukave Pule'anga tapu e tono mali he fonua ni

'Eiki Minisit Lao: Fakatonutonu. Ko e 'uhinga ia Sea 'oku ou fiema'u ko ke, ko e laó ia 'oku kei 'i ai p ia. 'Oku 'ikai ke peh 'oku fu'u ma'ulalo peh lao e fonua ni. Ko e fonua lotu eni. 'Oku tapu e me'a ko ia, te'eki ke to'o ia he laó.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: N pele, me'a hifo ki lalo. Minisit , Minisit , me'a mai koe.

'Eiki Minisit Lao: Ko 'eku 'uhinga ia, ke mahino p ki he Hou'eiki 'oku kei laum lie lelei p ia he laó. Ko e me'a ia 'a e Fale ko ení ke tau toe fakafefeka ange. Ko e 'uhinga ia 'oku tau 'i heni aí. Kapau 'oku, ko e fu'u Fale ni ko ení. Kapau 'oku peh 'e he Hou'eiki, to e fakam lohi ange, to e fakalelei ange, ko e feitu'u eni, ka 'oku kei laum lie p laó.

Sea K miti Kakato: 'E Hou'eiki. 'oku ou kau au he 'ohovalé. Ta ko ko e tono malí 'oku 'ikai ke mo'ua. 'Oku te'eki ai ke u sio au ki he laó, ka 'oku 'ikai p ke u tui au ki ai. 'Oku ou 'ohovale au he talamai 'oku hao 'a e tonó.

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'io, 'oku lava Sea. Sea te tau l loa he *issue* ko ia ka 'oku ou peh , 'Eiki Minisit Lao. Ko e Feitu'u na 'oku 'uhinga ho'o me'a hena. Kapau leva 'oku 'oatu e ngaahi fakamatala fakalala'anga ko ení pea 'ai mai 'e he Feitu'u na koe'uhi ke si'i tokoni'i e m tu'a tangatá he tafa'aki 'e taha 'Eiki Sea.

'Eiki Minisit Lao: M l Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Oatu p ngaahi me'a mo'oni 'Eiki Sea.

'Eiki Minisit Lao: Fokotu'u atu .

Sea K miti Kakato: Sai, tau p loti.

Lord Nuku: 'Eiki Sea. 'oku 'ikai ke ke tui koe ki he me'a ko ia na'a ku fakahoko atú, 'oku hala.

Sea K miti Kakato: 'Oku ou 'ohovale kapau 'oku 'i ai ha me'a peh .

Lord Nuku: Ko ia, ka na'e 'i ai e feme'a'aki heni te u 'omai e miniti ka koe 'i he, 'a e me'a ko ení. Tali mei he 'Eiki Minisit Lao mo e Minisit Polisi e 'aho ko ia. Ko e tali ia na'e 'omai pea mei taumu'a. Pea 'oku 'uhinga ai 'eku sio ki he ...

'Eiki Tokoni Pal mia: 'Eiki Sea, fakatonutonu atu. .. toki fai e me'a ia ko ia 'amui, tau foki mu'a ki he patisetí Sea, si'isi'i hotau taimí pea ko ena na'a ke 'osi fokotu'u mai ke tau p loti. Na'a ke akonaki mai p 'anenai, toka'i e taimi ko 'oku ke peh mai ke tau p loti. Ko u fokotu'u atu 'Eiki Sea.

Lord Nuku: 'Eiki Sea, ko 'eku fehu'i atú. Kapau 'e hanga 'o 'ave *training* ko eni mo e konifelenisi ko ke ne to e fakama'ala'ala ki he kakai e fonua he ko e pa'anga lahi 'oku vahe'i ko ia ki ai ko e 2 miliona eni poini 'e 2.

'Eiki Pal mia: Sea, fakamolemole atu. Fakamolemole na 'oku 'ikai ke mahino atu ki he 'Eiki N pele, 'oku 'ikai, 'oku mo'ua e me'a ko ia. Fakamolemole 'Eiki N pele. Ko ho'o me'a ko ia

‘anenai na’a ke peh , ‘oku ‘ikai ke, ‘oku fakatau’ataina’i ‘e he fonua ko ení ‘a e tonó. Ko u kole atu ke ke hanga ‘o fakafoki ho’o lea ko ia he ‘oku ‘ikai p peh lao e fonua ni.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea, he ‘ikai te u hanga ‘e au ‘o fakafoki he ko e me’a ia na’e tali ia ‘i Fale ni pea te u kumi atu ‘e au e miniti. Pea ko e ‘uhinga ko ‘eku sio ko ki he konifelenisi ko ki he totonu ‘a e kakai fefine. Na’e kole kakai e fonua ke fakafoki ange lao ko ení. Pea toki p loti’i ia he Fale ni ka na’e ‘ikai tali. Pea ko e ‘uhinga ia e me’a ko ‘oku te sio hifo ko ki h .

’Eiki Minisit Pa’anga: Sea ki’i tokoni atu p mu’a.

Sea K miti Kakato: Tokoni.

’Eiki Minisit Pa’anga: Me’a mahu’inga ia Sea. Ko e me’a ia ‘a e Potung ue Lao. ‘Oku ‘i ai e vouti e lao ki ai pea fai e me’a ia ko . Kae hang kiate au ‘oku ne tono’i ‘e ia e vouti ko ení. Ko e vouti ia e Potung ue Lao. Ko u kole atu ‘oua ‘e tono’i e vouti ko ‘a e MIA. Fokotu’u atu Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato: ‘Oku m lie ‘a e h mai ‘a e Minisit Pa’anga, ‘oua ‘e tono’i e vouti ko ení.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea, ‘e mo’ua ha taha ‘oku ne tono’i e vouti ko ení. Tali mai ange, ‘e mo’ua?, p ‘e ‘i ai ha’aku feh laaki. Ko e ‘uhinga ‘eku fakahoha’a atu ko e totonu ‘a e kakai fefine ‘i h . Pea kapau ‘oku peh ‘e he Hou’eiki ia ko ‘o e Pule’anga ke tukuange. Ka he ‘ikai ke lava ‘o tukuange he koe’uhi ko e fo’i me’a ko ia na’e fiema’u ‘e he kakai ke fakafoki ange kia nautolu. He koe’uhi ‘oku ‘i ai e pa’anga, ko e pa’anga eni ki he ako mo e konifelenisi, *training*.

’Eiki Minisit Lao: Sea ko ‘eku fakatonutonu faka’osi p he ‘oku mahu’inga ki he fonua.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu faka’osi Minisit Lao.

Taukave Pule’anga kei ma’opo’opo pe Lao ke malu’i kakai fefine

’Eiki Minisit Lao: ‘Eiki Sea, ko e ‘ lao fekau’aki mo e kakai fefine, kei malu k toa p . ‘Oku ‘i ai e lao ki he kakai fefine ‘oku li’aki, *desserted wives*, ‘oku ‘i ai e lao ki he, ko e tono ‘oku tapu p ia. Ko e lao, ko ‘etau ‘ lao ‘atautolu ‘oku fonu ‘a e ‘ lao lelei ke ne malu’i e kakai fefine. Mou manatu’i Hou’eiki, ko ‘etau me’a mai ki he Fale ni, ‘oku ‘i ai ‘etau ngaahi fa’ , ‘oku ‘i ai ‘etau fanga tuof fine, ‘ikai ke tau hanga ‘o ta’etokanga’i kinautolu. ‘Oku maau k toa p fu’u lao. Ka ‘o kapau leva ‘oku ‘i ai ha lao te tau peh ke tau hanga ‘o fakalelei’i, ko e feitu’u eni. M 1 .

Lord Nuku: ‘Eiki Sea, ko e ‘uhinga ia ko , ‘oku ‘i ai e Lao heni na’e ‘osi paasi ‘i he Fale ni mo e totonu ‘a e Kakai Fefine pea mo e f nau. Kapau te ne me’a mai he lao ko ia, lao na’e paasi he Fale ko ení mahalo ta’u eni ‘e 2. Ko e patisetí .

’Eiki Tokoni Pal mia: ... fekau’aki mo e patiseti ko ení. Na’e te’eki ai ha fokotu’u atu ha fo’i lao ‘e he Minisit

Sea K miti Kakato: Mou k taki ‘o me’a k toa ki lalo. Mou me’a k toa ki lalo. Mou me’a k toa ki lalo. ‘Eiki Minisit Ng ue Fakalotofonua.

’Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea tapu p pea mo e Feitu’u na. Tapu atu ki he Hou’eiki M mipa e K miti Kakato. Sea te u ki’i fakahoha’a p au ia he me’a na’e me’a ki ai e ‘Eiki N pele ko ia pea mei ‘Eua Sea. ‘Uluaki p ‘i he 1.12 miliona ko eni ko na’e me’a ko ia ki ai Sea. ‘Oku ‘uhinga eni ko e tokoni eni ia pea mei ‘Aositelelia. Ko e tokoni ko eni Sea ‘oku fekau’aki ia pea mo e feinga’i ke fa’u e ngaahi *policy* ko eni ko ki he ngaahi ng ue ko eni e kakai fefine pea mo e ‘i ai mo ha kau ng ue te nau lava ‘o vahe pea mei ai pea mei he potung ue. Pea ‘ikai ke ngata ai ka ‘oku ‘i ai mo e tokoni ‘a e UN, Pule’anga Fakatahataha, ‘a ‘oku ma’u ko ‘o 1.188 miliona. Kei hoko hoko atu p ‘a e ngaahi *project* ia na’a nau tokoni ai ki mu’a ka ko e konga Sea ko ‘ene tokoni ke sio ki he ngaahi founa. Ko u tui na’e ‘osi lave p ki ai he kamata’anga Sea, ki hono fakasi’isi’i ‘a e ngaahi fakamamahi ko ia ki he kakai fefine. ‘Oku ‘ikai ‘uhinga eni ia Sea ki he ngaahi totonu ko ‘a e kakai fefine. Ko e me’a ko eni ko ki he ngaahi fakamamahi ko eni ko , malanga ko na’e me’a ki ai e ‘Eiki N pele na’e talí Sea, ‘oku lolotonga ng ue. ‘Oku ou tui p ‘oku ma’u heni ha feitu’u heni Sea ‘a e ngaahi l unga kuo ‘osi a’u e kau polisi ‘o fakamavahe ‘a e tamai pea mei he ‘apí ko e ‘uhinga ko e malu ‘a e fa’ pea mo e f nau ‘e ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘osi hoko ia ‘i he ngaahi launga he ngaahi ‘aho ni Sea pea toki fakafoki mai p he taimi fakalelei tautautefito ki he taimi ‘oku fa’a hu’akava’ia ai e tamai pea mo e ngaahi me’a peh , Sea. Pea ‘oku ‘aonga pea ‘oku tokoni lahi ia ki he nofo ko ‘a e f mili ‘Eiki Sea. Ka ‘oku ou fie lave atu p ‘a’aku ia ko e ‘uhinga he na’e me’a ki ai e ‘Eiki N pele fekau’aki pea mo e ki’i, ongo ki’i mata’if ifka ko Sea. ‘Ikai ko e ‘uhinga ia ko e totonu ‘ae kakai fefine, ko e ‘ai p ki he ngaahi ng ue ko eni ki he ngaahi palopalema ‘oku lolotonga hoko ki he kakai fefine pea mo ‘etau f nau Sea. Ko u fakam l atu he ma’u taimi, pea ko u fokotu’u atu Sea. M l .

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Nuku: Sea, ‘oku ‘uhinga, nau ‘uhinga ko ki ai, kapau ko e polokalama ko ia, ‘e kovi ke fakah atu ai ke fakamahino ki he kakai e fonua, ‘i he *training*. He ko e me’a ko ‘oku fakahoko mai ko e *training* mo e konifelenisi. ‘A ia ko e me’a ia ‘oku fekau’aki pea mo e komiunit . Ka na’e ‘uhinga peh Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia, ‘oku ‘uhinga kiate au ‘Eiki N pele, ko ho’o kole, ‘e Minisit ke fakakau atu e ngaahi *training* ko ia. ‘Osi mahino ia.

’Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea, m l Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Tokanga ki he \$26 miliona ki he sipoti

Lord Nuku: Ko ia Sea. Ka u hiki au mei ai. Te u hiki au mei ai he ko eni te ne hanga ‘o fakah . ‘Oku mea’i p ‘e he ‘Eiki Minisit ‘a e lao ko eni ‘oku ou ‘uhinga atu ki ai. Na’e v lau lahi ai e fonua ni. Sea. Ko ‘eku fehu’i ko ia hono hokó Sea, ko e pa’anga ko eni ko ‘oku ‘asi

heni ko e pa'anga 'e 26 miliona ki he sipoti. Ko e me'a ko 'oku ou lave'i ko he patiseti ko ení Sea. 'Oku 'uhinga e lave ki ai 'Eiki Sea ko e patiseti lahi taha eni kuo hanga 'e he Pule'anga 'o fa'u, 'ova he vaeua piliona, 'ova he 500 miliona. Pea 'oku fai leva e hoha'a ki ai 'Eiki Sea he ko e hikihiki lahi peh , 'e t naki mei f . Pea 'oku 'uhinga ai ko Sea, fiefia e motu'a ni ia he sio hifo ko ki he 26 miliona Sea. Ka ko e 'uhinga 'eku tokanga ki ai 'Eiki Sea hang ko 'eku fakahoha'a ko ia 'anenai, ko e Minisit eni 'oku tonu ke ne hanga ko 'o pule'i 'a e sipotí, 'a eni. Ka ko 'ete fanongo ko 'i he ngaahi me'a 'oku hoko he sipotí, 'oku faka'ofa e Minisit .

Eiki Pal mia: Ki'i fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

Eiki Pal mia: Ko e sipotí Hou'eiki, ko e pule'anga ko ia na'a tau toki s tu'a ki aí, ko kinautolu ia na'a nau hanga 'o fokotu'utu'u mai 'a e sipoti ke fakahoko mai ki Tonga ni , pea ko e 'Eiki Minisit ko ena 'i he tafa'aki ko ena e Fakafofonga Fika 1 'o Tonga ni, ko ia na'e kau he takimu'a ko eni he fononga atu ki muli 'o fai e fokotu'utu'u ko ke fakahoko e sipoti heni. Ko ia 'oku ou kole ki he fakafofonga ko ení, ko e 26 miliona, m l mo e tokoni, he na'e totonu ia ke tau 'alu atu tautolu tau peh ki he 50 miliona

<001>

Taimi: 1610-1620

Eiki Pal mia: M l mo e ngaahi tokoni mei mulí ke nau tokoni mai ke fakasi'isi'i e ki'i silini ko ená. 'E 'Eiki N pele kuo pau ke t hotau pupuha hono kumi ha pa'anga ke fakahoko'aki e sipotí. He'ikai ke tau nofo p 'o hapai nima ki Siaina pea mo Papua Niu Kini mo Nu'usila mo 'Aositel lia ke nau mai 'o fua 'etau kavengá. Ko e ki'i 26 miliona ko ená 'oku ke mo'oni p koe ko e pa'anga lahi ia ki he Pule'anga ko ení. Ka he 'ikai ke to e ai ha'atau fili, kuo pau ke tau fakahoko 'a e me'a ko ení he kuo 'osi tali ia he pule'anga kuo 'osí pea kuo 'osi hanga he Tu'í 'o endorse e me'a ko ení. Kuo u kole atu, kuo u kole atu ki he Seá ke ke ... 'osi mahino pea 'oku ou kole atu mu'a ke tau p loti .

Tokanga ki he te'eki ke kamata ng ue langa ki he sipoti

Lord Nuku: 'Eiki Sea, ko e 'uhinga 'eku fehu'í, he na'e ai e 10 miliona na'a tau foaki 'e tautolu ki mu'a he vouti ia 'e taha, ki he sipotí. 'Oku ke mea'i p . 'A ia 'oku 'alu hake ia mei heni 'o 'alu hake ia 'o meimei 30 'o 36. 'A ia 'e ofi ia ki he 40. Ko e me'a ko ki he peh ko Sea 'oku 'ikai ha tau iví na'a tau tali he Fale ni ke to'o e s niti mei he kaká p ko e tupu ko ko 'a e ngaahi pangik ke ne hanga 'o t fakafoki e silini ko ení. Pea 'oku 'uhinga peh . Ko e 'uhinga ia ko 'oku fai ai ki ai e hoha'á ia Sea. 'Oku 'ikai ke fai ha fu'u hoha'a ia, ko e me'a 'oku fai ki ai e hoha'á, he na'e tonu ke kamata e ng ué he kamata'anga 'o e ta'u ni. Ko e me'a ia 'oku fai ki ai e tokangá. Ko e me'a ia 'oku fai ai e faka'ofa'ia he 'Eiki Minisit , he 'oku loto ke kamata ka 'oku 'ikai ke 'iló p ko e h e 'uhinga ko , ko e 'uhinga ia 'eku fakafehu'i ko 'a e 26 miliona ko ení, he ko e silini ko ení 'Eiki Sea,

Veivosa Taka: Sea, ka u tokoni atu Sea.

Lord Nuku: 'Ikai ke u tali 'e au e tokoní.

Sea K miti: 'O leva ke 'osi e me'a 'a e N pele.

Lord Nuku: Ko 'eku lave'i ko ki ai

Veivosa Taka: 'Ikai ko e fakatonutonu p Sea.

Lord Nuku: Kapau te ne fakahoko mai e hala ko 'oku ... Fakahoko atu ki he Feitu'u na, he ko e Feitu'u na 'oku pulé Sea.

Sea K miti: H ho'o fakatonutonu 'oku faí?

Veivosa Taka: Ko e fakatonutonu Sea, tapu mo e Feitu'u na, tapu mo e Fale 'Eikí, fakam l ki he Hou'eiki ko ení he fakamafana mai e me'a lahi. Ka ko 'eku fakatonutonu 'oku 'ikai ke pule'i ha'a taha ha Minisit . Ko 'ene ma'u ia mei f 'oku fai he ... 'oku hala e me'a ko 'oku ne fokotu'u maí ke takihala'i. Sea pea 'oku ou fokotu'u atu ke ta'ofi mu'a e me'a ko e fakan fala, kae lava ke tau 'unu ki mu'a mo tau ... He ko e 'osi eni e 'aho kakato eni 'eku fakatokanga'i e tautau holo e kau tama ko eni

Lord Nuku: 'Eiki Sea, ki he motu'a ni,

Sea K miti: Mo k taki 'o me'a l ua ki lalo. Hou'eiki ko 'etau a'u mai eni ki he faka'osi'osí. Kuo tau 'osi fononga mai he CEDAW kuo 'osi tau fononga mai he toli, tau 'osi fononga mai he sipoti, pea ko 'etau a'u mai ki he 'etau faka'osi'osí kuo tau fakafoki 'etau ... 'a e feme'a'aki 'a e Falé ki mui. Kuo u kole atu mu'a ke mou laum lie lelei. Fakatulou atu, ka 'oku ou kole atu mu'a kapau 'oku 'ikai ke toe ai ha me'a fo'ou, fakamolemole N pele 'o 'Eua ka tau hiki nima.

Lord Nuku: Sea, ko 'eku fehu'í ko e me'a fo'ou taha ia ko he Fale ni. Ke fakahoko mai mei mu'a p 'e fakahoko mai mei mu'a p 'e kamata 'a f langá?

Sea K miti: Minisit kamata 'a f e langá?

Lord Nuku: Talamai ha taimi 'e kamata aí?

Sea K miti: Ko eni ko e Minisit eni 'oku tali maí.

Lord Nuku: Sea 'e lava ke u ki'i fakahoha'a atu p ?

Sea K miti: 'O leva ke 'ai mai e tali 'a e Minisit pea ke toki hoko atu.

Fakaangaanga kamata langa ki he sipoti kamata'anga ta'u fo'ou

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea, tapu atu p mo e Feitu'u na mo e Hou'eiki M mipa Sea. Mahalo na'a ku 'osi lave p ki ai Sea, ko e ki'i vouti ko 'a e motu'a ni, 'a ia ko e potung ue 'oku tokanga'i he motu'a ni 'oku ki'i hiki si'isi'i p ia. Ko e meimei lahi p

ki he COLA mo e fakalelei e v henga mo e ngaahi me'a. Ko e konga ko ení Sea ko e ngaahi tokoni ia pea mei muli. 26 miliona ko eni 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki N pelé. Tautefito ki he ng ue ko eni ki he Tonga *High School* pea mo Teufaiva 'i he fakaangaanga ko eni ki Papua Niu Kini Sea. Ko 'eku ki'i tali p ia ki he 'Eiki N pelé. Sea ko e tu'u ia ko ení 'oku fai 'a e sio ia he taimi ni, tautefito ki he ng ue ko eni ko ki Teufaivá, 'oku fai p ng ue ko eni mo Papua Niu Kiní ka 'oku fai e fakakaukau ke fai mo kamata e mala'é ia 'i he fo'i tokoni ko eni 'a Nu'usila 'oku to e 'a e 1.9 miliona p 'i ai. Mahalo 'oku 'asi p mo ia 'i heni 'e Sea. Ke feinga'i na'a lava ke fakalelei'i e mala'é ia ki he ta'u fo'ou kae 'i ai ha *home game* 'etau timi 'Ikale Tahí he 'oku 'i ai p foki 'a e ki'i *advantage* 'a e ki'i mahulu hake 'a e lelei ia ki Fisi mo Ha'amoá 'etau 'o tau holo honau ngaahi fonuá. Ka 'oku ai e faka'amu pea mo e tui ke fakalelei'i eni ki mu'a ki he feinga'i ki he ta'u fo'ou na'a lava ke fai mai e va'inga 'Ikale Tahí ki Teufaiva mo toki hokohoko atu ai p 'a e ng ue ko eni mo e tokoni ko eni 'a Papuá 'e 'Eiki Sea. Kuo u tui p mahalo ko e taimí, 'ikai ke fu'u fuoloa mei heni kuo mahino mai 'Eiki Sea. Ka 'oku lolotonga fai ki ai e ng ue 'a e K miti 'oku tokanga'i he motu'a ni, m mipa p ki ai e 'Eiki Pal miá pea mo e Tokoni Pal miá foki. Mahalo Sea ko e ki'i fakahoha'a p ia fekau'aki pea mo e me'a ko eni ko 'a e 'Eiki N pele mei 'Eua. Ko e ng ue ko ki Siainá 'e Sea 'oku ai 'a e faka'amu ia ki he faka'osinga 'a e ta'u ni ki he ta'u fo'ou, pea na'a ku lave ki ai kimu'a 'oku toe foki mai 'a e kau folau pea mei Siaina he uike 'e taha mo e konga p ua pea mei he taimi ni. Te nau 'i heni ke hoko atu 'a e fakam 'opo'opo 'a e ng ue ko eni ko tokoni ko eni pea mei Siaina ko eni ki hono langa 'a Tonga *High School* Sea. M 1 Sea ka 'oku ou fokotu'u atu. M 1 .

Sea K miti: 'Eiki N pele.

Lord Nuku: Kuo u kole fakamolemole atu au ia na'a peh 'oku fai hano feinga ke pukepuke. Ko e vouti p eni ia 'oku mahu'inga'ia ai e motu'a ni ia 'a eni p , Ngoue mo e Toutai.

Sea K miti: 'Osi eni pea tau Ngoue.

Lord Nuku: Ko e 'osi eni ia pea tau hoko ki ai, pea ko 'ene 'osi p ia pea tau ... kiate au ia ko 'ene paasi ení, tonu ke tau paasi 'e tautolu e toé.

Sea K miti: M 1 .

Lord Nuku: Pea kapau leva 'e peh , ko 'enau peh 'e nautolu ko e tukut upe, ko e fika 15 ko , ko hono faiva e me'a ko e tukut upe. Kapau 'e fai ha tukut upe, 'oku te'eki ke mou sio he tukut upé hono fai he Fika 15 ko . Ka na'e 'uhinga p fakahoha'a atu ia Sea, ko e me'a p eni ia 'oku fai ai e mahu'inga. Ko 'ene 'osi p 'ana ia pea tuku atu e me'a ia ke to e neongo 'oku toe lahi e taimí.

Sea K miti: M 1 'Eiki N pele. 'Eiki N pele Tongatapu.

Lord Vaea: Sea na'e me'a mai he 'Eiki Minisit 'a e Ngaahi Ng ue Fakalotofonuá 'e fai e ki'i fakalelei ki Teufaiva 'uhingá ko e 'akapulú. Sea, kuo u kole atu. Tukuange 'a e 'akapulú ia. Tau teuteu tautolu ki he 2019. Ko hono toe ki'i h mai he ta'u fo'ou, tuai e ng ué. Tuku e 'Ikale Tahí ia ha fa'ahinga 'eu p 'e tu'u ai, *Georgia*, 'Amelika, tosi p 'ana mo 'alu. 'Ai e teuteu'i 'etau mala'é.

Fifili h 'ikai kamata e langa sipoti 'i he ta'u ni

Lord Tu'iha'angana: 'Eiki Sea, fakatonutonu p mu'a ki he 'Eiki N pele. Fakatonutonu. 'Ika'i 'oku mo'oni e 'Eiki N pele. Ko e fu'u ng ue eni ia na'e tonu ke kamata he ta'u ni. 'Ika'i ke u 'ilo 'e au p ko e h e me'a na'e toe liliu holo ai, mahalo ko ha ngaahi 'uhinga, kau ai e ngaahi 'uhinga fakafo'ituitui, te u lava p au 'o lea peh . Ka 'oku to e foki p eni ia ki he ng ue na'e 'osi palani 'a e K miti ko ia ke kamata 'i M 'asi 'o e ta'u ni. Ka ko eni kuo to e foki e pule'angá ki ai.

Sea K miti: M 1 .

Kole ke fai mo fakahoko langa mala'e Teufaiva ki he sipoti

Lord Vaea: Ko e kolé p ia Sea. 'Oua 'e toe tuku ki mui. Pea 'e 'omai'aki pea tapu ange pea mo e 'akapulú, ke pule ia 'i he va'inga ko eni 'i he 'etau mala'é. Feinga'i 'etau mala'é Sea. 'Alu hake e leini 'o 9, pea ko e tu'u'anga ko eni 'o Teufaivá, mou mea'i p foki ko e feitu'u ia ko e taimi ko 'oku 'uha ai 'oku ano. Pea ko e ano ko ia 'oku 'alu atu ai p ki S 'Anitel kae 'uma' foki 'a Fanga. Ko hono 'uhinga ia 'oku mahu'inga ai ke fai mo kamata e ng ue ia ki Teufaivá. Tukuange e tau ia 'a e 'Ikale Tahí, he ko e 'uhingá ko e tu'unga ia e 'Ikale Tahí ia he taimi ni ia te nau m lohi p nautolu, kae mahalo ... kae tukuange ng ué ia ke fai mo lele e ng ué kae 'oua 'e peh ke fai e fo'i tau ko eni he ta'u fo'ou 'i Sune 2017 pea tu'unga ai 'a e ngaahi ng ue, 'ikai. Tukuange 'a e 'Ikale Tahí ia kae hoko atu 'etau ng ue 'atautolu ki Teufaivá. M 1 Sea.

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea, m 1 Sea. Tapu atu ai p ki he Feitu'u na mo e Hou'eiki. 'Uhingá p Sea 'oku ai e s niti pea mei Nu'usila ki hono ngaahi'aki 'a e loto'i mala'é. Ko e 'uhinga ia ko fai e ng ue ko ki ai ko e seniti ia ko 'omai 'e Nu'usila na'e 'omai he ngaahi 'aki 'a e fukahi mala'é, k toa. Pea 'oku fai e ng ue ia ki ai Sea. Pea hang ko e me'a ko eni ko na'e me'a ki ai e Hou'eiki N pele, Sea 'oku te'eki ke kamata ha ng ue, ka 'oku lolotonga fai p ng ué ia Sea. M 1 Sea.

Tautea ki he tono mali he Lao ki he Hia e fonua

M teni Tapueluelu: 'E ki'i nounou 'aupito p 'Eiki Sea ko hono 'uhingá kuo 'osi tuku atu e me'a ko eni 'i he 'eá. Kuo u loto p ko hono 'uhingá ko e tu'u 'a e fonuá mo e totonu 'a e ma'u 'a e kaka'i 'Eiki Sea, fekau'aki ko pea mo e tono malí ko e Lao Hia e fonua ni vahe 18, kupu 117, Tohoaki'i ha fefine mali. Ka ai ha taha te ne tohoaki ha fefine mali mei hono husep nití, 'e fakamaau'i, pea ka mo'ua 'e tautea 'o 'ikai ke lahi hake 'i he pa'anga 'e 500 pea ka 'ikai ke totongi 'e nofo p pula ki he taimi 'o 'ikai lahi hake 'i he m hina 'e 12. Ko e tu'u ia 'a e lao e fonua ni 'Eiki Sea.

Fakamanatu atu p 'Eiki Sea 'i ho'o mafaí, 'i he Kupu 62, Kupu si'i 2, kupu (a). 'O kapau 'e peh leva he 'Eiki Sea p Sea 'o e K miti Kakató 'i he 'ene fakakaukaú, kuo fe'unga hano alea'i ha fehu'i pea 'oku 'at ke p loti'i. Pea 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea 'a e vouti ko eni. M 1 .

Sea K miti: Ko e me‘a ko na‘e me‘a ki ai e ‘Eiki N pele, ‘oku ai e ngaahi K miti Sipoti, ‘oatu k toa mo e tokanga ko iá, tuku ki he K miti Sipoti mo e Kapineti mou sio ki ai.

P loti‘i ‘o tali Vouti e Potung ue MIA

Tau p loti. Kalake. Moutolu ‘oku mou laum lie lelei ke tali ‘a e vouti Fika 17 Potung ue Ngaahi Ng ue Fakalotofonuá, mou k taki ‘o hiki homou nima.

Kalake T pile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a M teni Tapueluleu, Vili Manuopangai Faka‘osiula Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, S miu Kuita Vaipulu, ‘Eiki Minisit Fefakatau‘aki, ‘Eiki Minisit Mo‘uí, ‘Eiki Minisit Ngoué, ‘Eiki Minisit T naki Pa‘anga H Mai, ‘Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonuá, ‘Eiki Minisit Fonuá, ‘Eiki Pal miá, ‘Eiki Tokoni Pal mia, ‘Eiki Minisit Pa‘anga & Palani Fakafonuá, ‘Eiki Minisit Lao, ‘Eiki Minisit e Ngaahi Kautaha Pisinisi ‘a e Pule‘angá, ‘Eiki N pele Tu‘iha‘ateiho, ‘Eiki N pele Tu‘iha‘angana, ‘Eiki N pele Nuku, ‘Eiki N pele Tu‘ilakepa, ‘Eiki N pele Vaea, ‘Eiki N pele Tu‘i‘ fitu. ‘Eiki Sea ...

<003>

Taimi: 1620-1630

Kalake T pile: Sea, loto kotoa ki ai ‘a e Hou‘eiki, toko uofulu-ma-taha (21).

Sea K miti Kakato: M l ‘aupito Hou‘eiki! ‘Eiki Minisit !

‘Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea, tapu p mo e Feitu‘una mo e Hou‘eiki. Fakam l atu p Sea ki he Feitu‘una pea mo e Hou‘eiki hono tali lelei ‘a e Vouti ‘a e Potung ue Fakalotofonua. M l Sea.

Alea‘i Vouti Potung ue Ngoue

Sea K miti Kakato: M l Hou‘eiki! Tau hoko atu kihe Vouti 18, Potung ue Ng ue, Me‘atokoni mo e ngaahi Vao‘akau. ‘Oku pou pou ki ai ‘a e Himi 524. “ ‘Oku tau teu ‘a e ng ué pea t ‘a e pulopulá, k ‘oku fakaviku ‘a e nima ‘o e ‘Otuá. Ka ‘uha p matangi, momoko p mafana, ko e ‘omi p mei langi ke tupu ai ‘a e tengá. ‘Oku t mei langi ‘a e me‘a lelei kotoa pea fakafeta‘i, tau fakafeta‘i ‘i he‘ene ‘ofá”. Tuku atu ki taumu‘a ke fai mai ha fakamatala fakama‘ala‘ala pea kou kole p mu‘a Hou‘eiki ke mou laum lie lelei. Lolotonga fai ‘a e fakamatala fakama‘ala‘alá, tuku mu‘a ke tafe lelei p , pea ‘osi ko ia pea ke toki hoko atu. M l .

Lord Tu‘ilakepa: Fakamolemole p Sea, kau ki‘i fie kaunoa atu p ‘i he Feitu‘una. ‘Oku ou peh ‘e au ‘oua mu‘a ‘e toe me‘a ‘a e kau Minisit ia ‘o fakama‘ala‘ala mai mo e mole ‘a e taimi. ‘Osi mea‘i ‘e he kau m mipá kotoa he Fale ni, ko e fakama‘ala‘ala p eni na‘e fai ‘e he ‘Eiki Minisit Pa‘anga pea kuo mahino ‘oku fakalukufua ia ‘Eiki Sea. ‘Ikai ha toe me‘a hang kuo ke mea‘i ke fai mo fai ha feme‘a‘aki ki ai. Mahalo kou fokotu‘u atu ‘e au ‘a e Minisit ko eni. Tali! Ka tau hoko atu ‘atautolu.

Sea K miti Kakato: ‘Oku ‘i ai ha pou pou? Pou pou.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku sai 'aupito p ia.

Sea K miti Kakato: Ke tali 'a e Vouti 18 Potung ue Ng ue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau. Mou k taki hiki homou nimá.

Lord Vaea: Sea ke 'at p mo e fanga ki'i.....'uhinga he ko e ngoue ia 'oku 'i Tongatapu p ia Sea. Ko e p seti si'isi'i p 'o e ngoue ia 'oku 'i Tokelau, ko e 'uhinga ia 'oku mahu'inga ai. Ko e toutai 'oku 'i Tongatapu, ko e vao'akau 'oku 'i Tongatapu mo 'Eua. Ko ia ai Sea, 'oku mo'oni 'a e fokotu'utu'u mai, ko e 'ai ke mau toe talanoa 'oku 'i ai hamau tahi mo hamau kelekele. Sea, tuku mai 'a Tongatapu ke mau ki'i lavelave atu 'i he ngoué, kae 'uma' 'a e toutai kae peh ki he vao'akau pea peh foki 'a e me'atokoní. Tuku ke mau ki'i lavelave atu ki mu'a pea toki fai 'a e aofangatuku 'a e Feitu'u na ki he tu'utu'uni. Ko ia kuo lahi 'a e t kava ia 'i Tokelau Sea, 'oku 'ikai ke nau toe ngoue kinautolu ia. T kava p mei he ongo Niua, Vava'u fihia ai p mo Ha'apai he ngaahi 'aho ni Sea. Ko ia 'oku fai atu ai 'a e fakahoha'a. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l ! Mo k taki 'o me'a ki lalo. Kou peh 'e au 'Eiki N pele kuo mou femahino 'aki pea tuku ange ki he 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'ú, ke ne fakahoko mai ke tau p loti. Ko e 'uhinga ia 'a e fokotu'u atu ai ke tau p loti.

Lord Tu'ilakepa: Fakamolemole p au ki he 'Eiki N pele, na'a peh ... koe'uh ko mautolu eni mei he 'otu motu 'oku mau fai 'a e ngoué pea ko e me'a 'oku mau kole ai, ke tali, he 'oku 'ikai ke nau ngoue nautolu. Fai p 'a e me'eme'á p Tonga 'Eiki. Ko e tama ko ko Salesi Fifita mei Te'ekiu ko e tama Vava'u ia. Pea ko u kole atu ki he Feitu'una 'ikai keu fa'a, fa'a lau na'a faifaiange 'oku fakatamaiki 'a e Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: 'Oku 'i ai 'a e tama ko Tevita 'i Lapaha, t hina lahi

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ui ko Tevita Fifita. Ko e motu'a mei Taosa pea 'oku ke me'a ki ai 'Eiki Sea, tali he ko mautolu mei he 'otu motu 'oku mau mai 'o fai 'a e ng ue he ko e kavá kuo kuo 'osi 'a Vava'u mo Ha'apa hono t .

Sea K miti Kakato: Sai! Tau p loti! Ko kimoutolu 'oku laum lie lelei....

Tokanga ke fakalahi pa'anga ki he show

Lord Nuku: Ko e ki'i fo'i fehui p 'e taha. 'Oku lahi 'a e 'u me'a ia Sea, ka ko e me'a p 'e taha 'oku fai ki ai 'a e tokanga Sea. 'Oku ou lave'i hifo ki he peesi 200, 261. Polokalama 13 ai 'oku 'asi ai 'a e Faka'ali'ali Ngoue pea mo hono 'inasi mo e me'a Sea. Ko e me'a p 'oku ou tokanga ki ai Sea, he na'e ki mu'a atu 'Eiki Sea na'e a'u 'a e ngaahi pale, pea 'oku tui 'a e motu'a ni 'oku kau ia 'i he 'alu hangatonu 'a e pa'anga mei he Pule'anga ki he kau ngoue hono faka'inasi kinautolu ko 'i he ma'u pale 'i he ngaahi show. He ko u tui ko e me'a ko eni ki he show ia ko 'o e ta'u ni...ka ko 'eku lave hifo ko eni ki he silini ki ai ko e pa'anga p 'e 1 mano. K ko e kole p ia ki he 'Eiki Minisit , he na'e a'u 'a e s niti ia mahalo ko eni na'e fakapale'aki 'a e kau ngoue pea mei Niua fakak toa ko 'a Tonga ni, mahalo na'e 'alu ia 'o lau kilu. Ka na'e fai 'a e fiefia lahi ai 'a e kau ngoue tatau p 'i he vahefonua 'Eua, Niua, Ha'apai, Vava'u mo Tongatapu ni. K koe'uh ko 'eku lave'i hifo ko ko e pa'anga ko ki he faka'ali'ali ngoue ko e pa'anga p 'e 1 mano pea 'oku 'uhinga peh 'Eiki Minisit . Pea na'e fai foki 'a e kole 'i he taimi

ko na'a tau 'i he vouti ko 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga. 'Oku 'i ai 'a e 5 miliona ai na'e kole ke 'ave ha 2 miliona ai p ko ha kongā ai ke fai'aki 'a e ngaahi ng ue ko eni. Ko hono faka'ai'ai 'o e kau ngoué.

'I he fo'i kongā p ko eni 'i he *show*. Lahi 'a e ngaahi me'a ia ke fai ki ai 'a e feme'a'akí, k ko e 'uhinga p ia 'a e kole ko eni ki taumu'a, he na'e 'i ai 'a e silini 'i he vouti ko eni 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga na'a lava ke fakalahi'aki eni. Ko e to'o p mei h 'o t naki ki h , kae holo hifo 'a e Vouti ko eni 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga. Ko e kole p ia, neongo 'oku lahi fau 'ae ngaahi me'a ke fai ki ai 'a e tokanga Sea, k 'oku mahalo 'oku 'osi lelei p 'a e fokotu'utu'u 'a e 'Eiki Minisit ko eni. Pea ko e kole p ia na'a lava ke fai 'a e me'a ko eni koe'uhi ke faka'inasi'aki 'a e kakai 'o e fonuá Sea. M l .

Sea K miti Kakato: K taki 'a e Pule'anga 'o tali mai 'a e fehu'i ko eni

'Eiki Minisit Ngoue: Fakatapu atu mo e 'Eiki Sea mo e K miti Kakato. Fakatapu atu ki he kau Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele, 'Eiki Pal mia mo e kau Minisit , kae 'uma' foki Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

Ko e tali ki he fehu'i ko eni fakak toa ko e ki'i vahevahe p ena ka 'oku vahevahe holo 'i he ngaahi va'a kehekehe. Ko e fakak toa ki ai ko e 5 kilu 'oku fokotu'u ko ia ki he *show*. Na'e 'i ai p 'a e faka'amu 'e toe lahi ange koe'uh ko e fiema'u ko eni, pea ko e tahá foki 'oku 'alu ko eni 'a e *show*, 'e 'alu ia 'oku fakalalakaka p , pea 'e 'alu ia 'o a'u ia ki he tu'unga 'e hoko ia ko e fo'i fakahoko fatongia ia ma'ae fonua katoa, 'ikai ko e ngoue p . 'Oku kei ui p ko e ngoue he taimi ni, k ko e tu'u kihe kaha'ú pea 'oku 'i ai 'a e fiema'u lahi ia ki he ngaahi sekitoa kotoa ke nau kau mai. Na'e hoko 'i he *show* ko ia 'o e ta'u kuohilí, 'i he 'asi fo'ou ko ia 'a e ngaahi me'a ko ia hang ko e ngaahi koloa ko 'oku ngaohi p 'i Tonga ni. Ko e ngaahi me'a mei he Pangik , mo e ngaahi me'a peh pea na'e fu'u fiefia 'aupito 'a e kakai 'i he'enau 'ilo ki he ngaahi me'a ko eni 'i he h mai ko eni ki loto. Pea ko u tui ko e mafana ko eni 'a e kakai 'o e fonua, 'e 'alu ia ke toe lahi ange. K ko e 5 kilu ki ai ka na'e 'i ai p 'a e 'amanaki na'a toe lava 'o toe ki'i lahi ange. Ka ko e tu'u ia he taimi ni, ko e pa'anga p ia 'oku ma'u 'e he Pule'anga ko e 5 kilu eni. M l .

Sea K miti Kakato: M l Minisit ! 'Eiki N pele Fika l 'o Tongatapu.

Lord Nuku: 'Eiki Sea, ko e kole p keu ki'i muimui'i atu mu'a. Ko e kole p ki he 'Eiki Minisit Pa'anga p 'oku malava mu'a ke fai 'a e fakalahi ko eni.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea, tapu mo e Feitu'u na, ko e tali p ko e pa'anga p . Ko e pale leleitaha p 'a e 'uluaki fonu p 'ete kuló mo 'ete 'alu ko 'o 'ai 'ete ngoue ko ia Sea. Ko e fo'i *lucky* p ia 'a e pale 'oku te ma'u Sea. Ko e 'oatu p ia ke fakahounga, faka'ilonga pea te toki ha'u kita ki m keti 'o fakatau 'o pa'anga 'e 30 ki he kato kumala, fakam l atu Sea fokotu'u atu.

Lord Nuku: Ko u fakam l atu ki he 'Eiki Minisit ki he'ene tali kuo 'omai. Ko e tali ia ko e fonu p ho'omou kuló pea fe'unga. Fakam l , k ko e kole koe'uhi 'oku fiema'u 'e he 'Eiki Minisit pea ko ena kuo ne talamai ke fakafon p 'a e kuló pea fai'aki p ia. Ko e h 'etau toe me'a 'e fai?

Sea K miti Kakato: Tongatapu! N pele!

Lord Vaea: M l Sea. ‘Oku ou mahu’inga’ia p ‘i he tu’utu’uni mo e kole ‘a e Fale ni, k ko u tokanga lahi p au ki he potung ue ko eni Sea, ko hono ‘uhingá ko e fakanounou ko eni ‘o e potung ue ko eni Sea.

Sea, ko e potung ue ko eni ‘oku ma’u kakato p ‘a e Potung ue Ngoué, Me’atokoni, Vao’akau pea ngata ai. Pea hiki hake leva ki he peesi faka’osi ko ‘o e 267 Sea, Polokalama ko hono tolú pea peh mai leva ia – ‘Esitimeti ko ia ki he 2016/17 = 0, 0, 0, 0, 0 ‘alu p ‘o a’u ki he 2009, 2069 Sea.

Sea, ‘oku mahino mai leva ‘i he’eku lave’i ki heni, ‘oku ‘ikai ke toe ‘i ai ha Potung ue Toutai ia.

M teni Tapueluelu: Sea, ko e tokoni p ko e ‘uhinga ko e taimi Sea. ‘Oku ‘osi fakavahevahe ‘a e *Ministry of Fisheries* ko ia ‘oku faka’osi. Ko e ‘uhinga ‘a e noa ko ena ‘a e vouti ko eni ‘a e Potung ue Ngoue hiki k toa ‘a e ‘ vouti ko ia ko e vouti makehe ‘aupito p ia. ko e faka’osi ia Sea, ko e ‘uhinga ia ‘oku noa k toa ai heni, hiki k toa ia ki he *Ministry of Fisheries*.....

<004>

Taimi 1630-1640

M teni Tapueluelu: ...Ko e ‘uhingá Sea ko e ki’i tokoni atu p . M l Sea.

Lord Vaea: M l , fakam l atu p ki he ‘Eiki Minisit Toutai, tuku p mu’a ki he Hou’eiki Minisit ke ne fai mai ‘a e tali ...

M teni Tapueluelu: Ko hono mo’oní p Sea ko ena kuo ‘osi tufa k toa mai kia kitautolu, m hina eni ‘e valu Sea, ‘oku meimei fanau ‘a e patiseti Sea, m l .

Fehu’ia ‘uhinga hiki M keti Tu’imatamoana ki Sopu ‘oku ‘ikai ha uafu ai

Lord Vaea: Sea ‘oku taki ‘eku fakamatala ko hono ‘uhingá ia, ‘oku ou hanga ‘o fehu’i atu heni pea ne me’a mai leva pea te u hanga leva fehu’i atu leva hoko mai, h me’a ‘oku li’aki ai ‘a e m keti Tu’imatamoana, ka mou hiki moutolu ki Sopu ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha uafu ai, ko hono ‘uhingá ia, ka kuo me’a mai foki ‘a e ‘Inisip kita m l l ia he Potung ue Talatalaaki ‘o fakahoko ‘a e ngaahi ng ue, pea ko ia ai ‘oku ou tuku atu p ki he Minisit ke k taki p ko kuo tali mai kongá ko , mo e kongá ko hono hoko ho’omou hiki ko ki Sopu ‘oku ‘i ai ha uafu ai, m l Sea.

Sea K miti Kakato: ‘Eiki Minisit Ngoue, Toutai.

Taumu’a Pule’anga ke fakatupulaki sekitoa mahu’inga ko e toutai

‘Eiki Minisit Ngoue & Toutai: M l ‘aupito Sea, fakam l ki he ‘Eiki N pele. Ko e ...kau to e ki’i fakama’ala’ala atu p ‘a e me’a ko ia. Ko e koe’uhi ko e sekitoa mahu’inga taha ki he langa ko faka’ikon mika ‘o e fonua ko e folau ‘eve’eva, ngoue pea mo e toutai. Pea na’e fakataha’i foki ‘a e toutai ia na’e ‘omai ia ‘i he ngaahi ta’u ki mu’a atu ‘o fakapipiki mai ki he ngoue ‘o hoko...na’e ha’u mei he *ministry* ‘o hoko ko e ki’i va’a p ‘o e ngoue, ka ko e fokotu’u ‘a e Pule’anga ko eni ke fakamavahe’i koe’uhí ke ‘oange ki ai ‘a e fakamamafa ko ki he mahu’inga ‘o e toutai ‘i hotau fonua, pea ko ia ai ‘oku tupunga ai hono fakamavahe’i ko eni pea ko e me’a leva ‘oku hoko ‘oku lolotonga fai ‘a e ng ue ko ia mo e fokotu’utu’u ko ia ke toe langa hake ‘a e toutai he ko e tu’unga ‘oku ‘i ai fu’u t lalo ‘aupito, foki ‘a e toutai ki he tu’unga na’e ‘i ai ‘i he fitung fulu, koe’uhí p ko e ‘ikai ke to e ‘oange ki he toutai ‘a e mahu’inga ko ‘oku totonu ko na’e tonu ke ‘oange ki ai, ‘ene mahu’inga ki he fonua k toa. Pea ko e ‘uhinga ia ‘oku fakamavahe ai ko pea ko ‘ene h ko he pepa heni ‘e Sea ko e lele atu p ko eni pea ko e me’a p na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki N pele, ka ko e patiseti ko ‘a e toutai ‘oku makehe ia ko e peesi 325 ‘i mui ‘aupito ‘oku toki ‘asi lelei ai ka ‘i he taimi tatau p ko e ngaahi peesi ko eni ‘oku ‘asi ko eni ‘i he patiseti ko eni ‘a e ngoue ‘oku ‘uhinga p ia ‘o ngata p ia ‘i he ta’u ni, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane fekau’aki pea mo e patiseti ko eni ki he ta’u fo’ou, ‘a eni ko ‘oku ‘uhinga ai ko ‘etau ...’a hono alea’i ai ko he ‘aho ni.

‘Eiki Sea k taki fakamolemole p ke u ma’u ai leva ‘a e faingam lie ko eni ke fakahoko atu ai p ‘a e me’a ko eni. Ko e Patiseti ko eni ‘a e ngoue ‘a ko ‘oku tau ‘i ai ‘i he taimi ni, ‘oku mahalo ko e ki’i puipuitu’a p ki ai, ‘oku fiefia ‘aupito ‘a e motu’a ni koe’uhí he ‘oku fakahoko mai p mei he kau Hou’eiki Fakafofonga ‘a ‘enua loto m fana koe’uhí ke fai ‘a e poupou ki he patiseti ko eni. Pea hang p ‘oku mahino kia kitautolu ko e sekitoa foki eni ‘e ua, sekitoa eni ‘e ua ‘a e ngoue mo e toutai, sekitoa ia na’e sai’ia taha ai ‘a S s , pea ko ‘eku fanongo ko ki he poupou ko eni mei he kau Fakafofonga pea ‘oku mahino p ‘oku tau muimui p he hala tatau p ‘a e poupou ki ai.

Pea ‘ikai ke ngata ai Sea, k ko e T Folofola ‘a e Tama Tu’i ‘i hono fakaava ‘a e Fale Alea, na’a ne hanga ‘o fakamamafa mai ai ‘a e me’a ‘e tolu ko e mo’ui lelei, ko e ako pea mo e fakatupu koloa ki he m keti mo e h ki tu’apule’anga kae tautaut fito ki he ngoue pea mo e toutai. Pea ‘i he’ene peh ‘oku fu’u mahu’inga ‘aupito ‘aupito. Pea ko e patiseti ko eni ‘a e ngoue ka mou me’a hifo p peesi 259...

Lord Tu’i’ fitu: Sea ‘e tali p ke fai ha’aku ki’i fehu’i?

Sea K miti Kakato: Sai, fehu’i.

Tokanga ki he fakamole lau kilu he t niti ki he faka’ali’ali ngoue

Lord Tu’i’ fitu: M l ‘Eiki Minisit . Ki’i fehu’i p ‘aku ki he Minisit he *show*, ‘a e teuteu ko eni, fanongo hifo mahalo ko e nima kilu p ko e fitu kilu ‘oku teuteu ki he *show* fakavahefonua, ‘oku lave’i ‘e he motu’a ni ki he me’a ‘oku fika 2 hake ‘i he fefononga’aki ko e ‘ t niti, ko e me’a pa’anga lahi taha ia mahalo ‘a e teuteu ‘o e *show* ko e t niti. ‘Oku ou lave’i ko e vahefonua

ia 'o e Minisit Fakalotofonua 'oku nau kei t la'i niu p kinautolu, Vava'u, Ha'apai, Tonga ni, 'Eua, t niti kotoa. Ko 'eku sio Sea, kapau te tau to e foki ki he kuo hili tetau maumau'i 'a e ' takai fu'u lahi ange kuonga ni ia, t 'a e 'akau, t 'a e louniu, ko 'eku fokotu'u p 'a'aku ki he Minisit ko e h nai 'a e me'a 'e fai 'e ho'o Potung ue ke fakasi'isi'i ai ho'omou fakamole 'o e totongi 'o e ' t niti mo e me'a...

Sea K miti Kakato: M 1 .

Faka'amu potung ue ki ha'anau t niti ke ngaue'aki

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: Sea ka u to e ki'i tali atu p . Ko e taha foki ia 'i he 'uhinga na'e

fa'a 'omai na'e 'i ai 'a e fokotu'u 'a e Potung ue ke fitu kilu 'a e me'a ki he *show*, na'e 'i ai 'a e faka'amu ke 'omai 'a e ' t niti 'o tokanga'i 'e he Potung ue koe'uhi ke 'ave holo koe'uhi ke maau p 'a e me'a kotokotoa pea 'ikai ke to e fakamoleki ha pa'anga 'i he totongi t niti ka 'oku neongo p 'oku lahi p ngaahi t niti hang ko eni 'oku me'a mai 'aki 'e he 'Eiki N pele, 'oku 'i ai p t nounou ai, ka na'e 'i ai faka'amu ke ma'u kakato mai 'a e ' t niti 'a e ... ke ng ue 'aki 'aupito p ia ki he *show* mo e ngaahi me'a kehe p 'a e Potung ue mo e Pule'anga. Mahalo ko e ki'i tali p ia ki ai 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 .

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: Pea 'oku ou fokotu'u atu p ke ...

Sea K miti Kakato: Tau p loti'i ...

Veivosa Light of Life Taka: Ku ki'i fehu'i atu ...

Sea K miti Kakato: Fehu'i.

Veivosa Taka: Peesi ...tapu mo e Sea kae ...peesi 260 fika 11 ko e vahe 'a e kaung ue lau'aho. Ko e ki'i fehu'i p 'oku pa'anga 'e valu afe. Ko e fehu'i 'Eiki Minisit p 'oku kau heni 'a e ki'i motu'a na'a ku kole atu ki he Feitu'u na 'ene ki'i vahe, na'e ta'u 30 'ene ng ue pea tuli ia talaange ke m 1 1 ko e 'uhinga na'a a'u 'o ta'u 60 kae ma'u ha'ane ki'i fainga ...p 'oku kau he valu afe ko eni pea kapau 'ikai 'oku ou kole atu ke hiki hake ke kau ai 'a e vahe 'a e ki'i motu'a he 'oku faka'ofa 'a e ki'i f mili ko eni, m 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 , Minisit te mo toki feme'a 'aki p ki ai.

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: M 1 'aupito Sea. 'Io, sai p , sai p ne 'osi fai 'a e ng ue ki ai, pea 'oku sai p ka mau toki fetu'utaki p ki ai.

Sea K miti Kakato: M 1 , m 1 . Tau p loti Hou'eiki moutolu 'oku mou laum lie lelei p ke tali 'a e vouti 18, Potung ue Ngoue, Me'atokoni mo e ngaahi Vao'akau, k taki 'o hiki ho nima

fakataha'i ai p mo e toutai, vouti 24. Ko kimoutolu 'oku mou laum lie lelei ke tali 'a e vouti 18 mo e 24, Potung ue Ngoue, Me'atokoni mo e Ngaahi Vao'akau pea peh ki he Toutai, pea mou k taki 'o hiki homou nima.

P loti'i 'o tali Vouti Potungaue Toutai & Ngoue

Kalake T pile: Sea loto ki ai 'a M teni Tapueluelu, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, S miu Kuita Vaipulu, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki mo e Polisi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakaloto fonua, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'i' fitu. 'Oku loto kotoa ki ai 'a e Hou'eiki ko e toko uofulu.

Alea'i Vouti Potung ue Takimamata

Sea K miti Kakato: M l Hou'eiki, tau hoko atu ki he vouti 19, Potung ue Ngaahi Ng ue Lalahi pea mo e Takimamata, pea 'oku 'i ai hono potu folofola, Saame 127, veesi 1. Ka 'ikai langa 'e Sihova 'a e Falé ...

Lord Nuku: Sea ko e fehu'i atu p Sea ...

Sea K miti Kakato: Me'a ki lalo. Saame 127, veesi 1, ka 'ikai langa 'e Sihova 'a e falé ko e ongosia 'a e kau langa ko e kulanoa p , ka 'ikai le'ohi 'e Sihova 'a e kolo 'oku ' tu'unga'a p 'a e tangata le'o. 'Eiki N pele 'Eua, h 'a e me'a na'e tokanga ki ai.

Lord Nuku: 'Eiki Sea kuo to e ...hoku lot 'oku ia he('ikai ongo me'a fakaongo le'o lahi)

Sea K miti Kakato: Ko e kau Hahake ko e kakai loto lelei mo loto ma'a.

Lord Nuku:Fokotu'u atu...fokotu'u atu 'e au Sea ke tau paasi k toa 'etautolu 'a e 3 ko eni. M l . (ne poupou)

Sea K miti Kakato: Ko ia, N pele fika l 'o Tongatapu.

Lord Vaea: M l Sea, 'oku 'ikai foki ke me'a heni 'a e 'Eiki Minisit Takimamata p Ngaahi Ng ue Lalahi Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Vaea: Pea ko e taha foki eni ia 'a e *budget*. Na'e fai 'a e feme'a 'aki ia ki ai ke hoko ia ko e Minisit Takimamata ka na'e 'ikai ke 'i ai hano *budget*, pea to e liliu hake p ia ko eni 'o Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi mo e Takimamata. Sea ne u faka'amu au ke me'a heni 'a e

‘Eiki Minisit ko eni ko e ‘uhingá he ko e kau eni ia he Potung ue ‘oku mahu’inga ‘aupito tautaut fito ki Tokelau ki Vava’u Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Vaea: Pea ‘i he fitung fulu tupu ...

<005>

Taimi: 1640-1650

Lord Vaea : ... 80 tupu mo e 90 tupu, na’e mavahe ‘aupito a Vava’u ‘i he Potung ue ko ení, Sea. Ka ‘i he ta’u ‘e 15 pe 20 ko ení, holo lahi ‘aupito ai e fonuá, tautautefito ki Vava’u, pea ‘oku fai e tokanga lahi ki he Potung ue ko ení, ko e ‘uhingá, ko e *Budget* ko eni ko ‘oku ou lave’i hifo ki aí, ‘oku ‘i he 52

Sea K miti Kakato : Peesi?

Tokanga ‘oua toe hoko ha palopalema hang ko e kuohili he Potung ue

Lord Vaea : 273, Sea. 53 miliona 2 kilu 2mano 8afe 700. Pea ko ‘eku lave atu p ki ai he ‘oku vahe 5 foki e *project* ko ení, pea ko e kongá lahi ‘o e pa’anga ko ení ia, ‘oku ‘i he Potung ue Lalahí, Sea. Pea na’e fai e tokanga ki ai, ko e ‘uhingá, he na’e ‘i ai e me’a na’e hoko ‘i he ta’u kuo ‘osí, ‘i he Potung ue ko ení, pea tautautefito ki he ‘Eiki Minisit , pea na’e ‘ikai ke lava ke fakapapau’i mai. Pea ‘i he’ene peh , tau toe kamata fo’ou ai, Sea. ‘Oku ‘i ai e faka’amu ki he kaha’ú, ke ‘oua ‘e toe hoko mu’a ha me’a pehe ni. Pea ‘oku ‘i ai leva ai ‘a e faka’amu, neongo ‘oku ‘ikai ke me’a heni e ‘Eiki Minisit , f f ke tuku atu p ki he faka’osi’osí, ‘etau Patiseti na’a me’a mai. Pea kapau ‘oku ‘ikai, pea toki fai p ha hoko atú ia. Ka na’a ku tokanga p au ke ‘oatu e me’a ko ení, ke ke me’a ki ai, kae ‘uma’ e Hou’eiki ko eni e Kapinetí. Ko e 53 miliona, ko e pa’anga lahi faka’uli’ulia, kae tautautefito pe ko e ng ué ki f ? ‘Oku mahu’inga ‘aupito, tautautefito ki he ngaahi ng ue ‘oku fai ki he *stadium*, kae peh foki ki he Kolisi Tongá. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e faka’amu ke lava ke fakapapau’i mai eni ki mu’a pea tau hoko atu.

Kaikehe, Sea, ‘oku ou tuku atu p , he ‘oku ‘ikai ke me’a heni ‘a e ‘Eiki Minisit ia, ka ‘oku kau eni ia ‘i he Potung ue lahi faka’uli’ulia. Pea ‘i he’ene *performance* mai ‘o a’u mai ki he ta’u ni, ‘oku ‘i ai e ngaahi me’a ‘oku faka’ilonga fehu’i ai. Ka ‘oku ou tuku atu p , mou falala atu ki he Feitu’u na, kae ‘uma’ foki ‘a e Pule’angá, he’ikai ke toe hoko ha me’a peh ‘i he Potung ue ko ení. M l Sea.

Sea K miti Kakato : M l ‘Eiki N pele. M l ‘aupito e me’a ‘oku tokanga ki ai e ‘Eiki N pelé, ka ko ‘etau ‘Esitime’í, ko e fa’u ia ‘e he Minisit Pa’angá mo ‘ene tamaikí, ‘i he fel ve’i p pea mo e Minisit ko ení. Ka ‘oku ou tui ‘e lava p ‘a e ‘Eiki Minisit Pa’angá ‘o tali mai ‘a e ngaahi fehu’i ko ení.

Lord Nuku : Sea, fokotu’u atu ke tau p loti tautolu. Kuo ‘osi mea’i ia ‘e he Feitu’u na.

Sea K miti Kakato: Sai, ko kimoutlu ‘oku mou laum lie lelei ke tali ‘a e Vouti 19, Potung ue Ngaahi Ng ue Lalahi, mo e Takimamata, k taki ‘o hiki ho nima.

P loti’i ‘o tali Vouti Potung ue Takimamata

Kalake T pile : Sea, loto ki ai a M teni Tapueluelu, Vili Manuopangai Faka’osiula Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, S miu Kuita. Vaipulu, ‘Eiki Minisit Fefakatau’aki, Ngaahi Ng ue ‘a e Kakai & Polisi, ‘Eiki Minisit Mo’ui, ‘Eiki Minisit Ngoue, ‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai & Tute, ‘Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua. ‘Eiki Pal mia, ‘Eiki Minisit Fonua, ‘Eiki Tokoni Pal mia, ‘Eiki Minisit Pa’anga & Palani Fakafonua. ‘Eiki Minisit Lao, ‘Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi ‘a e Pule’anga, ‘Eiki N pele Tu’iha’ateiho, ‘Eiki N pele Tu’iha’angana, ‘Eiki N pele Nuku, ‘Eiki N pele Tu’ilakepa, ‘Eiki N pele Vaea. Loto kotoa ki ai e Hou’eiki.

Alea’i Vouti Potung ue Fonua, Savea & Koloa Fakaenatula

Sea K miti Kakato : M l Hou’eiki. Tau hoko atu ki he Vouti 20, Potung ue Fonua, Savea, & Koloa Fakaenatula, pea ‘oku ‘i ai hono potu folofola. ‘Oleva ‘e me’a mai, kae ‘oleva ke ‘osi e me’a ‘a e Seá. Fanongo ki he folofolá. Vouti 20, Potung ue Fonua, Savea mo e Koloa. Me’a ki lalo, Ha’apai 12. Vouti 20, Potung ue Fonua, Savea & Koloa Fakaenatula. Same 37, Veesi 29. Ko ha’a faitotonu, te nau ma’u ‘a e fonuá. Pea te nau nofo ai ‘o tuputupu’a. Ha’apai 12. ‘Io, N pele Tongatapu Fika 1.

Lord Vaea : Sea, k taki p , Sea. Ngofua p e *sin bin*. Na’e toki ‘osi p eni e me’a mai ‘a Ha’apai 12, ke fokotu’u atu. K toa kae ‘osi ko iá, ‘oku toe me’a hake ia ke toe fakahoko atu ‘oku toe ‘i ai e me’a ‘oku tokanga ki ai. Kae ‘ai p mo ki’i *sin bin* atu a Ha’apai 12 mo 13 ke na ki’i m l l atu kitu’a, Sea, kae ‘ata’at ‘a e Falé.

Sea, he ‘ikai te u fuoloa au he Potung ue ko ení, pea tapu ange p pea mo e ‘Eiki Minisit . Ka ‘oku mahu’inga ‘aupito ‘a e Potung ue ko ení, he ‘oku foki ‘a e konga lahi ‘a e fakalalakaka ‘o e fonua ni ki he Potung ue Fonua & Savea. Pea ‘oku toki matala atu ai e konga lahi ia, kau ai ‘a e ‘ takai, pea mo e PUMA, mo e h fua e ngaahi fakalelei kuo fai mai he ngaahi ‘aho ni. Ka ‘oku kei makatu’unga p ‘a e fakalalakaka ‘a e fonua ni, mei he Potung ue Fonua pea mo e Savea. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e tokanga lahi foki, Sea, ko hono ‘uhingá, ‘uluakí, ko e si’isi’i ko ia e fonuá, pea mo e tu’unga ko ‘oku ‘i ai e kelekelé, ‘i he ngaahi ‘aho ni, pea mo e holo mai hotau k inga ko pea mei Tokelaú, ke nau toe nofo foki ‘i Tongatapu ni, kae peh ki ‘Eua. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e faka’amu ki ai, ke toki ‘i ai ha me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisit , ko e ‘uhingá, ko e fakatatau ki he ng ue ‘oku fai ‘e he Potung ue ko ení, ‘Eiki Sea, ko e ng ue lahi faka’uli’ulia. Ka ko e ki’i v henga ‘o e Potung ue ko ení, ‘oku 7 miliona p . Ko e konga lahi ‘a ‘ete hoko ko e tangata’i Tonga kitá, ‘i he’ete kei tauhi hato ‘api tukuhau, pea mo hoto ‘api kolo, pea mo e tu’unga e ngaahi hingoa mo e tukufakaholo ‘a hoto f milí, Sea. Pea ‘oku fai e tokanga lahi ki he Potung ue ko ení. ‘Uluakí p ‘e Sea, ko e tu’unga ko ia ‘o e maka koloá ‘i he kaha’ú, pea mo e anga ‘o e fakakaukau ko eni ‘a e Pule’angá ki ‘osení, kae tautautefito ki he vili ko ia ‘o e makakoloá, ‘i kilisitahí. Pea neongo ‘oku ‘ikai ke u hanga ‘o lave’i lelei hifo ‘i hono tu’unga fakatekinolos he ngaahi me’a ko ení, Sea. Fa’a ng ue’aki foki e ngaahi hingoa ko e Nataliasi,

Pea 'oku 'ikai ke u kei lave'i 'e au pe 'oku kei kau ko ki he Potung ue ko ení, pe 'ikai. Ka 'oku 'i ai 'a e tu'unga ki he kaha'ú, ko e faka'amú, mo e anga p 'eku lave'i ki aí, Sea. Peh kuo 'osi ma'u e loló ia heni, ka 'oku kei fai e feme'a'aki p 'a e Hou'eiki, ko e h e tu'unga ko 'e 'i ai e pa'anga 'i he kaha'ú, pea mo e makakoloa.

'A ia ko e ngaahi tefito'i fatongia eni, 'oku ou kole p ki he 'Eiki Minisit , ke ne toki fai mai mu'a ha'ane me'a ki ai, pea mo e anga ko ia e tu'u ki he kaha'ú, fekau'aki pea mo e kekelelé, pea mo e ngaahi tu'unga ko eni kuo tau mamata ki aí. Ko 'eku lave atu p 'aku, 'Eiki Sea. Ko e 'uha lahi ko na'a tau toki s tu'a mei aí. Me'a ange he si'i faka'ofa e k inga ko ia e 'Eiki Pal miá, Tongatapu Fika 1, kae 'uma' 'a e *constituency* ko ia 'o Tongatapu Fika 4, 'i he hulutu'a ko ia 'a e 'uhá, 'i he'ene tafe ko eni ko ki he ongo tafa'aki ko ení. Pea 'oku 'i ai e tokanga ki ai, he na'e 'ikai ke lava 'e he Pule'angá, 'o fai hano tokoni'i kinaua, 'i he taimi ko eni na'e hulu ai 'a e 'uhá, pea t fea ai 'a e nofo'angá. Ka 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakamatala lelei 'aupito 'oku h mai pea mei tu'apule'anga ki he feliuliuaki 'a e 'eá. 'E hokohoko 'a e ngaahi me'a ko ení. Ko ia ai, 'oku fai e tokangá ki he Pule'angá, kae tautautefito ki he Potung ue ko ení. Ko e h ha ngaahi fakakaukau, ko eni kuo fai e femahino'aki, ke toe fai e t paini 'i he fungafonuá, 'i he ngaahi ng ue pea mo Nu'usila. Kae f fe ki he toenga ko eni 'a hotau fanga ki'i fonua ki Tokelaú, 'Oku 'i ai ha ngaahi ng ue kehekehe 'oku fai ki ai, kae peh foki ki he tu'unga ko 'o e kekelelé 'i he fonua ni? Ko ia 'a e ki'i fakahoha'a p , Sea. Mou mea'i p foki ko e potu folofola eni 'oku h 'i mu'á, pea 'oku ou fiefia 'aupito ho'o fa'a fakaava ma'up 'a e feme'a'aki fekau'aki mo e Potung ué, hono fakamahino'i mai. 'Uluaki lau e potu folofolá, pea toki hoko leva e feme'a'akí. M l Sea.

Sea K miti Kakato : M l . 'Eiki Minisit Fonua, ko e t la'a e 'a e 'Eiki N pele Fika 1 'o Tongatapú.

Savea ki he lahi kongá 'api kolo & 'api tukuhaú

'Eiki Minisit Fonua : Sea, fakam l ki he N pele Tongatapu 1. Ko e fehu'i mahu'inga, Sea. 'Oku lolotonga fai e savea he taimi ni. Ko 'ene maau, 'e 'omai ki he Pule'angá, pea 'oku pau ke fakah mai ki he Fale ni, ke tau toe sio angé, Sea, pe te tau kei lele p he pole e 30 e 'api koló, pe 'ikai mo e 'api tukuhaú, pe te tau kei lele ai p he 'eka e 8, pe 'ikai. Ko e ' savea peh ...

<006>

Taimi: 1650-1700

'Eiki Minisit Fonua: 'Eiki Sea, kau ai mo hono savea'i he 'oku lahi foki 'a e me'a ko 'a e N pele, 'oku ne me'a mai 'a e 'otu motú ki Tonga ní. 'Oku lahi hono tofi 'a e ' 'api tukuhaú Sea. Ko e peseti 'e fiha te tau tukuange ke nofo'í, ko e peseti 'e fiha te tau kei tuku ki he ngoue ko eni 'a e Minisit Ngoué pea mo e me'a peh . Ko e ' savea ko ení 'e Sea, ko 'ene maau p kuo 'omai ki he Pule'angá, kuo pau ke fakah mai ki he Fale ni, ki he me'a ko ia. Sea, ko e ki'i hiki ia 'a e Potung ué ko e ki'i hiki lekeleka. Hang kia au mahalo ko e meimei ko e 1.2 miliona 'a e hiki. Ko e peseti 'e 83 'i he fo'i fika ko iá Sea, ko e si'i to'oto'ó, ke totongi'aki 'a e m keti 'o Vava'u. Ke si'i fakafoki mai he'enua ta'etokangá, 'o mole ai 'enua m ketí, pea ko eni kuo 'ai ke fakafoki mai Sea.

Fakaangaanga kamata ng ue vili kilisitahi he faka'osinga ta'u p ta'u fo'ou

Sea, ko e me'a ko eni ki he *deep sea mining* na'e toe me'a ki ai 'a e N pelé, kautaha 'e 2, te nau fakaangaanga te nau kamata vili he kongā ki mui 'o e ta'u ní p ko e *early next year* ki he me'a ko ia, pea 'oku ou tui 'e ma'u ai 'a e mon 'o e fonuá Sea. Ko e me'a ko ia ki he loló 'oku te'eki ai ke 'i ai ha ma'u pau ia ki ai pe 'oku ma'u ko ha lolo p 'ikai. 'Oku fai 'a e fekumi, pea 'oku 'i ai 'a e tokoni lahi 'a e Pule'anga Siainá, te nau tokoni ke fai 'a e fekumí ma'a tautolu. 'E toki mahino p he kaha'ú Sea. Fokotu'u atu Sea m l .

P loti'i 'o tali Vouti Potung ue Savea, Fonua & Koloa Fakaenatula

Sea K miti Kakato: Hou'eiki, tau p loti. Ko moutolu 'oku mou loto ke tali 'a e Vouti 20 – Potung ue Fonuá , Savea mo e Koloa Fakaenatula pea mou k taki 'o hiki nima.

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a M teni Tapueluelu, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, S miu Kuita Vaipulu, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki & Polisi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'i'afitu 'oku loto kotoa ki ai hou'eikí Sea ko e toko 21.

Sea K miti Kakato: Ko e kole mai ke tau tuku h kae toki faka'osi 'auhu, ka 'oku ou kole atu, ko hoku mafai. Ko 'etau me'a ko ia heni, ko e Sea , Sea 'o e K miti Kakató , ko moutolu h , kuo pau ke fakaongoongo ki he Sea 'o e Fale Alea. 'Oku te'eki ai ke liliu mai 'ene tu'utu'uni. 'Oku kei tu'u p 'ene tu'utu'uni. Ko 'etau lele ki he 6:00 Ko ia ai 'oku ou kole fakamolemole atu, tau fai p 'a e tu'utu'uni 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga. Vouti 21.

Alea'i Vouti Komisoni Kau Ng ue Fakapule'anga

Lord Tu'ilakepa: Hou'eiki mou laum lie lelei ke tau tali 'oku 'ikai ke 'ilo p ko e h hano 'aonga. Ko e ngaahi me'a na'a tau 'osi femahino'aki aí pea me'a atu 'a e hou'eikí pea tau m l l . 'Oku ou tui 'Eiki Sea, ko 'ene lava p 'ana 'oku ou tui kuo 'osi fe'unga. Ko e 6:00 'oku tukumai, ka ko 'ene lava 'a'ana ki mu'a he 5:00 kuo 'osi fe'unga.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea 'oku ou fokotu'u atu ke tali ai leva ia Sea.

Lord Vaea: Ko e kole atu, tukumai ke fai ha ki'i feme'a'aki fekau'aki pea mo e toenga ko eni. 'Oku ke mea'i Sea, 'oku 'ikai ko e 'uhingá eni ia ko koe mo au. 'Oku 'i ai 'a e kakai 'oku nau fakafanongo mai 'o fie 'ilo'i ko e h 'a e 21? Luke vahe 12:48, 'oatu ia, 'osi hokohoko atu. Te tau 'osi p kitautolu ia ki mu'a he 6:00 Ka 'oku fiema'u ke 'ave eni ko e 'uhingá ke fai 'a e me'a ki ai 'a e kakai, fatongia 'o e Komisoni 'o e Ngaahi Ng ue Fakapule'anga. 'Oku mahu'inga 'aupito Sea. Pea tapunge p mo e Feitu'u na. 'Oku 'ikai ke u peh 'oku ou t la'a. Ko 'eku tokanga p 'a'akú ko e 'ave 'a e me'a 'a Sisa kia Sisa, tuku 'a e me'a 'a me'a kia hai. 'Ave 'a e

fatongia ko ení, ko e 6:00 toki fakamaau tuku ai. Ko ia ‘oku ou kole, houa p ‘e taha mei heni. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: ‘Oku ou fakam l atu ki he ‘Eiki N pele Fika 1 ‘o Tongatapu, ‘i he tokoni pea mo e tofa mai hotau hala. Ko e ‘eiki eni na’e Sekelitali ta’u lahi ‘i he Talafakafonua. Pea ‘oku kei puke p ki he tala ‘o e fonua. Ko ia ko e Vouti 21 Komisoni ‘o e Kau Ng ue Fakapule’anga. Ko e lesoni huluhulu Luke Vahe 12:48. Ka ko ia na’e ‘ikai te ne ‘ilo ki aí, ka ne fai p ‘a e ngaahi me’a ‘oku taau mo ha tautea, ‘e si’i p ‘a e fo’i t ‘e ‘ai. Pea ko ia kuo foaki ki ai ha me’a lahi, ‘e fiema’u mei ai ha me’a lahi. Peh foki ka tuku ‘e he kakaí ha fu’u me’a ki ha taha ke tauhi, pea hulu atu, pea mo e me’a ...‘eke kiate ia. M 1 . Hou’eiki ‘oua te mou pau’u ki he Folofola. ‘Eiki N pele.

Lord Tu’i’ fitu: M 1 ‘aupito Sea ‘a e ma’u faingam lie. Fokotu’u atu ke tau p loti. M 1 .

Sea K miti Kakato: Ko kimoutolu ‘oku mou laum lie lelei ke tali ‘a e Vouti 21 – Komisoni ‘a e Kau Ng ue Fakapule’anga k taki ‘o hiki ho nima.

Lord Vaea: Sea ka u ki’i fakahoha’a atu.

Sea K miti Kakato: ‘Oku sai, ‘Eiki N pele Fakafofonga Fika 1.

Mahu’inga ke ‘ilo’i kakai e tefito’i fatongia e PSC

Lord Vaea: Kole p tapu p mo e Feitu’u na Sea pea tapu mo e Hou’eiki. ‘Oua te mou laukau’aki homou lakangá pea mo ho’omou me’a ‘i Fale ní pea mou fakakata’aki ‘a e faingam lie. Ko e V henga eni ‘o e kakai ‘oku ‘omai kiate kimoutolu. Pea na’e totonu ke ‘i ai ha’amou fakafehu’i fekau’aki pea mo e ngaahi ng ue ko ení, he na’e teuteu’i eni ‘e he Pule’angá ki he ... teuteu’i ai mo e ‘ Potung ué, pea ‘oku totonu ke mou ‘omai ha’amou me’a lelei ki ai. ‘Oua ‘e fakakata’akí, Kapau ‘oku fakakata’akí pea ‘oku totonu ke tuku ‘etau Falé Sea. Ko ia ‘oku ou fakamahu’inga ‘aupito he Folofola. Ko e Folofola ko ení na’e tohi ia ‘i mu’a, pea ko e ‘uhinga ia ‘oku mahu’inga ‘aupito ai, ke fai hano tokoni’i ení, mo e ngaahi fakakaukau ko eni. Sea, ko e fakam ‘opo’opo ko ení ‘oku to’o ia mei he Palani ta’u 3 ko ia ‘o e Patiseti ‘o e tau fakapa’anga, ‘Ofisi ‘o e Komisoni ma’a e kau ng ue fakapule’anga. Pea ‘oku fai ‘a e tokanga lahi ki ai ko e Va’a fo’ou foki eni Sea. Pea ko e Va’a ko ení ‘oku ne ‘omai ‘a e tafa’aki ke ne hanga ‘o fakafua’aki kapau ‘oku ‘i ai ha lotomamahi ‘i loto i he kau ng ue fakapule’angá, pea mo ha kau ng ue. Pea ‘oku peh ai ko e taumu’a ‘oku peh mai, ke fakahoko ‘a e tokoni ki hono fakalalakaka ki mu’a ‘a e fatongia fakataki pea mo fai fatongia ‘i he ‘Ofisi ‘o e Komisoni ‘o e Kau Ng ue Fakapule’angá pea mo e kau Ng ue Fakapule’anga. ‘A ia ko e ‘Eiki Minisit , Pal mia, ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e Komisoni ko eni. Sea ko e Komisoni mahu’inga ‘aupito eni, pea ‘oku ‘i he va’a ko eni ‘oku ‘i ai ‘a hono ako pea mo hono ng ue ke langa hake ‘a e tu’unga fakahoko fatongia ‘o e Potung ue ko eni.

Tokanga ki he fokotu’utu’u ng ue he v henga mo faka’ai’ai ng ue

Pea ko e kongá hono uá, ‘oku ‘i ai ‘a e kongá ai, mahu’inga ‘aupito *sub*-polokalama hono 3. Fakahoko mai ‘a e aleapau ng ue , V henga mo e ngaahi fokotu’utu’u faka’ai’ai ng ue p ko e

performance mo e *management*. Ko e me'a eni 'oku fo'ou 'aupito Sea, pea 'oku 'i ai 'a e tokanga lahi ki ai. Ko e tokanga lahi foki, neongo 'oku 'ikai ke 'asi heni, ka 'oku 'iai 'a e ngaahi me'a 'oku fekau'aki pea mo e ...'a e tokitaha na'e tuku kitu'a he'ene Potungaué pea ma'u v henga p . Kae 'uma' foki 'a e tu'unga na'e fai ai 'a e laka fakah h he ta'u kuo 'osi. Pea peh foki ki he ngaahi ng ue na'e 'ikai ke fiem lie, 'o 'i ai 'a e tu'unga ko eni ko ko e *Petition* 'a e Potung ue Ako, 'uma'a 'a e *CEDAW*. Ko e ngaahi tefito'i fatogia eni 'oku h mai 'i he tafa'aki ko eni Sea, pea 'oku faka'amu ke mea'i 'e he tokolahi, ko e kongā lahi 'o e ngaahi ng ue ni, 'oku h ia 'i he taimi 'oku fai ai 'a e ngaahi ng ue, kehekehe mo hono fakatoto'i. 'Oku mahu'inga 'aupito ke mea'i 'e he kakai 'o e fonuá, ko e taha eni 'o e ngaahi fatongia, 'oku lava ke 'at kia kinautolu ke nau ng ue'aki, 'a e ngaahi ng ue ko eni, pea 'oku 'i he malumalu p ko ia 'a e *PSC* pea peh foki ki he 'Eiki Pal mia. Ko ia 'oku mahu'inga 'aupito eni, ko e 'uhinga 'oku lava ke te fai ha tohi mo ha kole ki he'ete ng ué, ke fakalelei'i mai, 'o kapau 'oku 'i ai 'a e ...mei he tafa'aki ko eni 'a e *CEO* p ko e 'Ulu ko ia 'o e *PSC* ke fai ha ngaahi ng ue ki ha taha, p ko ha kulupu kakai 'oku nau tokanga ki he ngaahi ng ue. Ko ia 'oku ou fakam l atu he ma'u faingam lié Sea, , pea hang ko iá 'oku ou pou pou p mo e fokotu'u atu.

'Eiki Pal mia: 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: 'Eiki Pal mia.

Fakalukufua e vouti Komisoni *PSC*

'Eiki Pal mia: K taki fakamolemole p 'oku 'i ai 'a e mo'oni 'a e 'Eiki N pelé, ke 'oua na'a h 'o peh oku tau ngali fakatahamuhamu 'a e vouti ko eni. Ko e taha eni ha vouti mahu'inga hang ko e fakamatala ko ia 'oku tau fanongo ki ai. Ko e fo'i sino foki eni...

<008>

Taimi 1700-1710

'Eiki Pal mia: Pea 'oku ne hanga 'o tokanga'i fakalukufua 'a e ng ue ko 'a e Pule'anga. Ko e *budget* 'o e Potung ue ko eni ki he ta'u fakapa'anga lolotonga 'oku fe'unga mo e taha miliona ono kilu, 'a ia ko e hiki hake ia mei he taha miliona f kilu tolu mano ... taha miliona f kilu tolu mano m tolu ngeau fitu hiva. Mei he *budget* fakalukufua ko eni ko e kongā ko 'o e *budget* 'oku vahe'i ki he v henga ko 'o e kau ng ue 'oku fe'unga ia pea mo e pa'anga 'e taha miliona taha kilu ua mano ua afe hiva ngeau tolungofulu m ua. 'A ia ko e p seti ia 'e 70 'o e pa'anga ko eni 'oku vahe'i ki he Potung ue ko eni, p seti 'e 70, ki'i p seti p 'e 30 'oku 'at mai ke fakahoko'aki 'a e ng ue 'a e, ko e taha eni ha me'a faingata'a mo'oni he ko e ng ue, ko e fatongia 'oku hilifaki ki he Potung ue ko eni ko e fatongia lahi ke to'o 'a e kongā lahi 'o e pa'anga 'oku vahe'i ki he Potung ue ko eni 'e he v hengá kae toe mai p 'a e p seti 'e 30 'a ia kapau ko e p seti 'e 30 'oku toe mai 'oku 'i ai p 'etau fakakaukau atu 'e fu'u, 'e 'ikai ke lava 'a e Potung ue ko eni 'o fakahoko kakato 'a e ngaahi taumu'a ng ue 'oku fokotu'utu'u 'e he Potung ue ko ia, neongo ia, neongo e p seti 'e 30 ka 'oku fai e tokanga lahi 'a e va'a ko eni 'oku ne tokanga'i e kau ng ue faka-Pule'anga ke fakapapau'i ke ne ng ue fakapotopoto 'aki 'a e ki'i p seti 'e 30 ko eni ke fakahoko hono ngaahi fatongia, hang ko e me'a ko ia 'oku tau fanongo ki

ai ko e fatongia 'o e Potung ue ko eni PSC ke nau tokanga'i e kau ng ue faka-Pule'anga 'a ia 'oku 'i ai honau mafai lahi fekau'aki pea mo hono fili 'o e kau CEO pea hang ko e kau tokoni pea 'ikai ngata ai hono fili kinautolu ka 'oku 'i ai mo hono mafai lahi ke ne hanga 'o tokanga'i 'a e tafa'aki ko eni 'oku fekau'aki pea mo e, pea mo e totonu 'a e kau ng ue faka-Pule'anga ki he ngaahi me'a 'oku nau entitle ki ai. Hang ko ia 'oku mou mea'i 'oku 'i ai 'a e t kehekehe 'i he lolotonga ni 'i he vaha'a 'o e PSC p ko e Va'a ko eni 'o e Pule'anga pea mo e kau CEO p ko e kau Tal kita. Pea 'ikai ngata ai ka ko e Remuneration Authority p ko e Va'a ko eni, 'a e fo'i sino ko eni 'a e Pule'anga 'oku ne hanga 'o tokanga'i mo hono fakav henga'i, 'a ia ko e fo'i faikehekehe ko eni 'oku 'ikai ke faingofua ke tau peh ko ha me'a faingofua eni ki he ngaahi sino kehekehe 'e tolu ko eni 'a 'enau fekau'aki. Ka neongo k toa e ngaahi t kehekehe ko ia 'oku a'u ki he tu'unga 'oku lava 'a e ngaahi Potung ue 'e tolu ko eni ke nau hanga 'o vetevete atu e ngaahi t kehekehe ko eni 'o a'u mai ki he tu'unga ko 'oku 'i he 'aho ni. Mahalo ko e ki'i, ka ko e ki'i me'a p ia 'oku ou tokanga ki ai, ko e ngaahi me'a 'oku fekau'akipea mo e ngaahi l unga mo e ngaahi me'a peh 'oku ou malava p ke fakahoko 'a e ngaahi l unga ko ia 'i he anga e fokotu'utu'u 'a e Potung ue pea mo e ngaahi sino kehe 'o e Pule'anga 'oku 'i ai 'enau fekau'aki. Mahalo ko e ki'i tokoni p ia te u ala fai atu. 'Oku ou fokotu'u atu ke ...

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Nuku: 'Eiki Sea ...

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele mei 'Eua ...

Tokanga ki he feto'aki he v henga

Lord Nuku: Kole p mu'a ke fai p ha ki'i fakahoha'a atu Sea. 'Oku, ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e tokanga 'Eiki Sea ko e mahino mai mei he me'a ko eni 'a e 'Eiki Pal mia, p seti 'e 30, na'e fa'a fai hono fakafehu'ia 'i he ' vouti ko e pa'anga ng ue ia. P seti 'e 70, 'uh ke toki fakatonutonu mai p mei mu'a he na'e 'osi hanga 'e he 'Eiki Minisit Pa'anga 'o fakahoko mai 'oku meimei he p seti 'e nimangofulu tupu 'a e v henga. Ka ko e fakak toa, ka ko e 'uhinga ko Sea 'oku fai ki ai 'a e tokanga koe'uh ko e feme'a'aki ko 'oku fai ko ki ai 'Eiki Sea koe'uh kapau ko e anga ia hono vahevahe ko ko 'o e pa'anga e fonua Sea pea 'oku fai e tokanga leva ki ai, he 'uh he na'e 'osi me'a mai e 'Eiki Minisit Pa'anga 'o ne hanga 'o fakama'ala'ala mai 'Eiki Sea 'a e ' tu'unga ko eni. Pea na'e fai ai p e fet 'aki 'i he anga ko 'o e fononga mai 'a e ' vouti 'o a'u mai pea na'e peh he 'Eiki Minisit Mo'ui, mahalo ko e meimei p seti 'e valungofulu 'a e pa'anga v henga ia ko 'a nautolu. 'A ia 'oku fet 'aki p ia, 'a ia mahalo ko e faka'avalisi , ka ko e me'a 'oku, ko e me'a 'uluaki ia.

Tokanga ki he feto'aki PSC mo e Minisita

Ko e me'a ko hono ua Sea ko e fekau'aki ko eni pea mo hono hire e kau CEO. Pea e anga 'o e mafai 'o e 'Eiki Minisit ki he CEO 'i he anga 'ena feng ue'aki. Pea mo e anga hono fai ko e l unga 'Eiki Sea. Lave'i p he motu'a ni p ko e taimi ko 'oku fai ai e l unga pea 'ave ki he, ki he PSC, pea 'oku kau ia he me'a ko 'oku nofo e motu'a ni 'o tokanga ki ai 'uh ko e toe fai ko eni ko 'a e malanga ko ki ai 'Eiki Sea p 'oku anga f f leva 'a e tu'unga ko eni ko 'a e anga ko hono fakalele 'a e Minisit mo e Kapineti. 'A ia ke 'uh ke fakama'ala'ala mai 'a ia ko

nautolu 'oku nau hanga 'o fili ko ko 'a e poate ko eni. Pea 'oku 'uhinga peh leva 'a e anga ko 'o e fakakaukau ki he anga ko e tu'u ko eni ko 'a e Sea 'o e PSC mo 'ene faitu'utu'uni p ko e h e kaunga 'a e 'Eiki Minisit ki he taimi ko ko 'oku hanga ai 'e he PSC 'o fai 'e nautolu e p nolo mo e *interview* pea tuku mai 'a e tokotaha ko ia ke ng ue pea mo e 'Eiki Minisit . 'Oku ou lave'i p 'oku fa'a taimi lahi 'a eni ko hang ko na'e hoko he Potung ue Ako, ko e fakat t mahino ia Sea 'i he anga e fet 'aki kehekehe 'a e ng ue na'e fai 'e he PSC pea mo e 'Eiki Minisit ko ko 'o e Potung ue. Ka ko e anga ia 'a e fakakaukau ko 'a e motu'a ni ke 'uh ko e ' fet 'aki kehekehe ko eni Sea p ko e h ha fa'ahinga fakalelei 'e lava 'o toe fai ko ki heni, he koe'uh 'oku hanga 'e he PSC 'o fili mai e CEO pea 'ikai ke tali 'e he 'Eiki Minisit pea 'oku anga f f leva e tu'u ko e mafai? Ka ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e tokanga 'Eiki Sea ...

'Eiki Pal mia: Sea ...

Sea K miti Kakato: Me'a mai koe 'e N pele ke 'osi, me'a mai e N pele ke 'osi kae toki tali faka'angataha'i mai p .

Lord Nuku: Me'á he 'e l loa ia. Kapau te ne me'a mai 'e ia pea 'osi ko ia pea lava ai p ia.

Sea K miti Kakato: 'Ai p ke nounou.

Lord Nuku: Ke nounou 'e l loa.

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

Lord Nuku: Sai p Sea. 'ikai ko e me'a ko 'oku 'uhinga ki ai 'Eiki Sea. 'Oku fai e fakakaukau koe'uh ko e pa'anga tukuhau 'a e kakai. Fakataha'i he Fale ni, 'ave ki he Kapineti, pea ko e taimi ko 'oku fakalele ai ko ko e ng ue, ha'u e mafai ia mei he faitu'u kehe, ko e CEO ko ia 'oku ne hanga 'o fakalele ko e Potung ue. Na'e 'osi me'a mai p 'e he 'Eiki Minisit Polisi, me'apango na'e 'ikai ke 'i heni he taimi ko na'e fai ai 'ene vouti ka na'a ne me'a mai ko e v ko 'i he tafa'aki ko Komisiona pea mo e 'Eiki Minisit 'oku 'i ai 'a e fo'i *space* ia ai 'oku 'ikai ke fai ai ha femahino'aki. Ka ko e 'uhinga peh 'a'aku ia 'a e fakakaukau ko 'i he tu'u ko hang hono founga ko hono ui ko ko 'o e CEO, he ko e CEO ia 'oku ne pule'i ko ko 'a e pa'anga *operation* ko ko 'a e pule, 'a ko 'oku vahe'i atu ko ki he Potung ue. Ka ko e anga, fakakaukau ko ki ai ko tautolu na'e fili mai ko 'e he kakai ke tau mai ko ko 'o fa'u atu e ngaahi fokotu'utu'u. Pea 'oku hanga leva 'e he Kapineti 'o fili e ngaahi sino ko eni 'o tali ui ia, 'a e CEO ia ki he PSC p 'oku anga f f leva 'a e tu'u ko ko 'a e Kapineti ko nautolu 'oku nau hanga ko 'o *appoint* ko e PSC. Pea kapau 'oku 'i ai ha l unga ha taha ng ue, 'oku pau ke fakamo'oni 'a e CEO. Pea kapau leva he 'ikai ke fakamo'oni, kapau leva 'e 'i ai ha l unga ia 'a e CEO, ko hai 'e fakamo'oni he tohi l unga ko ia ke fakah ki he PSC? Hang kiate au ko e tu'u 'a e lao 'oku pau ke fakamo'oni e CEO.

'Eiki Pal mia: Sea, 'oku ou mahalo ...

Lord Nuku: Ko e ... 'ai p ke fakama'ala'ala mai p ...

'Eiki Pal mia: Ka u ki'i kole atu ki he Feitu'u na, ki he motu'a ni p te ke faka'at mai, kuo mahino kiate au ia 'a e me'a ko eni ...

Sea K miti Kakato: 'Io me'a mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Ka kuo pau p kapau 'oku ne loto ke u tali atu, ke u tokoni atu ki ai ...

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

Lord Nuku: Ko e, 'Eiki Sea nau loto au ke ne tali mai 'anenai ka ko e Feitu'u na foki na'a ke talamai ke u hokohoko atu p au ia pea u ...

'Eiki Pal mia: Ka ko e me'a 'oku ke toe takamilo holo p he fo'i me'a tatau p .

Sea K miti Kakato: Sai ke ke me'a hifo N pele kae me'a mai e Pal mia. Pal mia, me'a mai. Me'a mai e Pal mia.

Taukave tonu kaunga Minisita hono fili e CEO

'Eiki Pal mia: ... (kovi 'a e ongo) ... he 'oku 'i ai foki e taimi 'e ni'ihii 'oku fili mai 'e he PSC ia 'a e CEO. Nofo atu e Minisit ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha kaunga 'a e ... Neongo 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakamatala 'o peh pea ko e anga e fa'ahinga fakakaukau, 'oku totonu ke kau e Minisit 'i hono ...

<009>

Taimi: 1710 – 1720

'Eiki Pal mia: .. 'i hono fili 'o e CEO he ko ia te na ng ue. He kapau 'e fili mai 'e he PSC ia, ko e anga p eni e fa'ahinga sio ia mei he tafa'aki 'e taha. Kapau 'e fili mai 'e he PSC ia ha tokotaha 'oku 'ikai ke na lava naua ke na ng ue fakataha pea mo e Minisit , pea 'e 'i ai leva e palopalema. 'A ia ko e me'a ia 'oku tonu ke fai ki ai hano fakakaukau'i. Ka neongo ia, ko e tu'u ko 'a e mafa' ko e PSC ko ia 'oku ne mafai ki hono, ko e tu'uaki mo e tala ng ue 'oku fai ki ai pea nau to e fai mo e 'initaviu, pea 'osi ko ia pea nau toki *recommend* mai ki he Minisit ko me'a eni 'oku mau fili p 'oku loto ki ai e Minisit p ta'eloto ki ai kuo pau p ke ne tali. Pea 'oku pau ke ne feinga ke na ng ue fakataha. Sea ko e ...

Lord Tu'i' fitu: Ki'i fehu'i p Sea ki he 'Eiki Pal mia. Ko 'eku fehu'i ko e PSC 'oku nau fili p 'oku 'i ai ha p nolo.

'Eiki Pal mia: Ko e p nolo. Ko e PSC ka 'oku nau kumi e fo'i p nolo, ko nautolu 'oku nau fili e fo'i p nolo.

Lord Tu'i' fitu: Ka 'oku 'ikai ko e PSC 'oku nau 'initaviu, ko e p nolo. M 1 .

'Eiki Pal mia: 'Ikai, ko e 'uhinga p 'eku lave ki he *PSC* ko nautolu 'oku nau ma'u e mafai ke nau kumi e kau p nolo. Pea ko e kau p nolo ko ia fili 'e he *PSC* ko nautolu 'oku nau fai 'a e 'initaviu.

Lord Tu'i' fitu: Ko ia, 'oku hang 'oku 'ikai ke m nava hake p nolo, 'oku *PSC* k toa.

'Eiki Pal mia: K taki, m l .

Sea K miti Kakato: Hoko atu.

'Eiki Pal mia: Pea ko e me'a 'e taha hang ko e me'a na'a ke lave ki ai, na'e 'i ai, hang ko eni na'e 'i ai 'a e ki'i t kehekehe 'i he motu'a ni mo 'ene, ko e t kehekehe ko eni na'e tupu ia mei he l unga, mou manatu'i 'oku 'i ai 'a e *right* p ko e totonu 'a e fa'ahinga ko ena na'a nau tohi ki he fo'i tu'unga ko ia ke nau l uga. Hili ko ia e fili 'e he *PSC*, l unga mai e toko ua ia. L unga'i 'e naua ke to e fakalelei'i pea to e vakai'i e fili na'e fai he 'oku 'ikai ke na fiem lie. Ko e me'a ia na'a mau ki'i fuoloa ai ko e fo'i launga ko ia. Pea lele 'a e me'a ia ko ia 'o fu'u fuoloa, ha'u ko l unga ko eni ki he motu'a ni ne u sio ko ki he me'a 'oku *base* ai e l unga 'a e ongo ua ko eni, pea na'e 'i ai 'eku fakakaukau ki ai 'oku totonu p ke 'i ai mo ha'aku lau ki he me'a ko ia tupu ai 'emau ki'i fuoloa. Ka neongo kotoa ia ne iku p 'o tu'utu'uni 'e he *PSC* 'i he fakatonutonu ko eni, nau to e fokotu'u mai p 'e nautolu e tokotaha ko eni, pea tali fiem lie leva 'e he motu'a ni ke hoko atu e ng ue mo e tokotaha ko eni 'i he tu'unga he taimi ni. Ka 'oku 'ikai ke faingofua 'a e me'a ko eni, tu'unga 'oku lolotonga hoko neongo ko e founa ia na'e ng ue mai'aki he ko e 'uhinga 'oku ma'u e mafai ia 'e he *PSC* ke nau, p ko e p nolo, kau p nolo 'oku nau fili e tokotaha ko eni ke ha'u 'o ng ue mo ha Minisit , kapau 'oku nofo atu e Minisit ia 'oku 'ikai ke na fu'u lava ke na ng ue lelei, 'oku tau 'amanaki p he 'ikai ke lava 'o fakahoko lelei e fatongai. Pea neongo ia ko e anga ia e fokotu'utu'u e 'aho ni, pea 'oku tonu p ke fai hano vakai'i na 'oku to e 'i ai ha founa 'e lava ke fakalelei'i'aki. Ko e 'uhinga p 'oku mahu'inga 'aupito 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e *CEO* he'ene feng ue'aki pea mo e 'Eiki Minisit , m l 'aupito.

Sea K miti Kakato: M l . Tongatapu 4.

Lord Nuku: Sea ko 'eku faka'osi atu p .

Sea K miti Kakato: K taki Tongatapu kae faka'osi.

Lord Nuku: Ko e faka'osi atu p au ia Sea ko 'eku anga ko fakakaukau 'a e motu'a ni ia 'Eiki Sea, 'oku ou tui au 'oku tonu ke v ofi e 'Eiki Minisit pea mo 'ene *CEO*, p 'i ai ha'ane kaunga ki hono fili 'ene pule ng ue. Mahino p kiate au ia 'a e anga ko fokotu'utu'u 'a e laó ka ko e, kapau te ke me'a ki he me'a ko ... na'e 'ikai ke u 'uhinga au ia ki he potung ue akó ka nau 'uhinga p ko hono fakat t na'e 'osi hanga 'e he *PSC* mo e p nolo 'o fili e tokotaha. Pea 'oku 'ikai ke u tui au ia ki he to e l unga ko mei tu'a 'o fekau'aki mo e ng ue kuo 'osi fakafatongia'i 'e he laó ke nau hanga 'o fili e tokotaha ko ia ke hoko ko e *CEO*.

M teni Tapueluelu: Sea ko u kole p pe 'e laum lie lelei e N pele ke u, ko 'eku pou pou ki ai Sea.

Lord Nuku: 'Io sai p ia.

M teni Tapueluelu: M l 'aupito 'Eiki N pele pea tapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea kae peh ki he Hou'eiki e K miti Kakato. 'Eiki Sea ko e poini ko eni 'oku 'o hake 'e he 'Eiki N pele, neongo 'oku ki'i h si'isi'i ka 'oku *fundamental*, 'oku mahu'inga 'aupito, ko u fakam l ki ai he'ene to'o mai 'a e poini ko eni 'Eiki Sea. Ko hono 'uhinga, ko hono fili, 'e tatau ai p 'Eiki Sea ko hai 'e Pule'anga, ko e me'a mo'oni eni. Ko e tepile ko p ko eni, 'e tatau ai p pe ko hai. 'E ongo'i 'e he tokotaha kotoa p 'i he Fale ko eni. Taimi te nau me'a atu ai ki he Kapineti, pea 'ikai ke nau lava 'o fengaue'aki lelei mo e kau *CEO*, ko e poini mo'oni ia. Ko hono 'uhinga he 'oku tau taliui kitautolu ki Fale Alea, 'oku taliui e Kapineti ki Fale Alea. Pea kapau 'oku tali ui 'a e *CEO* ko 'a e Minisit ia ki ha sino kehe, 'oku 'osi faka'at p ia ai fakanatula ke fai e tauhamu. Ko e ni'ihiki ko 'oku fili mai 'e he kakaf hang ko e me'a ko 'a e 'Eiki N pele, 'oku fili mai kitautolu ki heni. 'Oku 'i ai 'etau ngaahi kaveinga mo e misiona te tau tulituli ki ai 'e 'Eiki Sea. Ko e taimi ko 'oku tau ai 'o kemipeini pea tali ko ia ke u h ko ki he Kapineti, 'oku 'uhinga ia 'oku 'io mai e kakai ke mou 'o fakalele peh 'i e pule'anga, tatau mo e ngaahi palomesi 'oku mou 'omaí. Ka u 'oatu leva e faikehekehe mo e kau *CEO* 'Eiki Sea, taimi ia 'oku palopalema ai. Pea ko u, 'oku mahino p kiate au ko e fakat t na'a ne 'omai 'oku 'ikai ko e 'uhinga p ia ki he fo'i potung ue akó ka ko e sio fakalukufua 'oku malava ke hoko e palopalema ko ia. Pea ko e anga e fokotu'u mo e pou pou 'oku totonu ke fa'u ha lao ia ke 'i ai ha kaunga e kau Minisit ki hono fili 'enau kau *CEO* ka 'ikai te tau fepakipaki. 'Eiki Sea, to e h mo e palopalema ia ko eni. Ko e *CEO contract* foki ia. Pea 'e tulituli e *CEO* ia ko hono 'uhinga ke taau 'ene ng ue ko e 'uhinga ko e fo'i taimi *contract* ke lava 'o to e fakafo'ou. Ko e kau *deputy, fix* foki nautolu 'ikai ke nau *contract*. Ko e fakamatala 'oku 'omai kia mautoli, ni'ihiki ia, heuheu p , fakafepaki, ko hono 'uhinga he 'oku nau lele 'otom tiki foki nautolu ia 'oku 'ikai ke *contract* ia ke to e *renewable*. Pea na'e 'omai e fakamatala 'o peh hange hang 'e to e *contract* mo e kau *deputy* ke fakapapau'i 'oku nau taliui tatau pea nau ma'u e 'elem niti ko ia e *accountability*, tatau p mo e kau *CEO* kae lava ke nau tulituli ke ma'u e misiona e fo'i teemi ko 'oku nau ng ue ai, 'o tatau mo e *CEO* mo e kau Minisit . Ko e ngaahi fa'unga ng ue ko ia 'Eiki Sea, ha'u k toa ia he ng ue ko eni 'a e *PSC* ko hono 'uhinga 'oku au pule'i 'e nautolu e fili e kakai ko 'eni, kae tulituli 'a e kau taki ia ko eni ki he ngaahi fiema'u hangatonu. Pea 'oku mahino p 'Eiki sea ko e fili ko ia e *PSC* mo e kau p nolo ko e fiema'u ke tau'ataina mei he ngaahi sino fakapolitikale. Ko e fehu'i 'e taha, ko hai te ne fakapapau'i 'oku *independent* e kau p noló, ko hai 'oku ne fakapapau'i 'oku *independent* e *PSC*. 'A ia ko e anga ia ko fakakaukau. 'Oku mo'oni 'aupito e me'a 'oku 'omai 'e he 'Eiki N pele. Ko u fakam l lahi ki ai, *fundamental* ki he fa'unga mo e *structure* 'etau 'unu kimu'a ke tau lava ke tali ui. Kapau 'oku tu'u 'ata'at 'a e fo'i *PSC* 'ikai ke tali ui ia ki ha taha, 'Eiki Sea, 'e mali f f fatongia mo e s vesi 'a e Pule'anga mo e kakai. Mo'oni 'aupito e me'a 'oku ne fokotu'u mai pea ko u fokotu'u atu ke fakakaukau'i he 'e tatau ai p Hou'eiki, p ko hai 'e Pule'anga, 'e ongo e me'a ko eni he tu'u e kaha'u 'Eiki Sea.

Lord Tu'ivakan : Sea ki'i tokoni p ki he me'a.

Sea K miti Kakato: N pele Fika 3 Tongatapu.

Lord Tu'ivakan : Tapu p mo e ... Ko e tu'u foki 'a e fa'unga ki he taimi ni ko e PSC ia 'oku nau under 'i he Pal mia he ko e Pal mia 'oku *responsible* ki ai 'a e PSC. Ko e kau p noló, ko e me'a ia 'a nautolu ke nau fokotu'u mai pea 'omai ki he Pal mia ke ne me'a ki ai p 'oku, p ko e kakai totonueni k efai 'a e me'a ko ia. Mahalo ko e me'a ia 'oku tonu ke .. ka ko e PSC 'oku nau *responsible* ki he Pal mia he 'oku nau *under* 'i he Pal mia. Pea ko e Pal mia te ne, tonu ke ne fakalelei'i e me'a ko ia. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 , ko e tokoni ko eni 'oku fai 'e Tongatapu 4 pea mo e N pele Fika 3 'o Tongatapu, tuku atu p ki he Komisoni Kau Ng ue Fakapule'anga pea mo e Kapinetí ke mou sio ki ai ko e ngaahi tokoni lelei 'aupito eni. Hoko atu 'eiki N pele.

Lord Nuku: 'Eiki Sea, ko 'ene tu'unga ko ia he taimi ni he 'ikai ke mau lava mautolu 'o fai atu ha me'a he taimi ni he 'oku 'i ai e. lolotonga 'i ai e lao lolotonga 'oku fai'aki e ng ue ko ení. Ka ko e anga p 'o e fakakaukau ke tuku atu p mu'a ki he 'Eiki Minisit Lao pea mo e Kapinetí ke nau toe hanga 'o vakai'i he 'oku 'i ai e palopalema 'oku hoko koe'uhi ke to e vakai'i koe'uhi ke folau lelei ange. Ngali ma'ama'a p ki'i potung ue ko eni 'Eiki Sea ka ko e potung ue eni ia 'oku ne hanga 'o pule'i fakalukufua 'a hono fakalele ko ia e ng ue he fonua ni. Pea kapau leva 'oku 'i ai ha palopalema, 'oku ou tui ko e fatongia ia 'o e Feitu'u na mo e Fale ni ke fai hano vakai'i kae kole ki he Pule'anga ke toe fai mu'a hano saupulu kapau ko e tu'unga 'oku 'i ai Sea. M 1 Sea.

P loti'i 'o tali Vouti Komisoni Kau Ng ue Fakapule'anga

Sea K miti Kakato: M 1 'aupito. Tau hiki nima. Moutolu 'oku mou laum lie lelei ke tali e vouti 21, Komisoni 'o e Kau Ng ue Fakapule'anga, pea mou k taki 'o hiki homou nima.

Kalake: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a M teni Tapueluelu, Veivosa *Light of Life* Taka, Vili Hingano, S miu Vaipulu, 'Eiki Minisit Polisi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'i' fitu, 'Eiki N pele Tu'ivakan , loto ki ai e toko 21.

Sea K miti Kakato: M 1 . Moutolu 'oku 'ikai ke mou loto ke tali 'a e vouti 22 Potung ue Sitetisitika, k taki hiki ho nima. 'Oku 'ikai tali. K taki fakamolemole, Komisoni 'o e Kau Ng ue Fakapule'anga.

<001>

Taimi: 1720-1730

Sea K miti: K taki. Mou k taki hiki homou nima 'a moutolu 'oku 'ikai ke loto ke talí.

Kalake Pule: 'Eiki Sea 'oku 'ikai ha fakah loto. M 1

Alea'i pea tali vouti Potung ue Sitesitiká

Sea K miti: M 1 . Tau hoko atu ki he vouti Fika 22, Potung ue Sitesitiká. Ko hono potu folofolá, ko Paloveepi vahe 11 veesi 14. “ ‘Oku tu‘utamaki ha kakai, ko e masiva ‘utá, ka ‘o ka tokolahi ‘a e kau fale‘í ‘e ai ha tu‘um lie.” M 1 , moutolu ‘oku mou laum lie lelei ke tali ‘a e vouti 22, Potung ue Sitesitiká, mou k taki ‘o hiki homou nima.

Kalake Pule: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai M teni Tapueluleu, Veivosa *Light of Life* Taka, S miu Kuita Vaipulu, ‘Eiki Minisit Polisi, ‘Eiki Minisit Mo‘uí, ‘Eiki Minisit Ngoué, ‘Eiki Minisit T naki Pa‘angá, ‘Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonuá, ‘Eiki Minisit Fonuá, ‘Eiki Pal miá, ‘Eiki Tokoni Pal mia, ‘Eiki Minisit Pa‘anga, ‘Eiki Minisit Lao, ‘Eiki Minisit e Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule‘angá, ‘Eiki N pele Tu‘iha‘ateiho, ‘Eiki N pele Tu‘iha‘angana, ‘Eiki N pele Nuku, ‘Eiki N pele Tu‘ilakepa, ‘Eiki N pele Vaea, ‘Eiki N pele Tu‘i‘ fitu, ‘Eiki N pele Tu‘ivakan . ‘Eiki Sea ‘oku loto kotoa ki ai e Falé toko 21.

Alea'i Vouti Potung ue MEIDECC

Sea K miti: M 1 ‘aupito Hou‘eiki. Ko ‘etau vouti faka‘osí, uongofulu-m -tolú, ko ‘etau vouti faka‘osí ia, ko e Potung ue Fakamatala ‘Eá, Ma‘u‘anga Iví, Ma‘u‘anga Fakamatalá, Tokanga‘i Ngaahi Fakatamaki Fakanatulá, ‘Atakaí, Fetu‘utakí mo e Feliuliuaki e ‘Eá. Ko hono potu folofola, Saame 117, veesi 1 ki he 2. “Fakafeta‘i kia Sihova ‘a e ngaahi pule‘anga kotoa. Fai hono fakam 1 ‘a e ngaahi fa‘ahingá. He ko ‘ene ‘ofa kiate kitautolú ‘oku fu‘u kaukaua, pea ko e mo‘oni ‘a Sihová ‘oku ta‘engata. Halel ‘i .” ‘Eiki N pele Fika 1 ‘o Ha‘apai.

Tokanga ki he kei mamafa totongi ‘initaneti

Lord Tu‘iha‘angana: Tapu mo e Feitu‘u na ‘Eiki Sea, pea tapu mo e Hou‘eiki K miti Kakató. Sea ko e fakahoha‘a p ‘a e motu‘a ni ia ko e fehu‘i p ki he Tokoni Pal miá mo e ‘Eiki Minisit , ko e muimui‘i p ‘a e me‘a na‘e fai ki ai ‘a e lave he fakamatala ko eni e ‘esitimeti lolotonga, pea na‘e fai e fehu‘i ko ení ki he Tokoni Pal miá fekau‘aki mo e tekinolosia fo‘ou ko eni Sea, ‘a e keipolo ko eni na‘e taki ko eni ko e *fiber optic*. Pea na‘e fai e fehu‘í, ko e ‘uhingá he ko e ... tautefito eni ki he ... kuo u tui kau ‘a Tonga ni ia he ma‘ama‘a he fetu‘utaki telefoní. Ka ‘oku fekau‘aki eni mo e fetu‘utaki ‘initaneti Sea. Kae mahino p foki, ko e tokoni eni, na‘e taumu‘a e tokoni ko ení, ‘a e ‘omai ‘a e tekinolosia ko ení ke a‘u ki he kakai e fonuá, ke ... tautefito ki he f naú he akó mo e ngaahi ‘apí, ka ko ‘eku fehu‘i p ‘a‘aku ki he Tokoni Pal miá pea na‘a ne me‘a mai ‘e fai e ng ue ki ai, ka ko e h e tu‘unga ‘oku ‘i aí, mahino ‘oku kei mamafa p , pea ‘oku ‘ikai ke ai ha holo ia ‘i he ‘init netí, ki he ongo *distributor* ‘e 2 ko eni TCC mo e me‘á, mahino ‘oku te‘eki ai ke ai ha holo ia, p ko e Potung ue ko ení p ko e Poate ko eni ‘a e kautaha Keipoló, p ko hai he ongo me‘a ko ení ke fai mo tukuhifo ‘a e ‘initaneti. M 1 Sea.

Sea K miti: M 1 . ‘Eiki Tokoni Pal mia.

Fakamatala fakama'ala'ala ki he Vouti e MEIDECC

'Eiki Tokoni Pal mia: M 1 Sea. Tapu mo e Feitu'u na, pea tapu mo e Hou'eiki M mipa e K miti Kakató. Sai p ke kole p ki he N pele, ki'i kamata atu p mei mu'a 'o a'u atu ai p ki he tafa'aki ko eni e keipoló Sea, kapau 'e loto lelei p ki ai 'a e N pelé. Ko e ki'i potung ue ko eni 'a e motu'a ni Sea 'oku ai p ki'i hiki si'i p he *local fund*, ko e tautefito p eni ia ko e 'uhingá ko e COLA ko eni ko na'e me'a ki ai e 'Eiki Minisit Pa'anga hono toe fakafoki mai ko ki he ngaahi Potung ué. Pea na'e ai p sio 'i he lahi ko eni e fakatamaki fakaenatulá, ki mui ni maí, ke to e ki'i fakam lohi'i ange 'a e ongo ki'i tafa'aki 'e 2 he Potung ué, 'a ia ko e tafa'aki ko ki he tala matangí mo e tafa'aki ko eni 'a e NEMO ki he tokanga'i ko eni 'a e fakatamaki fakaenatulá. 'A ia 'o fokotu'u leva ai 'o 'alu ai e ongo *Senior Officer* 'e 2 ki Ha'apai mo Vava'u. 'Alu leva mo e ongo 'Ofisa ma'olunga l volo 5 ki Vava'u, ko e 'uhinga p eni ke fakam lohi'i mo fakaivia 'a e ngaahi 'ofisi ko eni he ngaahi 'otu motú. Lahilahi nofo p 'o tau toki meimei *response* atu p mei Tonga ni, ka 'oku ai e fakakaukau mahalo 'oku tonu p ke fakafefeka'i mo to e fakaivia ange 'a e ngaahi va'a ko eni 'a e Potung ue ko eni 'i ... tautefito 'i Vava'u mo Ha'apai. 'A ia, pea ko e to e 'uhinga mahu'inga leva 'e tahá 'i he taimi ko eni 'oku fai ai e fatongia ko eni 'a e Potung ué, ki he 'enau tafa'aki ko eni 'a e *Corporate Service*. 'A ia ko e tafa'aki ia ko 'oku nau fai 'a e pou pou ki he ngaahi tafa'aki kehekehe ko eni 'a e Potung ué pea na'e fiema'u leva ke toe ki'i fakam lohi'i mo ia. Kau p ki ai mo e 'omai ha tokoni 'a e Tal kita ko eni 'a e Fakamatala 'Eá, kae 'uma' 'a e Talekita ko eni 'a e NEMO. He na'e taimi ko na'e tokotaha p ia pea hoko hake p kau 'ofisa 'i lalo 'aupito. Mahu'inga 'aupito p ko hono 'uhingá p 'okapau 'oku 'ikai ke 'i heni 'a e Tal kitá 'oku ai p hono tokoní. Tautefito p eni he 'oku 'ikai ke tau 'ilo 'a e taimi 'e hoko mai ai ha fakatamaki fakanatula Sea. 'A ia ko e ki'i hiki p ia ko ena 'i he *local fund* ko ena tautautefito p ki he tafa'aki ko ena 'o e v hengá. Sea te u ki'i lave atu ai p ki he ngaahi tokoni ko eni, ko e kongá lahi foki ia 'o e patiseti 'a e motu'a ni Sea, ko e 'uhingá p ko e ngaahi tokoni kehekehe mei he ngaahi tafa'aki kehekehe.

Kapau te tau kamata atu p Sea 'i he ... ko e va'a ia ko eni 'a e motu'a ni 'i he 'ofisi ko ia 'a Minisit 'oku 'ikai ke ai ha hiki ia ko e 'uhinga p , hang ko e COLA hang p ko ia 'oku mou me'a hifo ki aí. Tatau p mo e 'ofisi 'a e CEO. Ko e *Corporate Service* ko ena na'a ku lau ki ai 'i he 315, hang ko u laú na'e to e fiema'u ke to e ki'i fakaivia mai ko e 'uhingá ko e lahi ange e fatongia ko eni 'a e Potung ué, 'a ia ko e 'uhingá, ko e 'ai ko ena ke hiki ko 'a e *Corporate Service* 'i he 315 Sea. Hoko atu ko ena ki he 316 Sea, ki he tafa'aki ko eni ki he fakamatala matangí pea mo e NEMO mo e tafa'aki ko eni fakahoko atu ko 'a e tala 'a e *emergency* mo e al me'a peh Sea.

Ngaahi fakaivia ó e Va'a ki he Vakai Matangi

Kapau te mou fakatokanga'i hifo p 'i he tafa'aki ko ena, tokoni mei mulí 'oku ai p 'a e ngaahi tokoni ki'i lalalahi p 'i he tafa'aki ko ení Sea tautefito ko eni ki he tafa'aki e MET . 'A ia 'oku ai e 5 kilu hena kapau te mou sio hifo he kongá ki lalo ko ena e 316, ko e 'uhingá p eni ke to e fakalelei 'i e ngaahi me'ang ue ko eni 'a e va'a tala matangí, he ko e 'uhingá 'oku fiema'u 'aupito ia, tatau ai p p 'e sai p 'e tokolahi 'a e kau ng ue ko eni 'a e tafa'aki ko ení kapau 'e 'ikai ke sai 'enau *equipment* mo 'enau ngaahi me'ang ué, kuo u tui he 'ikai ke fu'u lelei 'enau fai

fatongiá. Pea na'e ai leva 'a e tokoni mei he *World Bank*, p ko e Pangik 'a M maní, ke mai'aki ha ngaahi me'ang ue ke tokonia 'a e tafa'aki ko ení Sea, pea ko e 'uhinga p ia ko ena 'a e ngaahi ki'i pa'anga lahi ko ena 'oku 'asi ko ena 'i he *development fund* 'oku 'asi atu ko ena 'i he tafa'aki ko ená. 'I he taimi tatau p 'i he *MET Services* 'oku ai mo e s niti hena 'oku tuku hena ke ng ue'aki ena ke fa'u ha lao ma'ae tafa'aki ko ení Sea. Talu 'a e ng ue mai 'a e tafa'aki ko ení Sea ko e ngaahi lao ko pe ko e ngaahi kupu'i lao ko na'a nau ng ue'akí Sea, na'e 'i he ngaahi lao kehekehe ia. Pea ko e taimi lelei eni ke tau sio fakalelei ange ke fakaivia e tafa'aki ko ení, 'o 'omai 'a e ngaahi kupukupu'i lao ko ení 'o 'omai ki ha fo'i lao 'e taha, 'o e tala ai e fatongia e tafa'aki ko ení, tala ai e ngaahi mafai 'oku tonu ke ne ma'u mo e ngaahi al me'a peh Sea. Pea 'oku ai e ki'i s niti hena, 'oku tuku atu ai, ko e 'uhingá ke fai ai ko eni 'a e ng ue ko eni ki hono fa'u 'a e lao ko eni ki he tafa'aki Fakamatala Matangí Sea.

Tokoni ki he NEMO

Hoko atu ai p ki he peesi 317 Sea, ko e me'a tatau p eni ka 'i he tafa'aki eni ko eni 'a e *NEMO*, 'a ko eni 'a e tafa'aki ko eni ki he fakatamaki fakanatulá. Ko e me'a tatau p eni hang ko ia na'a ku lave ki ai 'anenaí na'e fakatokolahi ke ai ha kau tokoni ki he Talekita ko eni 'a e *NEMO* pea mo e 'ai ko eni ha 'ofisa *Senior Officers* ke na ki Ha'apai mo Vava'ú, ke lava 'o tokanga'i lelei ai 'a e ngaahi ng ue lahi ko eni 'oku fai 'e he ongo motu ko ení Sea.

Kapau te mou hiki ki he 318 Sea, 'oku 'i ai ai 'a e ngaahi pa'anga tokoní. Tuku p ke u ki'i fakamatala vave atu p . Ko e 5.5 miliona ko ená ko e kau ai 'a e toenga pa'anga ko eni ke fakakakato 'aki 'a e ng ue 'i Ha'apaí. 'A e monomono ko eni e 'api 'e uangeau valungofulu tupú, kau ai pea mo e seniti ke tokoni'i 'aki 'a e 'u 'apiako ko eni, 'ikai ko e 'apiako 'a e Pule'angá.

Tokoni 1 miliona tokoni ki he Leti Tonga

'Oku 'asi p hena Sea pea mo e pa'anga ko ena 'e 1 milioná, pa'anga ena Sea ke 'ai 'aki 'a e *transmitter* fo'ou ki he 'etau leti Tongá. Ko e leti Tongá he taimi ni ko 'enau *transmitter* 'oku taha. Ko 'ene mate p ko iá ko e 'ikai ia ke to e a'u ki Niua mo e ngaahi feitu'u peh 'a e fakamatala. 'A ia 'oku fiema'u leva ke ai p mo ha *transmitter* fo'ou 'e taha, 'uhingá p ke *backup* na'a ai ha fakatamaki 'e hoko he ko e founga p eni 'e taha 'oku kei lava 'o a'u k toa ki he 'u 'otu motu ko 'o Tonga ni Sea.

Tokoni Pangike Ésia meimei \$6 miliona ki he sola he tukuimotu

Hoko atu p Sea ki he peesi hokó, k taki p to'o kongokonga lalahi p ka te u lava p 'o tali atu ha fehu'i 'a nai. Kapau p 'ikai, pau p ke mou loto ke fokotu'u ai p 'anai, te u fiefia ai p motu'a ni. Hoko atu ai p ki he 319 Sea. 'Oku 'i ai 'a e ... kapau te mou me'a hifo p ki he ngaahi pa'anga, tautefito p eni ki he pa'anga tokoní. Ko e pa'anga ko ena 'oku 'asi hena 12.9 milioná, ko e pa'anga 5 meimei 6 miliona ai Sea ki he *project* mei he Pangik ko eni 'a 'Esiá. Ko

e *project* ko ení Sea, ‘osi fokotu‘u hono *PMU*. P ko ha *Project Management Unit* ke ne kamata fakalele leva e ng ue ki hení ...

<003>

Taimi: 1730-1740

‘Eiki Tokoni Pal mia: Ko e ng ue ‘a e *project* ko eni ‘oku ui ko e *REP* ke nau ki he ‘u ‘otumotu ko eni ‘o Tonga ni ‘o fokotu‘u ai ‘a e ‘u sola. Ko e ‘u motu lalahi ko eni ‘e f ko eni na’e ‘osi ‘i ai ‘enau ki’i *mini grid* ‘a Ha’ano, ‘Uiha pea mo Ha’afeva ‘oku pal palema ‘ena me’á he ‘oku mamafa ‘a e loló. Pea ko e *project* ko eni Sea, ‘oku ‘ai ke ‘oatu leva ‘o fokotu‘u leva ha ‘u sola ke tokoni ke fakasi’isi’i ‘a ‘enau nonofo ko ‘o fakafalala ki he loló, pea ‘e toe ala ma’ama’a ai ‘enau fakalele ‘a e ‘uhilá ki he ngaahi ‘otumotu lalahi ko eni Sea. ‘Oku kau heni pea mo ‘Eua Sea, ko e ‘ai eni ke liliu ke feinga’i ke lava na’a lava ke lele sola ‘ata’at p ‘a ‘Eua Sea ia. Kau heni mo Lifuka, kae ‘uma’ ‘a e ongo Niuá. ‘A ia ko Niuatoputapu ‘oku ‘ai ke tu’u ai ha *solar farm* hang ko e me’a ko eni ‘i Vaini, ka ‘oku si’isi’i hifo, ke ne hanga leva ‘e ia ‘o lele mo ne hanga ‘o *produce* ‘a e ‘uhila ko eni ma’a Niuatoputapu ko e ‘uhingá kae fakasi’isi’i leva ha’anau toe tokanga ke ‘ai ko eni ‘a e lolo mo e ngaahi me’a peh . Ko Niuafou’ou leva, ko e *project* ko eni ‘e sio leva ke ‘ave ‘a e ngaahi sola ki he ‘u ‘api kotoa p . Ko e pal palema ko hono ‘ikai ke ‘ai ha *mini grid* ki ai Sea, ko hono ‘uhingá he ‘oku nau fu’u v mama’o ‘a e fanga ki’i koló Sea.

‘A ia ko e tu’u ko ena ‘i he peesi ko ena 219, pea ‘i lalo p ‘i he peesi 319, ‘oku ‘asi ai ‘a e me’a ko ena ki he *Programme 17*. ‘Oku ‘i ai ‘a e 5 miliona ai Sea, pea ko e ‘uhinga eni ke ‘ai ha s niti ke fakalelei’i’aki ‘a e *grid* ko eni ‘o Vava’ú. Kapau p na’a mou me’a atu p ‘a e Hou’eiki Memipá ki he ngaahi kolo ko eni ‘i Tongatapu ni, na’e ‘osi fai ‘a e ng ue lahi ki hono fakalelei’i ‘a e ngaahi pou mo e uaea mo e ngaahi al me’a peh . ‘Ikai ngata p ‘ene fakasi’isi’i ‘a e fakamole ‘uhila Sea, ka ‘oku toe sai kihe *safety*. Pea ko e fo’i fakakaukau pehe ni p Sea, ke fai ha ng ue tatau p ki Vava’u, ko e ‘uhingá p ke fakasi’isi’i ‘a e mole ‘a e ‘uhilá mo toe ‘ai ke toe hao ange mo toe malu ange ‘a e kakai ko eni ‘i ‘Eua Sea.

\$2 kilu 2 mano poloseki áisi mei sola tokoni á Siapani

‘I he peesi hokó Sea, ‘oku fai ai ‘a e talanoa ko ena ki he ‘Atakai mo e *Climate Change*. Ko e fakamatala p eni Sea, ki he ngaahi *projects* p , pea kou tui mahalo ko e me’a ia ‘e *interested* ai ‘a e kau Fakafofonga Sea. Ko e peesi 321 konga ki lalo ‘oku ‘i ai ‘a e 2kilu 2mano. Ko e *local costs* eni Sea, pea kou fakam l ki he Minisit Pa’anga he’ene tali mai eni. Ko e *project* 8miliona eni Sea, na’e ‘omai mei Siapani, ka ‘oku fie ma’u ia ke tau ‘oange ‘a e ki’i s niti ko eni, pea ke ne fakaivia. ‘A ia ‘oku ‘i ai leva ‘a e konga ‘o e *project* ko eni, he ko e *project* eni Sea, ke ne hanga ‘o ‘omai ‘a e ngaahi ‘aisi mei he ng ue‘aki ‘a e solá. ‘Omái ‘a e ngaahi pamu ‘oku ng ue ‘aki ‘a e solá. ‘A ia ko e alea leva tetau ‘oatu leva ‘etautolu ‘a e ki’i s niti ko , ka nau ‘omai leva ‘enautolu ‘a e 8miliona, ke *cover* ai ‘a e ngaahi fonua ‘oku meimei 20 ‘i Ha’apai mo Vava’u. ‘A ia ko e ‘uhinga p ia ‘a e ki’i fo’i 2 kilu ko ena Sea, he ‘oku fiema’u ia ‘i he aleapau *contract*, ke ‘oange ‘e he Pule’anga Tonga ‘a e ki’i s niti ko eni, ka nau ‘omai ‘a e

8miliona kae fakakakato ‘a e ng ue ko eni ke ‘ave ‘a e ‘u ‘aisi sola ko eni ki Ha’apai, kae ‘uma’ ‘a e ‘u pamu vai ki Vava’u foki Sea.

Polokalama tokoni ki he malu e nofo ngaahi feitu’u ofi ki tahi

‘I he peesi hono hoko p 32 Sea, fekau’aki ko eni pea mo e Feliuaki ‘o e ‘Eá. ‘Oku ‘i ai ai ‘a e pa’anga ‘e 3miliona ai mo e 7miliona. Sea, ko e pa’anga ko eni ko e *project* ‘i he Feliuliaki ‘o e ‘Eá, ‘oku kau ai mo hono ‘ai ke langa ko eni ‘a e falemahaki fo’ou ko eni ‘i Ha’apai. Kau ai mo hono ‘ai ke tanu mo fakalelei’i ‘a e ngaahi hala ko eni ke fai ai ha hola ka ha’u, tau peh p ha sunami, ke fai ai mo ha sio ke fakalelei’i ‘a e ngaahi *protection* ko eni p ko e ‘ , tau peh p ko e ng ue ko eni ki Hahaké, ke fakakakato hang p kuo mou ‘osi me’a ki ai kuo ‘osi kamata ‘a e kongá. Ko e ‘u *project* ko eni te ne ha’u ke fakakakato atu ‘a e toenga ng ue ko eni ki ai. Fakatokanga’i Sea, lahi ‘a e ngaahi fakamatala mai mei he ngaahi kolo ‘oku ofi ko eni ki he mat tahi, ‘a e fiema’u ko eni ke fakalelei’i ‘a e *coastal protection* Sea. Pea ko e ki’i s niti ko ena ko e ‘uhingá, ke kamata fai leva ha ng ue ke lava ‘o hei’ilo na’a lava ‘o toe ki’i malu ange ‘a e ngaahi kolo ko eni ofi ange ko eni ki mat tahi Sea.

Tokoni Pangike Ésia \$16 miliona ki he me’a fakakomipiuta & fakamatala

Ko e peesi fakamuimui p Sea, ‘i he tafa’aki ko ena ‘i he me’a fakakomipiuta mo e fakamatala Sea. ‘Oku ‘asi ai ‘a e pa’anga ‘e 16miliona Sea. Ko e hongofulu ai Sea, ‘oku ‘ai ke kole ki he Pangik ‘a ‘Esiá, ke nau ‘omai mu’a ke mau feng ue ‘aki ke ‘ai ke fakalelei’i ‘aki ‘a e ng ue ko eni ‘a e Pule’angá, ‘oku fa’a ui fakapalangi Sea, ‘oku ui ko e *e-government*. Pea ko e 4miliona Sea, ko e tokoni ke ‘ave ko eni ‘a e *Fibre* ko eni ke ‘alu ‘a eni na’e me’a ki ai ‘a e N pelé, ke ‘alu ko eni ki Vava’u ‘o fou atu ‘i Ha’apai Sea, ko e kongá p ena ‘oku fokotu’u atu hena ko e 4miliona ‘oku fai p ‘a e lolotonga ng ue he taimi ni, ke sio ke fakakakato ‘a e pa’anga ko eni ‘oku fie ma’u ko kae lava ‘o fai ha ng ue, ke lava ‘a Ha’apai mo Vava’u ‘o ma’u ‘a e ngaahi lelei ko eni ‘oku tau ma’u ‘i Tonga ni Sea.

Tokoni \$2.8 miliona ki he Leti Tonga

Pea ko e faka’osi p ko e 2.8miliona ai ko e ‘uhingá p ki he Leti Tongá Sea, ke fakalelei’i ‘enau *equipment* pea ‘oku fai p ‘a e talanoa mo Siapani na’a lava ‘o ma’u mai mei ai ke fakalelei’i ‘aki hang ko e lau ‘anenai. ‘Oku kau ‘a e kautaha ko eni ‘i he mahu’ingá, ‘ikai ngata p ‘i he ngaahi me’a fakamatala ka ko e tautefito ki he tafa’aki ko eni ‘a e talanoa ki he fakatamaki faka natula Sea.

Kau Tonga ni ma’ama’a totongi ‘initaneti & telefoni

‘I he tanaki atu p ki he me’a ko ena na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki N pele Sea. ‘Oku kau ‘a Tonga ni he taimi ni, ‘i he ma’ama’a taha ‘i he *internet* pea mo e telefoni. Kapau p te mou me’a atu ki Fisi Sea, mou sio he ngaahi *package* ai, ‘oku tau tu’u ‘i he tu’unga fakafiem lie. Mahalo ko Fisi p he taimi ni, ‘oku tau fe’auhi ke ma’ama’a ange, ka ko e faka’amu ia Sea, he taimi ni ‘a e Pule’angá ke fai ha talanoa mo e *Tonga Cable*, kae ‘uma’ ‘a e *TCC* mo e *Digicel* na’a lava ‘o

toe fakalelei'i ange ke toe lelei ange mo toe ma'ama'a ange 'a e ngaahi fatongia ko eni mo e ngaahi *service* ko eni 'oku ng ue lahi 'aki ko eni 'e hotau kakai ko eni he taimi ni, Sea.

'Oku lahi 'a e ngaahi ng ue hang ko e ng ue 'a e Potung ue Mo'uí, ke lava fai ai 'a e fua suká mo e me'á. Lava ke *send* mai p 'i he *text*. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi ng ue hang ko hono tala ko eni kihe kakai 'a e taimi ko 'oku 'i ai ha fakatamaki 'oku ha'u p ko ha sunami 'oku ha'u. K toa 'a e ngaahi me'a ko eni, 'oku 'ikai hano 'aonga kapau 'e *send* atu p 'o ma'u p 'e ha p seti 'e 70 'o e fonuá. 'A ia 'oku fai 'a e ng ue lahi ko e 'uhingá, 'ikai ngata p 'i he ma'ama'a, kae a'u kihe taha kotoa p ko e 'uhingá p ke ma'u 'e he taha kotoa p 'a e lelei ko eni 'oku lava 'e he tekinolosiá 'o 'omai 'i he ngaahi kuonga ko eni Sea.

Mou k taki p hono lelei'i vave'i p 'a e ngaahi *project* lalahi ko eni Sea, pea kou tui p mahalo na'a fie mea'i p 'e he Hou'eiki Memipá 'a e ngaahi ng ue ko eni 'oku nofo ai 'a e Potung ue ke feng ue 'aki mo nautolu, ke fakalalakaka 'ikai ngata 'i he tafa'aki 'o e *Environment*, tafa'aki 'o e Feliuliuaiki 'o e 'Eá, tafa'aki ko eni 'o e Fakaivi, kae 'uma' p 'a e Fakamatala pea mo e Tekinolosia Sea. Ko ia p 'a e ki'i fakamatala 'i he taimi ni Sea, pea 'e lava p tali ha fehu'i kapau 'oku fiem lie p 'a e Hou'eiki. Fokotu'u atu! M l .

Sea K miti Kakato: M l 'Eiki Tokoni Pal mia. Hoko atu kihe 'Eiki N pele ...

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Fakam l p 'aku ki he me'a 'a e...kae kei mamafa p 'a Tonga ni ia, pea kou tui hang ko 'ene me'a ko , mo'oni ia pau p ke hoko atu 'a e *Cable* ki Vava'u 'o fou atu 'i Ha'apai. Kae manatu'i ko e 'u *service* ko ia 'oku lolotonga lele p ia, lolotonga *internet* p 'a Ha'apai ia pea lolotonga lele lelei p 'a e telefoni ia. Ka ko u tokanga au ke'uluaki fakalelei'i 'a e totongi. He ko e toe fata atu 'o taki atu 'a e *Cable* ki Ha'apai, ma'ama'a 'a Tongani ia, ko e toe hilifaki atu p ia kihe kakai 'o e Vahefonua Ha'apai pea mo Vava'u. Ka 'oku mahino p ia 'oku 'ikai ko e *Cable* ke toki faka'osi 'a e *service* ko eni, 'oku 'osi 'i ai p 'a e *internet* p 'a Ha'apai ia mo Vava'u, 'osi telefoni p mo e ongo Niua. Mahalo ko e toki 'alu ange p 'a e *Cable* ia 'i he *speed* mo e 'u me'a peh , pea mo e totongi ke ma'ama'a. Ko ia 'oku ou kole au ke 'uluaki feinga'i ke 'ai 'a e totongi ia ke mahino 'oku holo 'o fakafiemalie ki Tonga ni, pea toki hoko atu hono taki 'a e *Cable* ki Vava'u. Pea kapau 'oku kei mamafa ki Tonga ni, pea f f ai ka a'u atu ki Ha'apai 'oku kei mamafa p , pea ko e kolé p ia. Tau fakam l p he tali kuo 'omai na'a a'u ki he taimi pehe ni he ta'u kaha'u. Sea, ko e 'eke p 'oku 'i ai ha holo p 'ikai. M l Sea.

Sea K miti Kakato: 'Eiki Tokoni Pal mia.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea, fakam l atu ki he fehu'i mahu'inga ko eni. Mo'oni 'aupito 'a e me'a na'e me'a'aki 'e he N pelé. Ko e me'a mahu'inga ia ke tau sio he ko e tokoni foki eni meihe Pangik 'a M maní mo e Pangik 'a 'Esiá, ke 'omai ko eni 'a e lau miliona ko eni, 'otau fokotu'u ai 'a e kautaha ko eni. 'A ia 'oku fai leva 'a e sio, na'a lava ke toe ma'ama'a ange he ko e 'uhinga 'a e tokoni ke tau fakalalakaka ai ki mu'a 'a e *development purposes*. K taki p 'a e ng ue'aki 'a e lea fakap langi Sea. Ka 'oku mo'oni 'aupito ia pea 'oku ou tui tatau ki ai pea 'oku fai 'a e ng ue ki ai 'a e Potung ue Sea. 'Oku 'i ai 'a e faka'amu na'a lava 'o tu'u 'a e sino tau'at ina ko eni ke ne hanga 'o leva'i ko eni 'a e ongo kautaha fe'auhi ko eni, na'a lava ai ke ne hanga 'o fai 'a e fatongia ko eni ko hono holoki hifo kiha tu'uga 'oku toe fakafiem lie angé. Ka

‘oku mo’oni ’aupito p ia ea kou tui tatau p au mo e N pelé. Tonu p ke toe fai ha ng ue ke toe holo hifo ‘a e totongi ko eni ‘o e telefoni pea holo hifo mo e totongi ‘o e *internet*, pea tonu p ke fakatokanga’i Sea, ‘i he taimi ni, na’e ‘i ai p ‘a e *policy* ko e p seti ‘e 50 ‘oku pau ke holo ‘aki ‘a e peseti ‘e 50 hono *charge* ’e he *TCC* mo e *Digicel* ki he ngaahi ako. ‘A ia kapau ‘oku ‘i ai ha’o *bill* ‘i he akó, ‘oku tonu ke holo ‘aki ia ’a e p seti ko eni ‘oku p seti ‘e 50. Ko e me’a tatau p ki he Potung ue Mo’ui, ko e ‘uhingá p ia ke faka’ai’ai hono ng ue’aki ‘e he ongo Potung ue mahu’inga ko eni ‘a e *internet* kae ’uma’ ‘a e tekinolosia ko eni ‘Eiki Sea.

Polokalama ke tokoni’i ngaahi me’a fakakomipiuta

‘I he faingamalie faka’osi ko eni Sea, tuku p mu’a ke fakah atu ai p he ‘oku ‘i ai ‘a e faka’amu ke fakaava ‘i he uike kaha’u ‘a e ki’i Polokalama ‘oku ui ko e *Computer Emergency Response Team*. Pea ko e timi eni ke nau faifatongia ‘i ha taimi ‘e hoko ai ha me’a, hang ko ha *hack* mo ha me’a...

<004>

Taimi 1740-1750

‘Eiki Tokoni Pal mia: ...Potung ue p ko ha kautaha ‘e ‘i ai leva ‘a e fo’i sino ko eni ke nau lava feng ue’aki ke tokoni ‘i ke lava ke fakasi’isi’i ‘a e maumau ko eni ‘e hoko ki ha Potung ue ‘i he me’a fakatekinolosia Sea, ‘a ia ‘oku feng ue’aki eni pea mo e Pangik Pule, Polisi ‘ ala va’a peh mo e *TCC* p mo e *Digicel*, pea ‘oku ‘ai ke tu’u ‘a e ‘ofisi ko eni ‘i he *TCL* kae kau mo ng ue mai p ki ai mo e ngaahi Potung ue ‘a e motu’a ni, kae ’uma’ ‘a e *TCC* mo e *Digicel* ‘o nau feng ue’aki fakataha ke feinga’i ke to e ki’i malu ange ‘a e ngaahi me’a fakakomipiuta ‘i Tonga ní Sea. Ko ia p Sea ‘i he taimi ní Sea kae kei lava p ‘o tali atu ha fehu’i.

Sea K miti Kakato: M 1 , ‘Eiki N pele fika 2 ‘o Vava’u, hoko atu ‘Eiki N pele fika 1 ‘o Tongatapu, pea t tuku ‘e Ha’apai 12 pea tau toki ...

Lord Tu’iha’ateiho: Ki’i fehu’i p Sea fakamolemole.

Sea K miti Kakato: Fehu’i.

Tokanga ki ha oma e ngaue’aki tekinolosia ke fai ha tokoni fakavavevave

Lord Tu’iha’ateiho: Kole p ke u h fanga ‘i he fakatapu. Sea ko ‘eku fie lave p ‘a e motu’a ni ia fekau’aki mo e *response* ko ki ha fa’ahinga *emergency* ‘o hang ko Ha’apai. ‘I he kuo hili na’e ‘i ai foki ‘a e ‘ elia ‘i Ha’apai ke fai ki ai ha feinga hao ‘a e k inga kapau ‘e hoko ha me’a, pea na’e ‘i ai p mo e *satellite* telefoni na’e ng ue’aki ‘i he kuo hili. Ko ‘eku hanga p ‘e au ‘o ‘eke hang ko ‘ene tu’u ko ‘i he taimi ni p ko e h ‘a e ...’oku ‘i ai ha palani lelei fekau’aki mo e me’a ko ia ‘o hang ko ko Hawaii, na’e ...’oku ‘i ai ‘a e *emergency* ‘a *Hawaii* ‘oku nau fa’a *coordinate* mo Tonga ni ‘i ha *in case* ‘o ha fa’ahinga *natural disaster*, nau lava p ‘o

respond, ‘a ia na’e ‘i ai p mo e ngaahi fu’u m sini ai na’e ‘omai information hangatonu p ki Tonga ni ‘o fekau’aki mo e *tramp* ko ko ‘a e kelekele ‘o fenkau ‘aki mo ha fa’ahinga me’a peh . Ko ‘eku hanga p ‘e au ‘o ‘eke p ‘oku to e oma ange me’a ko ena...

Tali ki he fengaue’aki Pule’anga & ngaahi siasi he taimi fakatamaki fakaenatula

‘Eiki Tokoni Pal mia: M l . M l Sea. Ko e feng ue’aki ko eni ‘a e Potung ue ko ‘a e motu’a ni taimi ko ka hoko ai ha fakat maki ‘oku ‘i ai leva ‘a e konga lao ‘oku lava leva ‘o ng ue’aki ka ko e me’a mahu’inga taha ia ko he’emau feng ue’aki ko ‘emau feng ue’aki ko mo e ngaahi va’a kehekehe, hang ko e siasi. ‘I Ha’apai mo Vava’u mo e ngaahi feitu’u kehe ‘o a’u ki Tonga ni ko e ngaahi holo ko ena ‘o e siasi ‘oku ng ue ‘aki ko ki he *evacuation center* p ko ha feitu’u ke hola ki ai ‘a e kakai. ‘Ikai ke hola p ‘i he taimi ‘oku hoko ai ha fakat maki, kae hola ki mu’a ko e ‘uhingá ke ‘oua te nau to e fe’alu ‘aki ‘i he taimi ko ‘oku hoko ai ha fakat maki Sea. ‘A ia ‘oku ‘i ai ‘a e femahino’aki ia pea mo e ngaahi siasi ke mau ng ue’aki ‘enau ngaahi holo, pea ‘oku fai leva ‘a e sio na’a lava ‘o tokoni ke to e fakalelei’i, ka ‘oku lahi ‘a e ngaahi holo heni taut fito ki he ngaahi holo ko eni ‘o e Siasi M monga ‘oku lelei ‘aupito pea ‘oku fakam l heni kia kinautolu he kei feng ue’aki mo mautolu ko eni ‘i he taimi ko eni ‘oku hoko ai ha fakat maki. Hang ko na’a ku lau ki ai ki mu’a he ‘osi ko eni ‘a e Saikolone *Winston* na’e ‘alu hake ko ‘a *Winston* na’e toko tolu ngeau p ‘a e kau hola ko ki he ngaahi holo ‘i Vava’u, foki hifo ko ‘a *Winston* mei toko tolu afe, ‘a ia ‘oku mahinó ia ‘oku ‘ilo’i ‘e he kakai ‘a e mahu’inga ko ke nau ki he ngaahi feitu’u ‘oku to e malu ange. Pea ‘oku mahino leva ai ‘a e fel toi ko mo e ngaahi siasi ke faka’at ‘a e lahi honau ngaahi holo ke ‘alu atu ‘a e fu’u kakai tokolahi peh ni ‘o nofo ai.

‘A ia ko e fo’i me’a mahu’inga ia heni Sea hang ko e me’a ko eni ‘a e N pele, ko e h ko ‘etau me’a ‘e fai ‘i he taimi ‘oku hoko ai ha me’a, pea ko e me’a ko ‘oku fai ai ko e mahu’inga ko ke tauhi homau v ko eni mo e ngaahi siasi mo e ngaahi holo fakakolo ke lava hola ki ai ‘i he taimi ko ‘oku hoko ai. ‘Oku ‘i ai he taimi ni ‘oku fai ‘a e tesi ke ‘ai ko eni ‘a e ‘ *siren* ka hoko ha me’a pea lea ‘a e *siren* pea te lele, ka ‘oku lolotonga fai ‘a e tesi ‘i he taimi ni pea ‘oku ou fai ‘a e talanoa ko eni mo Siapani ki he ta’u kaha’u na’a lava ai ‘o fokotu’u ‘a e *wind farm* ‘o ‘ikai ke ngata p ‘i he sola kae ‘ai ‘a e *wind* ke fokotu’u ko eni ‘i he feitu’u Hahake. Pea ko e hoko mai leva ko ai ke to e ‘ai mai leva ke lahi ange ‘a e ‘ *siren* he ngaahi feitu’u ko ‘oku tau sio atu ‘e lavea ngofua ka ha’u ha *tsunami* mo ha ngaahi al me’a peh , ke lava p mahino p kia mautolu ko ‘oku ‘i ai ha *tsunami* p ko ha fakat maki ‘oku fou mai ai, lava p ‘o *trigger* p mei he Potung ue, pea lea p ha fa’ahinga feitu’u p ‘oku tu’u ai ‘a e ngaahi *siren* ko eni Sea. Ko e ki’i t naki ko e ki’i tokoni atu p ia ke fakam ‘ala’ala ki he fehu’i na’e ‘omai Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu’iha’ateiho: Sea ko e ki’i fehu’i faka’osi p ‘o fekau’aki mo e ‘aisi ko eni ko ‘oku ‘ai ko ki he sola m sini p ko ke ne fakatupu ‘a e ‘aisi poloka, na’e peh foki ‘oku ‘i ai p foki ‘a e ngaahi fu’u m sini ‘aisi ‘i he ‘ motu ‘e ni’ihi. Na’e peh ‘e he ni’ihi ko na’a nau ‘omai ‘a e ngaahi fu’u me’a ko eni ko e taimi ni ia ‘oku *obsolete* ‘a e ngaahi me’a ia ko ia. ‘Oku kovi ia ki

he *environment*, pea ko 'eku hanga p 'aku ia 'o 'eke ki he ngaahi ' me'a ko ena p 'oku *green* p ia 'o sai ki he *environment*.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko ia Sea, ko e *project* ko eni 'a Siapani 'oku mahu'inga 'aupito ia pea 'oku ...'a ia ko mautolu ia te mau kumi 'a e ' 'aisi, hang p ko ena 'oku ke mea'i N pele, 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'aisi 'oku 'i ai 'a e *star rating* sai ange, 'a ia mahino ia 'oku sai ange 'ene ng ue ki he *energy*, 'a ia ko mautolu te mau kumi 'a e ngaahi 'aisi ko eni. Ko e k toa 'a e ngaahi *equipment* kehé ia 'e kumi mai ia 'e Siapani. 'A ia hang p ha 'alu atu p 'o 'oatu 'a e 'aisi 'o tau ki he holisi hang ko ia 'oku tau ng ue 'aki ko 'i Tonga ni, ka ko e tau atu ia ki he 'uhila mei he sola. Pea 'oku sai p ko e 'uhinga he 'oku mahino p 'oku ou 'ilo p 'oku 'ilo'i p 'e he kau Fakafofonga 'a e ngaahi feitu'u 'e toki tufa atu ki ai 'a e ngaahi tokoni peh ni. Pea kapau 'e toki toe leva ha ki'i s niti 'e lava p 'o toki fakalahi 'a e lisi ko ia Sea, m 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 , 'Eiki N pele fika 2 'o Vava'u.

Veivosa Light of Life Taka: Sea ki'i fehu'i p Sea.

Sea K miti Kakato: Fehu'i.

Veivosa Taka: Tapu p pea mo e 'Eiki Sea, ko e fakam l ki he 'Eiki Minisit koe'uhí ko e fakamatala mahino mo faka'ofa'ofa Sea, ko e ki'i me'a kehe eni ia fakamono atu p na'a faifai p 'oku fe'unga p he ...ko e fiema'u p ke to e 'i ai ha to e ki'i l pooti mai fekau'aki pea mo e vaka mole ko 'i Fonoi, he ko e 'alu eni ke po'uli, ko e 'uhinga ko e h 'a e l pooti fakamuimui mai ke tau ...'o hang 'oku fiem lie 'a e f mili p kuo ma'u ia, ke kau atu p 'i he fakat maki.

Ko e kongá hono hokó Sea 'eku fakam l koe'uhí ko e kau 'a e ngaahi 'uhila fakakolo 'a e ngaahi motu hono tokoni'i 'e he sola ke tokoni he ko e palopalema lahi ia 'oku 'i he k inga 'a e 'utu ko ko 'o e m sini.

Sea 'oku ou nofo p au fakakaukau 'eku manatu'i hake 'a e ki'i k inga na'a 'oku 'i ai ha ki'i pa'anga ke kole ki he ngaahi fakat maki, ko e fakat maki eni 'a e Pule'anga ke 'i ai ha ki'i pa'anga. Sea na'e kole mai 'a e motu'a fekau'aki...motu'a ng ue fakapule'anga 'oku 'i ai 'ene totonu ke ne ma'u 'a e v henga pa'anga ko ko e 70 ko ko 'ene ta'u 70 'oku 'ikai ke ne ma'u, ke t naki atu ke tau lave ki ai he ko 'ene 'osi p 'aho ni ia 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha lave ia ke fakahoko 'a e totonu 'a e tokotaha ta'u 70 ke ne ma'u 'a e pa'anga 'e 65 'i he 'ene ta'u motu'a, ko e 'ofa 'a Sihova, ko 'ene ng ue fakapule'anga ko e poto ia na'a ne ng ue'i, ko e tufa ange ia, ka 'oku ou kole atu p ke kau atu 'i he ' me'a ko eni.

Sea K miti Kakato: 'E Fakafofonga k taki na'e tonu ke 'omai 'e koe ia 'i he taimi ko na'e fai ai 'a e fakamatala 'a e Minisit ko ena ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Sea ko e ki'i tokoni atu p ki he Fakafofonga Ha'apai. Ko e me'a ko eni 'oku 'osi toutou 'omai pea 'oku fai 'a e ng ue ki ai 'a e Pule'anga. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 , fika 2 ‘o Vava’u.

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku ou fakam l atu Sea ‘oku ou lave’i p mahalo kuo ongosia ‘a e Hou’eiki, ka kuo ... hang ko e me’a na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki N pele fika 1 ‘o Tongatapu ‘oku mahu’inga ‘aupito ‘a e ngaahi me’a ko eni pea kuo tau fononga mai ko e faka’osi’osi, pea ko e kole p ki he Sea ‘o e Fale Alea kapau te tau lava p heni, ‘ai ai leva ke tali ko e ‘uhinga ke fakahoko ‘Eiki Sea, ka ‘oku ou tui ‘Eiki Sea, te u foki mai ki he me’a ko eni ‘oku ou ki’i tokanga ki ai ‘i heni.

‘Oku ou pou pou ‘aupito ki he me’a ko eni fekau’aki ko eni ko pea mo e sola, ka ko e ...na’a ku meimei peh p ‘Eiki Minisit te ke hanga ‘e he Feitu’u na ‘o fakakoloa kimoutolu ‘otu motu ‘aki ‘a e maama kotoa. ‘Oku ou toki lave’i ‘e au ia na’e ‘ikai ke u ‘amanaki ‘e au ‘e ‘i ai ‘a e ngaahi fu’u maama faka’ofa’ofa peh ‘e tu’u ‘i he ‘otu motu, pea neongo p ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ‘oku toe na’e lava mai ‘o fakahoko fakamaama ‘o hang ko e me’a ‘oku me’a ki ai ‘a e fika 13, f f kapau na’e meimei toe tuku atu ‘a e ‘ maama ka ‘oku ou lave’i p ‘oku ‘i ai p ngaahi talifaki ‘a e ‘Eiki Minisit ki he’i ai na’a faifai ‘oku ‘i ai ha palopalema.

Tokanga ki he totongi maama sola he ngaahi ‘otu motu

Ko e me’a ‘e taha ‘oku ou tokanga ki ai ‘Eiki Minisit te u ‘ohake p ‘i heni koe’uhi he ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a ‘oku tokanga ki he ngaahi fakalalakaka ki he ngaahi ‘otu motu, ‘oku ou fie lave ki he me’a ko eni ki he sola ko ‘oku lolotonga ma’u ko he ngaahi ‘otu motu ‘i he taimi ni. Ko e palopalema ko eni ‘oku toutou ‘ohake he Fale ni, ka ‘oku ou faka’amu p ke fakatokanga’i p ‘e he Feitu’u na fekau’aki pea mo e ‘ sola. Ko e totongi ko eni ‘o e ‘ sola ‘i he ‘otu motu ‘oku pa’anga ‘e 13, ko e totongi ko ki mu’a na’e pa’anga ‘e 6, ka ko e pa’anga ‘e 6 ko ia na’e kau kotoa ‘a e maama ‘alu ‘o a’u ki he puha ‘uhila. Ko e pa’anga ‘e 13 ko eni ‘Eiki Sea, ko e maama p ‘i loto, ‘ikai ke kau...fakamolemole ko e puha ‘uhila p ‘i tu’a, puha ‘uhila p mo e fu’u pou, paneli ko ‘oku ne ‘omai ko ivi faka’uhila, ko e toenga kotoa ‘ me’a ‘i loto ia ‘oku fua p ia ‘e he kakai ‘Eiki Sea. Ka ‘oku ou ‘oatu p ke fakatokanga’i p ‘e he Feitu’u na ka kuo taimi ke holoki ke si’i ...ko e m l kuo ‘omai ‘a e ngaahi tokoni ka kuo ‘osi fakafoki mai ki he Pule’angá he taimi ni pea si’i holoki ‘o fakafoki pea holoki ke ‘unu hifo ki he pa’anga ‘e 6.

Na’e lava mai ‘a e taha he Faifekau ‘Eiki Sea folau mai heni ko e fiema’u ke toe fakalahi ‘a e sola ‘i he fale lotu, koe’uhi he ‘oku ou vakai hifo ko ‘etau veesi Folofola ‘i he meimei ko e patiseti kotoa, ka kuo tau ‘unu he taimi ni ke ‘omai ‘a e ...ke to e m lohi ange siasi pea mo e fonua ‘Eiki Sea. Pea ko e fiema’u ko ‘oku fiema’u ko mei he faifekau ko e kole ke fetongi ‘a ia ‘oku fetongi ‘oku ‘i ai ‘a e ki’i fale h ‘oku pa’anga ‘e 30 ‘a ia ko e to e fo’i fetongi ko eni ‘e fua leva ia ‘e he kakai ‘o e fonua ‘Eiki Sea, ka ko e ...

<005>

Taimi: 1750-1800

Lord Tu'ilakepa : ... me'a m lie ne si'i tu'u ha ni'ihi he kau faikavá. 'A ia 'oku pa'anga e 30 'a e fo'i maama. 'A ia ko e liliu mei he maama ko iá, ki he fa'ahinga falelotu lalahi, ma'olunga pehe ni 'a e 'ató, koe'uhí kae lava ke maamangia 'a e falelotú. Pea 'oku, 'a ia ko 'eku sio ki aí, 'e 'oatu ia ki he Feitu'u na, ke fai ha vakai, hano tokangaekina 'a e tafa'aki ko ení, mo e kole ke holo mu'a mei he pa'anga e 13, kapau 'e pa'anga 'e 6, 'e faka'ofa'ofa. Kuo u ma'u p 'a e ngaahi fakamatala. Ko e poiní, 'Eiki Minisit , he ko e pa'anga e 6 'aneafí, *cover* k toa. Ko eni ia, ko e fo'i puha 'uhila p mo e paneli ... Ka 'i ai leva ha'o fo'i maama maumau, ko e me'a ia 'a e toko taha he kakaí ke nau kumi ia 'enautolu, 'ikai ke kau ia 'i he aleapau ko mo e tu'utu'uní.

Ko e me'a 'e taha, 'Eiki Sea, na'a ku peh p 'e au 'e talí, kau toki kole ki he 'Eiki Minisit . Kau 'ohake ai leva 'i he taimi ni fekau'aki pea mo 'etau. Ko e anga ko eni, teuteu fale ko eni 'oku hoko ko eni ki Hungá. 'Oku ou 'ohake koe'uhí, ko e langa ko ení, ko e h e me'a 'oku tuai ai ke fai mo fai e langá? Pea 'oku ou lave'i p , kiate au, 'Eiki Sea, 'i he'eku maheni he fa'a lele ki he motu ko ení, 'oku ou faka'amu p ke 'oua 'e hanga 'e he k ingá 'o holoki e fale motu'á, kae tu'u p mu'a e falé he ko e ivi ia e kakaí. Kae 'oatu p mu'a e tokoni ko eni 'a 'oku teuteu ke faí, 'o langa 'a e fo'i fale ko 'a 'oku peh , ka 'i ai ha palopalema fakamofuike, pe matangi, pea ke hola ki ai e kakaí. Ka 'oku ou 'ohake p 'i heni, ke fai ha tokanga ki ai 'a e 'Eiki Minisit .

Tokanga ki he langa fakalalakaka ki he ngaahi kolo

Ko e taha e me'a 'oku ou toe lave ki aí, ko e peesi 322, fekau'aki pea mo e polokalama langa fakalalakaka ki he ngaahi koló. 'A ia na'a ke me'a ki ai, 'Eiki Minisit , ko e 5 miliona. 'A ia ko e pa'anga ko ení ia, ha'u kotoa e pa'anga ko ení, ko e pa'anga p ia mei muli. Hanga leva 'e he 'Eiki Minisit 'o vahevahe, ko e ngaahi me'a eni 'e fakahoko'akí. Ko e 5 miliona ko ení. Na'a ku 'eke p ki he 'Ofisa Kolo ko ení, pea kole mai p e 'ofisakoló ke u fakahoko p mu'a. Ka 'oku ou fakahoko atu p , ko e le'o ia e 'ofisakoló, pea mo e kakaí. Ko e tokoni na'e 'ave ki Pangaimotu, ko e 6 mano. Ko e 6 mano ko ení, ko e fa'ahinga pamu, ko e pamu 'oku ng ue'aki 'e he 'uhilá, pea 'oku nau ui ko e *missile pump*. Pea ko e fiema'u ko 'e he koló ia 'a e pamu, 'a ia na'e maumau tu'o 2, pea fai hono toutou l pooti. Pea ko e foki atu ko 'a e toko taha ko eni na'a ne fai ko e ng ué. 'A ia ko e to'o 'a e pa'anga ko eni mei he Potung ue 'a e Feitu'u na. Ka ko e me'a ko 'oku tokanga ki ai 'a e koló. Ke 'omi ange 'a e l pooti mo'oní. Ka 'oku ou lave'i, 'Eiki Sea, he 'oku 'i ai 'eku 'ilo ki he fa'ahinga pamu ko ení. Ko hono fakatau ko 'i 'Ameliká, 'oku pa'anga p ia 'e 500. 'Ikai ke u ma'u ki 'Asitelelia, pe 'oku fiha 'i 'Asitelelia, 'E ofiofi p he fika ko iá. Toki 'omai leva 'e he ni'ihi ia ko . 'a 'oku nau 'o 'omai ko e pamú, 'o hiki 'o a'u ki he 8,000, 6,000, 7,000, hono 'ave ko ki he ngaahi koló. 'A ia 'e makatu'unga 'a e toko lahi 'a e koló. 'Oku nau lau fakahousi, Sea. Housi e 1, housi 'e 2, housi 'e 3, pea ko 'ene lahi ko , ko e m lohi 'aupito ia 'a e vaí. 'I ai p 'a e ki'i motu'a na'a mau to'uako, Sea, pea ko 'ene ng ue ko e fokotu'u 'a e fa'ahinga pamu ko ení. Pea na'a ku talanoa pea mo e toko taha ko ení, koe'uhí ko e 'omai e palopalema ko eni mei Vava'ú, mei Pangaimotú. 'Oku ongo'i lahi 'aupito 'e he k ingá, koe'uhí, ko e 6 mano ko na'e 'oangé, 'oku 'ikai ke nau ma'u ha ngaahi fakamatala falala'anga mei he .. Ne 'osi mea'i p 'e he Minisit Mo'ui. Pea na'e

‘Eiki Tokoni Pal mia : Sea, k taki ko e ki’i tokoni atu p ki he Fakafofonga N pelé. Tapu mo e Feitu’u na, Sea, kae’uma’ e Hou’eiki e K miti Kakató. Ko e ki’i fakatonutonu atu p , Sea. Ko ‘eku ki’i tokoni atu p he ki’i me’a ‘e 2. ‘Uluakí p , ko e me’a ko eni fekau’aki, ko e langa ko eni na’e me’a ki ai e ‘Eiki N pele, Fika 2 ‘o Vava’u, ‘a é ko ki Hungá. ‘A ia ko e *project* ia ‘a e *MORTEYS*, pea mo e *communities*. Pea ‘oku mahino p ia he tu’u ko he taimi ni, ‘oku ‘i ai p ‘enau. Te’eki ai ke mahino ‘e fai ‘a e langá ia, hang ko e me’a ko eni ‘oku me’a. ‘A ia ‘oku me’a fakakelekele kinautolu, ‘oku kei ‘i he k inga ia ko ‘o Hunga, pea mo e ‘Eiki Kovana ‘o e Vahefonua Vava’u. ‘A ia ‘oku lolotonga ‘i ai ‘a e *issue* ia ko iá, ke nau *settle*. Pea hang ko ‘ene me’a ko , ‘ikai ke loto. Ko e me’a ia ‘a e koló p ia ke nau felotolelei’aki, mo ‘i ai ha’anau femahino’aki ki he *project* ko iá.

Ko e ki’i me’a ko hoko ki he vai ia ko ‘a Pangaimotú, ko e pa’anga ia ko ‘oku fakahoko maí, Sea, ‘oku ‘ikai ke a’u ki ai e me’a ia ko na’e fai ki ai e fakamolé. *It was less than half*, vaeua ia ko e me’á. Ka ‘oku ou ‘uhinga atu p au, ko e fakatonutonu e fika na’e fai ki ai ‘a e me’a ko iá, pea kuo ‘osi fai ‘a e ng ue ki ai.

Sea K miti Kakato : M 1 . ‘E Hou’eiki, mou k taki ‘o tui homou kote.

Lord Tu’ilakepa : ‘Eiki Sea, hang ko e me’a ko eni na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Minisit . Kapau ko e me’a fakakelekelé, pea ‘oku ou kole atu au, ‘Eiki Sea. ‘Ave mu’a ia ‘o tu’u ‘i Vasivasi. Ko Vasivasi p pea Hunga. V ofi ‘aupito. ‘Oku ‘i ai e fo’i teau ‘e taha ai, ‘Eiki Sea, ‘oku ‘ata’at ‘i he tu’a falelotu ko e Siasi Tonga. Ko e ‘uhinga ia e me’a ‘oku ou ‘ohake ai ke ke mea’i ‘e he Feitu’u na. Kapau ‘oku me’a, ko e fet kuaki he me’a fakakelekele, ‘ata’at a Vasivasu. ‘Oku ou fakah p ‘e au ki he Feitu’u na, ke ‘omai ‘a e fale ko iá ‘o langa ai. Ke ‘oua ‘e toe fai ha alea fakame’a.

Veivosa Taka : Sea, ko ‘eku ki’i fehu’i p ki he Fakafofonga, pe ‘e tali p ‘e he Feitu’u na. Tapu pea mo e Seá. Tapu pea mo e Fale ‘eiki ni. Sea, ko ‘eku fehu’i atu p pe ko e fiha e lisi, ‘a e lisi ko eni ko ‘o Vasivasi, ko e ‘uhingá ke mea’i p ‘e he Minisit . M 1 . Sea.

‘Eiki Tokoni Pal mia : Sea, ko e ki’i tokoni atu p . Sai p ia ko e ‘uhingá, he ‘oku mahino p ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi. Pea ‘oku ou tali ‘e au ia ‘a e ngaahi fokotu’u mai, ke toe fai ha sio ki he me’a fakapa’angá. Na’e ‘uhinga p hono ‘ai ko eni ‘a e ki’i totongí, ko e ‘uhingá ke t t naki, taimi ko ‘oku maumau ai ha kongá, pea lava ‘o totongi ai. Ka ‘e lava p ‘o sio e Potung ue ki ai, pe ‘oku tonu p ke holoki pe ‘e tu’u p , pe ko e h e tu’ungá. Sai p ke feng ue’aki p mo e Hou’eiki N pele, mo e kau Fakafofonga e Kakaí.

Sea K miti Kakato : Sai p he ko ‘e sio ki ai e Tokoni Pal mia.

‘Eiki Tokoni Pal mia : ‘O hang ko ‘oku mou me’a ki aí, Hou’eiki, ko e ki’i si’isi’i p e ki’i pa’anga *local*, ki’i lahilahi e ki’i pa’anga tokoni mai mei muli. Hang ko e veesi folofola ko na’e lau ‘e he Seá. He ko ‘ene ‘ofa kia kinautolu ‘oku fu’u kaukaua. Ko ia ai, Sea, ‘oku fokotu’u atu ai leva e vouti

Fehu’ia p ‘oku kau Popua he hala hola ka hoka ha sunami

M teni Tapueluelu : Fakamolemole Sea, ko e ki'i fehu'i p 'e taha, Sea, pea 'oku ou tui, ko 'ene tali p , pea u fokotu'u atu ai p 'eau ia. 'Eiki Tokoni Pal mia, fakamolemole p . Ko e tanu ko eni e hala ko e 'uhinga ke hola ko mei he sunami. 'Oku kau ai e ki'i hala ko i Popua

'Eiki Tokoni Pal mia : Ko ia, Fakafofonga.

M teni Tapueluelu : Sea, fokotu'u atu e Vouti. M l 'aupito Sea.

Sea K miti Kakato : Ha'apai 12.

Vili Hingano : Sea, ki'i me'a nounou p 'aku. Fakam l p au ki he 'Eiki Minisit ko e 'uhingá ko e fu'u vouti lahi faka'ulia ko ení. 'Oku lahi e ngaahi me'a oku fai ki ai e tokangá, te u 'oatu p e ki'i me'a si'isi'i p , Sea, ko e 'uhingá ko e taimí. Ko 'eku lave'i p 'eau, 'Eiki Minisit ko e 'uhingá, ko e 'ofisi ko 'i Ha'apai. Ko e ki'i fo'i koniteina 'oku si'i fokoutua ai ho'o m tu'a 'o fakahoko ai 'enau ng ué.

'Eiki Tokoni Pal mia : Ki'i tokoni, Sea. 'Io, 'oku 'ai ke fokotu'u e 'ofisi fo'ou 'a e Potung ue ni, Sea, 'i Vava'u, Ha'apai, 'Eua, pea kapau 'e toe ha ki'i s niti 'e 'ai mo Niua, Sea. Ko e 'uhingá p eni ko e mahu'inga ko eni ke tau feng ue'aki 'i he 'otu motú, pea mahu'inga ke 'i ai ha kau 'ofisa ai, ko e sio p ki he taimi 'oku hoko ai ha fakatamaki, tafa'aki ko eni 'a e feliuliuaquí, Sea.

Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano : 'Oku 'i ai p mo ha'anau ki'i veeni ke nau ng ue'aki?

'Eiki Tokoni Pal mia : Ka toe hoko atu p ko e to'o ia 'a e ... Fokotu'u atu, Sea, m l .

Sea K miti Kakato : N pele, ko e h e me'a 'oku ke tokanga ki ai?

Lord Tu'ilakepa : 'Oku ou fakaongoongo atu 'oku te'eki ai ke 'osi 'eku taimí, kuo takai e Feitu'una ia ki he faka-Hahake,

Sea K miti Kakato : K taki, ne u peh 'e au ia kuo lava. Pe'i me'a mai.

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea, ka u fokotu'u atu Sea ke tau ..

Sea K miti Kakato : Ha'apai 12. Tongatapu 1. Me'a mai. 'Ai p ke mou laum lie lelei pea toki p loti.

Tokanga ki he kehekehe fika he 'Esitimeti mo e \$ tokoni mei muli

Lord Vaea : M l Sea. Sea, ko e Potung ue ko ení, ko e Potung ue lahi. Pea kuo u t naki hifo 'a e pa'anga ko eni 'oku 'omai 'e he Minisit Pa'angá. 'Oku ou t naki hifo 'e au, 'oku kehekehe 'aupito ia pea mo e pa'anga tokoní, Sea. Ko e pa'anga ko na'e 'omai ki he Potung ue ko eni, 'oku fe'unga ia pea mo e 78 miliona, Sea. H eni 'i he peesi 313. 'I he palani fakalalakala ko eni ta'u e 3, ko e pa'anga tokoni 'oku fe'unga mo e pa'anga e 134 miliona. Ma'u ia 'i he peesi 110, 'i he fakamatala ko ia ko 147, fakap langi 'oku 'asi ai 'a e fo'i fika

fakak toa ko iá, pea mo e pa'anga ko iá. Sea, 'oku kamata 'eku tokangá leva ki ai, ko hono 'uhingá, ko e 'Eiki Minisit p , pe Tokoni Pal miá, 'oku ne mea'i 'a e Potung ue ko ení. Ka ko e Potung ue ko ení 'oku kau ki ai 'a e Fakamatala 'Eá, Ma'u'anga Ivi, Ma'u'anga Fakamatala, Tokanga'i e ngaahi ...

<006>

Taimi: 1800-1805

Lord Vaea: ...Fakatamaki Fakaenatula, 'Atakai, Fetu'utaki, pea mo e Feliliuaki 'a e 'Ea. Ne u fakatokanga'i he uike kuo'osí he taimi na'e 'uha lahi ai 'a e fonua ni, na'e fai 'a e fehu'i ai pea tali mai 'e he 'Eiki Minisit ko eni. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga ia ke fai ha ng ue ki hono tokoni'i 'a e ngaahi kolo ko eni kuo t fea...

'Eiki Tokoni Pal mia: Fakatonutonu atu Sea na'e 'ikai ke 'i ai ha me'a peh Sea. Na'e 'ikai ke 'i ai ha me'a peh he 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Lord Vaea: Pea 'i he'ene peh , na'e fai 'a e fehu'i ko e 'uhingá ko e *Constituency Fund*. Na'e fakahoko mai na'e 'ikai ha ...

'Eiki Pal mia: Ki'i tokoni atu.

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele k taki ko e 'Eiki Pal mia.

Fakamahino Pule'anga 'ikai ha \$ lau miliona fakahoko'aki ng ue ki he tafea

'Eiki Pal mia: Mahalo ko e me'a ko ení 'oku 'asi 'i he *media*. Na'e 'i ai 'a e tali 'a e motu'a ko ení, ki he palopalema ko eni 'o e vai, pea na'e peh 'e he motu'a ni, 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga. Ko e 'uhinga ko 'a e motu'a, ni, 'oku 'uhingá 'oku 'i ai p 'a e pa'anga, ka ko e fie ma'u ko ia ha pa'anga ke ne to'o k toa 'a e vai mei he ' feitu'u k toa ko eni, 'oku 'ikai ha pa'anga ia ke to'o'aki 'a e vai. 'Oku 'i ai 'a e *project* 'oku 'i ai 'a e fokotu'utu'u 'a e Pule'angá ia ki hono vete 'a e palopalema ko ení, 'a ia 'e 'ikai ke lava ia ke tau talanoa ki ai, he ko e pa'anga ia 'oku lau miliona. Ko e peh ko 'e he motu'a ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'angá, ko 'eku 'uhingá 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga ia ke ne hanga 'o to'o k toa 'a e vai ko ia 'i Halaano, to'o k toa mo Sopu, to'o mo Ma'ufanga to'o mo e ngaahi feitu'u k toa, ta'emalava ke hoko 'a e fo'i fakakaukau ko ia. Ka ko e me'a ko ia ki he peh 'oku 'i ai p 'a e pa'anga pea na'e 'osi lave p ki ai 'a e Tokoni Pal mia. 'Oku fai'aki 'a e fanga ki'i Tokoni 'oku totonu p ke fai he taimi 'oku t ai ha ... Ko e peh ko ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'angaá, 'oku 'uhinga ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga ke ne to'o 'a e vai 'a 'Atenisi. 'Oku lolotonga pamu he taimi ni mahalo p kuo mei 'osi mo e ' vai k toa mei he ' feitu'u na'e t fea. Ko e 'uhinga ki ai 'a e motu'a ko eni.

Lord Vaea: M 1 Sea 'oku ou kole ke u fakahoko p mu'a ka nau toki me'a mai.

Sea K miti Kakato: Hoko koe.

Lord Vaea: Ko e tu'unga foki ko ko 'o e Potung ue ko ení, makatu'unga ia he feliliuaki 'a e 'eá, pea peh foki ki he anga ko ia 'etau nofo ko he 'aho ní he 'Atakai. Pea 'oku t 'a e fakamamafa 'a e 'Eiki Tokoni Pal miá, ki he fetu'utaki. *Email* pea mo e *Internet*. Sea, ne u kau au he kau tangata na'e tupu hake p he tohitohi. Ko e lomilomí ia 'oku kovi 'aupito ia Sea. Pea ko e taimi ko ia ke fai ai 'a e ng ue 'a e *internet* pea mo e h fuá, 'oku ou kole 'e au 'a e f nau ke nau mai 'o tokoni mai. 'A ia ko e fu'u tafa'aki fo'ou 'aupito ia ki he motu'a ko ení Sea. Pea hang ko e me'a ko eni ko 'a e 'Eiki Tokoni Pal miá, ka 'i ai ha *tsunami* ki'i kohi, lomi ..*tsunami* .. ko e h mo e h .. Faingata'a 'aupito ia Sea 'i he kuonga ko eni. 'Oku fai 'a e tokanga ki hení, ko hono 'uhingá ko e Potung ue ko ení Sea 'oku tokosi'i. Tokosi'i 'aupito 'a e tokolahi ia 'o e ki'i Potung ue ko eni. Pea 'oku taha 'a e ngaahi tefito'i fatongiá ia 'oku fai 'a e tokanga ki aí ko hono fakatokolahi. Hili ia hono veteki mai mei he ' Potung ue kehekehe 'e 4 pe 5 pea 'omai leva ia 'o fakatahataha'i mai, Pea 'i hono fakatahataha'i mai ko ení, 'oku toe tokanga leva 'a e 'Eiki Minisit he taimi ni, ke toe fa'u ha'ane Lao ke hoko ia ko e pulé ia ki he Potung ue ko eni. Sea, ..

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele ko u fakatulou atu.

Lord Vaea: M l Sea.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki, tau liliu 'o **Fale Alea**.

(Ne me'a mai leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea – Lord Tu'ivkano ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki, m l 'aupito 'a e feme'a'aki, 'oku toe p 'a e fo'i Vouti 'e taha, ka koe'uhi mahalo 'e 'osi p ia 'auhu. Ka ko e kole atu p ki he Komití, ka 'oku 'i ai ha me'a ke faka'osi 'oku ou tui mahalo 'e lava p ki 'a pongi pongi. Kae tuku p ke tau sio ki he taimi 'e 'osi ai 'a e me'a ko ení 'auhu. M l ka tau kelesi.

Kelesi

(Na'e kelesi tuku ai p e Sea 'o e Fale Alea)

<008>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga

Aho Tusite, 28 'o Sune 2016

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu – Eiki Minisita Ngoue

2. Ui 'o e Fale Alea

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

Me a a e Fakafofonga Ha apai 13 o tokanga ki he ene ngaahi tohi tangi na e fakah mai oku fekau aki mo e patiseti ke fakah mai ke alea i fakataha mo e patiseti. Me a a e Eiki Sea oku tuku ki he K miti ke nau vakai ki ai.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u ki he Minisita ki he Ngaahi Pisinisi a e Pule anga ke fakafaingamalie i a e lafalafa na e fa a ngaue aki e he Otuanga ofa ke ngaue aki e he ngaahi vaka oku nau fakahifo uta i motu. Me a a e Minisita ki he Ngaahi Pisinisi a e Pule anga e fai a e ng ue ki ai.

Me a a e Eiki Pal mia o fakam l ia a e Fale Alea i hono tali a e kole mei he Hou eiki o e Fale Alea ke fakafaingamalie i a e kau atu a e Hou eiki M mipa ki he katonga i o e ta u 150 a e Kolisi ko Tupou mo e Konifelenisi a e Siasi Uesiliana.

4. K MITI KAKATO:

Lao Fakaangaanga Fika 8/2016: Lao Fakaangaanga ke fakah atu a e Pa anga ki he Ngaahi Ng ue a e Pule anga 2016/2017

VOUTI 17 – POTUNGAUE NGA AHI NG UE FAKALOTOFONU A

Me a a e Minisita ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua o fakama ala ala a e vouti.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 1 Ha apai, peesi 136, sub4, 14, kole a e \$600k ki he ngaahi K miti Fakalalaka ke ave mei he Potung ue Pa anga ki he Potung ue Ngaahi Ng ue Fakalotofonua. Tali mei he Potung ue Pa anga 100k a e ngaahi otu motu e f pea 200k a Tongatapu pea vahevahe o taki 20k a e ngaahi v henga a Tongatapu. Me a a e Fakafofonga Fika 1 Ha apai ko e pa anga eni ia tokoni ki he ngaahi vahe motu ikai ke kau ai a Tongatapu, pea kapau e kau a Tongatapu pea toki fokotu u kehe mai ia mo omai ha pa anga ki ai. Kole a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u ke tuku pe a e \$600k ko e tokoni ki he ngaahi motu p , pea ka toe vahe ki Tongatapu pea tuku p a e pa anga i he Potung ue Pa anga. Poupou a e Fakafofonga Fika 4 ki he Minisita Pa anga ke taki 20k a e ngaahi v henga o Tongatapu pea tuku atu a e 600k ki he ngaahi vahe motu.

TALI KE OMAI A E 600K TOKONI KI HE NGA AHI VAHE MOTU MEI HE POTUNG UE PA ANGA KI HE POTUNG UE FAKALOTOFONUA PE A T NAKI MO E 200K KI AI KO E TOKONI KI HE NGA AHI V HENGA E 10 I TONGATAPU (TAKI 20K A E VAHENGA) O 800K FAKAK TOA E HIKI AKI A E VOUTI A E MIA. T NAKI LEVA A E 200K KI HE PA ANGA H MAI KE T NAKI E HE POTUNG UE PA ANGA H MAI MO E TUTE KAE PALANISI A E PATISETI I HE FO I 200K KO ENI NE T NAKI MAI KO E TAKI 2 MANO A E NGA AHI V HENGA A TONGATAPU.

FALE ALEA (11.55AM)

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u fekau aki mo e vaka fute 40 oku mole, hoosipaoa 75, ne nau i Tonga ni he Konifelenisi pea ko e foki fakavavevave ko e fakafoki e f nau ki he ako. Ne folau he 3pm aneafi pea ne tonu ke tau he oku pulia a e vaka ni. Ko e ongo m tu a mo e f nau e 3, ko e toko 11 a e kakai oku nau mole he vaka ko eni. Kole ki he Eiki Pal mia ke fai ha ng ue fakavavevave ki he vaka mole ko eni he oku iai a e si i longa i fanau.

FALE ALEA (2pm)

L pooti mei he Minisita Polisi fekau aki mo e vaka mole. Ko e vaka mei Fonoifua na e mavahe mei Tongatapu he 2pm aneafi pea amanaki ke tau he 2am anep . Ko e vaka fute 4 lanu hinehina. Na e ma u a e fakamatala mei he *coastal radio* aneuhu na e te eki ke kau a e vaka. Ko e kau pasese ko e toko 11, 6 kakai lalahi mo e fanau e 5. Osi mavahe a e vaka fakahaofi mo ui a e kau polisi aneho at o kumi ki tu a Malinoa mo Hunga Tonga mo Hunga Haapai. Oku lolotonga tufa e he Voea a e kau faifili pea e tau ki Fonoi he 4pm o tuku e kau fili pea e kau atu ai pe ki he kumi. Osi fai mo e kole ki he vakapuna ke fai hano fakasio o e vaka. I ai a e vaka toutai mei Fonoi na e fakalaka hake a e vaka iate kinautolu i he tu a Malinoa. Pehe mei he *Air Force* Nu usila te nau tau mai he 4pm he efiafi ni o kumi he houa e ua.

K MITI KAKATO (2.22pm):

VOUTI 17 – POTUNGAUE NGA AHI NG UE FAKALOTOFONUA

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu o tokanga ki he ng ue ki he Sipoti o kau ai a e h mai a Papua Niukini, kae peh ki he ngaahi aleapau mo Siapani mo Siaina. Ko e pa anga h mai mei toli ko e 22m ka oku ikai asi ia he fakamatala ko eni pea oku i ai a e tokanga ki he fanga ki i kautaha fe ave aki pa anga iiki i he ngaahi otu motu he ko e tefito i taumu a ia o e polokalama toli ke alu a e fanga ki i s niti o a u tonu. Tokanga ke fai ha alea mo e pangike ke fai ha ng ue ki ai.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 1 Vava u o tokanga ki he malu i mo ui, *tax* mo e ngaahi me a peh . I ai mo e tokanga ki hono fakapa anga o e kau *liaison* pea mo e ngaahi fengaue aki kehe e ala tokanga i aki a e kau toli mei Tonga.

Kole a e Fakafofonga Fika 13 ke fakamahino mai pe oku fakamalumu a e ongo K vana mo e kau ofisakolo mo e pule fakavahe he *MIA* pe Ofisi Palemia. I ai mo e tokanga ki he fakakaukau ke toe ai ha sea makehe ma a e hou eiki fafine he oku osi tokolahi fe unga p a e kakai fefine ke nau fili mai hanau fakafofonga ki Fale Alea. Fakatonutonu mei he Fakafofonga N pele Fika 1 Haapai ko e me a ko

ia ko e v sone pe ia a e Pule anga pea oku te eki ke fakah mai ha lao ia ki ai. Faka amu ke tokangaekina e pa anga tokoni ki he ngaahi motu i he vouti a e K vana Haapai.

Me a a e Fakafofonga Fika 15 Vava u o tokanga ki he Va a oku ne tokangaekina a e Kakai Fefine he oku lahi ange e vouti ia koia he vouti a e K vana Vava u. Kole ke fakalahi a e vouti a e ongo K vana kae holoki hifo a e vouti a e Va a ki he Kakai Fefine.

PALOTI O TALI MO HONO NGA AHI FAKATONUTONU 21/0.

VOUTI 18 – POTUNGAUE NGOUE, ME ATOKONI MO E NGA AHI VAO AKAU

P LOTI O TALI 20/0.

VOUTI 24 – POTUNGAUE TOUTAI

P LOTI O TALI 20/0.

VOUTI 19 – POTUNGAUE NGA AHI NG UE LALAH I & TAKIMAMATA

P LOTI O TALI 20/0.

VOUTI 20 – POTUNGAUE FONUA

P LOTI O TALI 21/0.

VOUTI 21 – KOMISONI KI HE KAUNG UE FAKAPULE ANGA

P LOTI O TALI 22/0.

VOUTI 22 – SITETISITIKA

P LOTI O TALI 21/0.

VOUTI 23 – MEIDECC

FALE ALEA [6.06PM]

TOLOI A E FALE ALEA KI HE PULELULU 29 O SUNE 2016, 10AM.

